

The background is a painting. In the upper left, a man's face is depicted with a serious expression, looking slightly to the right. The face is rendered in a style that blends with the landscape. The landscape below features rolling hills, a stream, and a variety of trees. Some trees have vibrant autumn foliage in shades of yellow, orange, and red, while others are dark green. The sky is a mix of soft, muted colors like purple, pink, and blue, suggesting a twilight or dawn scene. The overall style is painterly and somewhat somber.

**BƏXTİYAR
VAHABZADƏ**

**ƏDƏBİ
DÜŞÜNCƏLƏR**

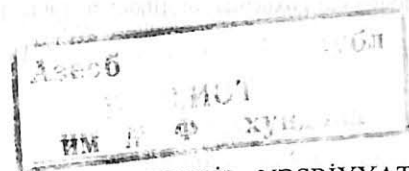

*Qorxuram, dünyada bir zaman gəlsə,
insanlar yaşaya, insanlıq ölsə.
B. Vahabzadə*

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

(məqalələr toplusu)

«TƏHSİL» NƏŞRİYYATI

BAKİ — 2000

Tərtibçi və redaktoru
filologiya elmləri namizədi Təranə Tofiq qızı

Naşiri Bəhruz Axundov

Bəxtiyar Vahabzadə
B 57 Ədəbi düşüncələr (məqalələr toplusu). Bakı, «Təhsil», 216 səh.

Azərbaycanın xalq şairi, 60-dan artıq şe'r, elmi-publisistik, dram və tərcümə kitablarının müəllifi Bəxtiyar Vahabzadə təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da məşhurdur. Şairin 50-yə yaxın kitabı türk, rus, ingilis və alman dillərində dünyanın müxtəlif ölkələrində çap olunmuşdur.

B.Vahabzadənin ayrı-ayrı zamanlarda dövrü mətbuatda dərc edilmiş publisistik məqalələri, müsahibələri, çıxışları və məktubları toplanmış bu kitab anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə sevimli şairə «Təhsil» nəşriyyatının töhfəsidir.

İnamırıq ki, zəngin yaradıcılıq irsinə malik olan şairin bu kitabı da həmişə olduğu kimi oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaq.

B 4702060204 2000
053

83.3Az-96

© «Təhsil», 2000

ƏQİDƏSİNİN, CƏSARƏTİNİN VƏ ZƏHMƏTİNİN BƏXTİYARI

Türk dünyasının nəhəng şairi, çağdaş ədəbiyyatımızın klassiki, ustad Bəxtiyar Vahabzadə haqqında yazmaq üçün əlimə qələm alanda gözlərim önündə yaddaşıma əbədi həkk olunmuş bir mənzərə canlandı.

1988-ci il. Mayın ortaları. Xəzərin sahilı. İndi Azadlıq adı almış Baş meydan. Təlatümə gəlmiş insan dənizi...

Hələ dünənə qədər müti görünən, haqsızlıqlara dözərək susan, təmkin göstərən xalqın artıq səbir kasası dolub-daşmış, dözümlü son həddə çatmışdı. Uzun illər əsarətə düşər edilmiş bir millətin öz halal haqqının tapdanmasına, mə'nəvi dəyərlərinə təcavüzünə qarşı e'tirazi idi bu təlatüm. Haqsızlıqdan tıncıxaraq zəhri çatlayan bir xalqın qəzəbi, ehtirası kükrəyib tüğyan edirdi bu meydanda.

Adətən, dalğaları şahə qalxan coşğun Xəzər də bu gün sahilindəki insan dənizinin fırtınasına təəccüb edirmiş kimi içinə çəkilib sakitcə bu e'cazkar mənzərəyə tamaşa edirdi.

Leninin hündür (uca yox, hündür!) heykəlinin altındakı tribunadan müxtəlif adamlar, liderlər çıxış edirdilər.

Milyona yaxın yumruqlanmış əl havaya qalxmışdı. Nəhəng izdihamın uğultusu tədricən bir ahəngdə kökləndi: «Bəx-ti-yar! Bəx-ti-yar!...»

Bu ağır günlərdə xalqın içərisində olan Bəxtiyar Vahabzadəni bir anda başları üzərinə qaldırdılar. Milyonlarla qüvvətli, məhrəm əl bir-birini əvəz edə-edə şairi izdihamın başı üstündən tribunaya gətirirdi.

Bu anda o, insan dənizi üzərindən üçrəngli bayrağa tərəf qanad açan ağ istiqlal göyərçininə bənzəyirdi.

Bəli, xalq ən çətin anda sevib, e'tibar etdiyi şairini, ağsaçlı müdrik övladını dinləmək, ondan məsləhət almaq istəyirdi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə tribunada göründü. İzdiham bir də uğuldadı. Bu uğultu kölə olmaqdan tənə gəlmiş bir millətin naləsi idi. Bu uğultu, azadlığına qovuşmaq üçün ayağa qalxmış bir xalqın nə'rəsi idi. Bu uğultu Bəxtiyarın uğrunda ömrünü fəda etdiyi is-

tiqləlin səsi idi və bu səs şairin bütün həyatından, yaradıcılığından, bir sözlə, onun içindən keçib gəlirdi... Bu uğultunun həsrəti uzun illərdən bəri Bəxtiyarın gözlərində dağlanıb qalmış müstəqillik həsrətini yumşaldaraq iki damla sevinc yaşına çevirib şairin qaçmış bənizinə axıtdı.

... Bəxtiyar danışdı. Onun titrək səslə, lakin od püskürən sözlərindəki qüdrət, zəif vücudundakı əzəmət Leninin tribunanın başı üstündə dayanan yüz dəfə yekə heykəlini sanki yumağa döndərmişdi. Bəxtiyar danışdı... Onun nazik, çəlimsiz, lakin inamla xalqına uzanmış əllərinin fonunda Leninin irəli açılmış yüz dəfə yəqin, tunc qolu sanki qırılıb yanına düşmüşdü.

Bəxtiyar danışdı... Onun dəqiq, birbaşa yaddaşa hopan güclü məntiqi, gerçəkliyi qarşısında proletariatin o boyda «rəhbəri»nin xəcalətdən sanki papağı əlindən düşmüş, boğularaq qapqara tunca dönmüşdü.

Bəxtiyar danışdı...

Görəsən Bəxtiyar müəllimin həyatında o gün qədər bəxtiyar, o gün qədər sevincli başqa bir gün olubmu?

Böyük dirijor və bəstəkar maestro Niyazi yazır: «Bəxtiyar ona görə bəxtiyardır ki, onu xalq sevir. Xalq da ona görə bəxtiyardır ki, onun Bəxtiyarı var».

Bəs Bəxtiyarı bəxtiyar edib xalqa sevdirən, onu millətə məh-rəm edən nədir?

Tanınmış şəxsiyyətlər, ədiblər hamı tərəfindən birmənalı qəbul edilmiş bu həqiqətə müxtəlif izahlar vermişlər. Mərhum xalq şairimiz Rəsul Rzanın fikrincə, «...şair Bəxtiyarın bəxtiyarlığı onun qibtə olunacaq dərəcədə böyük olan poetik istedadıdır...». Xalq şairi Balas Azəroğlu isə bunu belə izah edir: «Mənim fikrimcə, Bəxtiyarı xalqa sevdirən cəhətlərdən ən başlıcası şe'rlərindəki vətəndaşlıq hissinin çox güclü olmasıdır».

Mən isə deyirdim ki, Bəxtiyarı bəxtiyar edən, millətin gözündə çırağa çevirib xalqa sevdirən onun ləyaqəti, əqidəsi, millətinə, vətəninə olan məhəbbəti, sədaqəti və cəsarətidir. Bir də, əlbəttə ki, bu hissləri ifadə etmək üçün vacib olan və ümumiyyətlə, sənətkar üçün çox önəmli sayılan fitri istedad və zəhmətdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin özü Türkiyənin məşhur «Eğitim-bilim» dərgisində çap edilmiş «Şe'r necə yaranır?» məqaləsində yazır: «Şair üçün birinci şərt istedad, ikinci şərt klassiklərdən öyrənmə, üçüncü şərt isə zəhmət və yenə də zəhmətdir». Həmin məqalədə gənc yazarlara sənətin bir sıra incə məqamlarını açıqlayaraq bə'zi məsləhətlər verən şair istedad haqqında fikrini belə izah edir: «...istedad hər şeydən əvvəl başqalarının baxdığı, lakin görə bilmədiyini görə bilmə qabiliyyətidir». Çağdaş ədəbiyyatımızın belə istedadlı nümayəndələri, əlbəttə, çoxdur. Lakin Bəxtiyar Vahabzadəni həmin istedadlardan seçib xalqa daha çox yaxınlaşdırən, sevdirib ümid yerinə çevirən əsas cəhətlərdən biri məhz onun cəsarətidir. Başqalarının görə, duya bilmədiklərini, istedadların isə çox yaxşı gördükləri və duyduqlarını, lakin yazmadıqlarını və ya yazma bilmədiklərini Bəxtiyar cəsarəti, Bəxtiyar qorxmazlığı qələmə almışdır. Xalq həmişə eşitmək istədiyini ondan eşitmiş, suallarına axtardığı cavabları onun əsərlərində tapmışdır. Ona görə də Bəxtiyarın sözü həmişə xalqın sözü, millətin fikri, onun içindən gələn səsi olmuşdur. Deməli, Bəxtiyarı bəxtiyar edən həm də onun cəsarəti olmuşdur.

Buna Bəxtiyar Vahabzadənin bütün yaradıcılığını misal gətirmək olar—«Şəbi hicran»dan, «Gülüstən»dan tutmuş, son əsərlərinə qədər. Sovet dövlətinin millətimizin başına gətirdiyi müsibətləri, dilimizin az qala məhv edildiyini, milli-mə'nəvi varlığımızın boyunduruq altına salındığını, milli sərvətlərimizin aqgözlüklə əlimizdən alınıb talan edilməsini məgər digər istedad sahibləri, ziyalılar görüb, hiss etmədilərmi? Ən yaxın tariximiz olan Qarabağ məsələlərini, dəhşətli «20 Yanvar»ı və ondan sonrakı hadisələri yada salanda görürük ki, harda millətin taleyi var—orda Bəxtiyar var, harda xalqa qarşı haqsızlıq var—orda Bəxtiyar savaşı, Bəxtiyar e'tirazi var. Xalqın şairi—xalqın düşünən beyni, danışan dili, öndə gedən əsgəridir. Bəxtiyar Vahabzadə həm şəxsi həyatında, həm də bütün yaradıcılığında bunu sübut etmişdir. «Gülüstən»ı, «Latin dili»ni, «Mərziyyə»ni, «Şənbə gecəsinə gedən yol»u, «Ləyaqət»i, «Ana dilim»i, «Neo»nu, «İki qorxu»nu yazanda da, silahlı rus zabitanın üzünə sillə çəkəndə də, Qorbaçova Sov.İKP sıralarından

çıxması haqqında ilk teleqramı vuranda da, mitinqlərdə, Ali Sove-
tin sessiyalarında odlulu-olovlu çıxışlar edib həqiqəti deyəndə də,
televiziyanın blokunu partladan rus generalı Ovçinnikovun sifətinə
tüpürəndə də Bəxtiyar xalqın iradəsini ifadə etmişdi.

Bəxtiyar öyrənə-öyrənə yazır, yaza-yaza öyrədir. Şe'rlərində
sevilən, təqdir olunan hər şeyə görə ustad şairlərə, klassiklərə
borclu olduğunu e'tiraf edən şair yazır: «...Ömrüm boyu Füzuli,
Sabir, Qaraca oğlan, Aşıq Ələsgər, Məhmət Akif, Bayron, Puşkin
kimi böyük dahilərdən öyrənmiş, bu gün də öyrənməkdəyəm».

Bəxtiyar üçün heç vaxt mövzu problemi olmayıb. Özünün de-
diyi kimi, «nədən yazmaq əsas deyil, necə yazmaq əsasdır». Doğ-
rudan da Bəxtiyar nədən və hansı janrda yazırsa-yazsın oxucunun
qəlbinə yol tapır, hisslərini oyadır. Çünki o, qələmə aldığı mövzu-
nun, predmetin mahiyyətini düzgün dərk edir, arxasında duran
məntiqi mə'nanı yaxşı bilir. Bir də o, insanların daxili hisslərini,
mə'nəviyyatını, həyatdan istəyini, umacağını həssaslıqla duyur.
Başqa sözlə desək, Bəxtiyar insanların bətnində bəsləyib sözə çə-
virmədikləri, açıqlamadıqları, daha doğrusu, açıqlaya bilmədikləri
hissləri duyur, onları öz qəlbinin odu-alovu ilə bişirərək geniş tə-
fəkkürünün, ləyaqətinin süzgəcindən keçirir və Allahın ona bəxş
etdiyi fitri istə'dadın gücü, sözün bədii qüdrəti ilə açıqlayır, şe'rə
çevirərək onların özünə bəxş edir. Bununla da Bəxtiyar hər bir
insanın yalnız özünə agah və məxsus olan qapalı dünyasını fəth
edir. Ona görə də Bəxtiyarı oxuyan hər kəs öz hissini, duyğusu-
nun əks-sədasını onun şe'riyyətində tapır və onu məhəbbətlə qəbul
edir. Bax bu məqamda Bəxtiyar xalqa doğmalaşır, ona məhrəm
olur. Məncə, Bəxtiyar Vahabzadənin böyüklüyünün, bəxtiyarlığı-
nın əsas sirri bundadır.

Bəlkə də şair «yazar əlinə qələm götürərkən masanın üstün-
dəki çırağı yandırمامışdan əvvəl ürəyini yandırmalıdır» deyəndə
yuxarıda göstərilənləri nəzərdə tutur?

Həqiqətən də adi halda çox sadə, yumşaq təbiətli, uşaqla-
uşaq, böyükə-böyük olan, özü bir millətə məsləhət, güman yeri
olsa da, adi məsələlərdə belə ətrafı, xüsusilə dostları ilə məsləhət-

ləşməyi çox sevən, bir az da sadələvh, insanlara tez inanan, tez
küsüb, tez də barışan kövrək qəlbli şair əlinə qələm alıb masa
arxasına keçərkən nə qədər kəskinləşir, nəhəngləşir. Öz şəxsi hə-
yatında bir çox ədalətsizliklərə dözsə də, millətə qarşı edilən haq-
sızlıqlara tab gətirə bilmir.

Bəxtiyar yazanda ilhamının, sözünün qulu olmur. Əksinə, o,
sözün sultanına çevrilib onu ram edir. Şair leksikonundakı bütün
sözləri istə'dadının testində qəlbinin odu, alovu ilə əridib muma
çevirir və qələminin ucunda istədiyi kimi oynadaraq onlardan tə-
raredilməz poeziya çələngləri hörür. Bəli, Bəxtiyar istə'dadı sözü
muma döndərərək onun qüdrətindən maksimum istifadə edə bilir.

Dünya şöhrətli cərrah, ədib və naşir Cavad Hey'ət haqlı olaraq
deyir ki, Bəxtiyarın dühası dilinin deyil, qələminin ucundadır.

«Əgər şam yanırsa yaşamır demək»—deyən Bəxtiyar gecə
səhərədək şam kimi yana-yana yazır, yaza-yaza da yandırır.

Bəxtiyar Vahabzadəni yaxından tanıyanlar, yəqin ki, onun
əsasən gecələr işlədiyini yaxşı bilirlər. Bəlkə də bu, şairin xarak-
terindən gələrək onun bütün yaradıcılığına hopmuş günəş kimi
yandıran, şiddətli şüa saçıb insanları hətta qara eynək taxmağa
məcbur edən gözqamaşdırıcı işığa deyil, ay kimi zülmət yaran,
düşünməyə vadar edən, həyatda axtardığını tapmaq üçün daha
diqqətli, gözüaçıq olmağı öyrədən xəlif işığa meyllilikdən irəli gə-
lir? Axı dədə-babadan xeyirxah işlərin çoxu məhz şər vaxtı ötüşən-
dən sonra görülüb. Ağaclar, çiçəklər axşam əkilib, bostanlar, əkin-
lər, bağlar gecə suvarılıb, karvanlar yola gecələr çıxıb, sevgililər ay
ışığında görüşüb, dərdlilər nigilini ayla bölüşüblər. Şairlərimiz,
nəğməkarlarımız gur işıqlı projektorlara deyil, şama, ay işığına
şe'rlər, nəğmələr qoşublar.

Gecə Günəş batır ki,
Alışaq biz, yanaq biz.
Gecə Günəş yatır ki,
Yuxudan oyanaq biz.

Bəlkə, Bəxtiyar Vahabzadənin bütün yaradıcılığına, xüsusən
şe'rlərinə xas olan dərin ədəbi-fəlsəfi fikirlər, məhəbbət, dü-

şünməyə vadar edən gerçəklik, adamın qanına, canına hoparaq isindirən hərarət həm də onların gecələr yaranması ilə bağlıdır?

Bu kitabın üzlüyünü işləyən rəssam Abdulla Ələkbərov bu hissi çox məharətlə tutmuşdur: «Günəş qürub edəndə bizim mə'nəvi səmamızda başqa bir günəş—poeziya günəşi—Bəxtiyar poeziyasının günəşi doğur».

Masasının üstündəki çıraq ancaq şairin yazı stolunu işıqlandırır. Xalqın qəlbinə işıq saçan əsərlərinin şö'ləsi isə Bəxtiyarın qəlbinin, zəkasının nürüdür. Bəxtiyar Vahabzadənin rəngarəng, çoxcəhətli yaradıcılığını möhtəşəm, əzəmətli bir ağaca bənzədib xarakterizə etsək görürük ki, bu nəhəng ağac üç əsas qışadan, kökdən qidalanır. Onlar Ana Vətəndir, bu Vətəndə yaşayan millətdir və bu millətin ana dilidir. Bu köklərdən bəhrələnən nəhəng gövdə, onurğa sütunu isə vətənin müstəqilliyi, xalqın azadlığı, millətin istiqlalıdır. Bu gövdədən həmin müstəqilliyi, istiqlalı əldə etmək, onu qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün vacib olan dörd budaq şəxslənir:

Birincisi: əqidə, əxlaq və cəsəretdir ki, hər bir ləyaqətli vətəndaşın, millət övladının, cəmiyyət üzvünün şəxsiyyətində öz əksini tapmalıdır.

İkincisi: ana dilidir ki, bunu mükəmməl bilməyən insan heç vaxt millətinə layiqli övlad olub, ona lazımınca xidmət edə bilməz.

Üçüncüsü: mə'nəvi dəyərlər, tarixi keçmişinə bağlılıq, soyuna, kökünə hörmətdir ki, bunlara sahib olmadan, insan kimliyini, nəyə qadir olduğunu və həyatda nə istədiyini müəyyən edə bilməz. Şairin özünün dediyi kimi, «hardan gəldiyini bilməyən, hara gedəcəyini də bilməz».

Dördüncüsü: milli təhsildir. Mə'lumdur ki, yüksək təhsil almayan əlmsiz insan, kamil insan ola bilməz və onun millətin, cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə çevrilməsi mümkün deyil.

Bu əsas cəhətləri özündə birləşdirən fəlsəfə Bəxtiyar yaradıcılığının ana xəttini, özəyini təşkil edir. O həтта lirik qəzəllərində, məhəbbət şe'rlərində belə bu və ya digər şəkildə bu ideologiyayı təbliğ edərək öz əqidəsinə sadıq qalır. «Məni şair edən millətimin dərdidir» başlıqlı müsahibəsində şair bu məsələni səmimiyyətlə açıqlayıb e'tiraf edir.

Onun bu il Türkiyədə çapdan çıxan növbəti kitabı da (publisistik məqalələr toplusu) məhz «Vətən, millət, ana dili» adlanır.

Həyatı boyu Ana dilinin saflığının qorunması və onun milli dövlət dilimizə çevrilərək hər kəs tərəfindən mükəmməl mənimsənilməsi uğrunda mübarizə aparan Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında da bu mövzuya geniş yer vermişdir. O, dünyanın aparıcı dillərinin öyrənilməsinin tərəfdarı olmaqla yanaşı, «Ana dili», «Bu vətən hamımızın anasıdır», «Mə'murlar yenə də öz övladlarını anadilli məktəblərdə oxutmurlar» və s. əsərlərində öz dilini bilmədən başqa əcnəbi dillərdə oxuyub-danışanları məzəmmət edərək «öz anasını sevməyən, başqalarını, xalqını da sevə bilmədiyi, öz torpağını, vətəninə sevməyən, dünyanı, həyatı da sevə bilmədiyi kimi, öz ana dilini, adət-ən'ənələrini mükəmməl bilib sevməyən insan, öz xalqına ləyaqətli övlad ola bilməyən kəs başqa xalqların da dilinə, adət və ən'ənələrinə hörmətlə yanaşa, bilməz» gerçəkliyini açıqlayaraq, hamını ana dilinə hörmət edərək onu mükəmməl öyrənməyə çağırır, xalqı milli birliyə səsləyir.

Əlbəttə, Bəxtiyar Vahabzadə hər şeydən əvvəl dahi şairdir. Bütün dünya, xüsusilə türk dünyası və Yaxın Şərq onu haqq, ədalət uğrunda qorxmaz mübariz, döyüşkən istiqlal şairi kimi tanıyır. Təsədüfi deyil ki, dünyanın aparıcı mətbuat orqanlarından biri «Nyu-York tayms» qəzetinin e'zamiyyəsi ilə respublikamıza şairin görüşünə gəlmiş tanınmış jurnalist Stefan Kinzer B.Vahabzadə haqqında həmin qəzetdə çap edilmiş bir səhifəlik yazısını «Qorxu və təhlükə bilməyən şair cəsəreti» adlandırmışdır («Nyu-York tayms», 9 oktyabr, 1997). Məqalədə deyildiyi kimi, nə hədə-qorxu, nə də Sovet dövləti tərəfindən verilmiş ən yüksək titullar və mükafatlar şairi əqidəsindən, tutduğu yoldan döndərə bilməmişdir. Azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizə Bəxtiyar Vahabzadənin həyat yoluna, qələmi isə onun silahına çevrilmişdir.

Poema və şe'rlərində olduğu kimi, şairin müxtəlif vaxtlarda yazdığı dram və nəsr əsərlərində, o cümlədən, publisistikasında da həmin ana xətt, həmin fəlsəfə, həmin ideologiya davam etdirilir.

Bəxtiyarın publisistikası, yalnız bu gün baş verən hər hansı bir hadisəyə reaksiya və ya dövrün, zamanın tələbinə münasibət deyil,

daha çox xalqın, cəmiyyətin, bəşəriyyətin həyatında, tarixi inkişafında yaranan global problemlərin təhlilidir.

Müəllif qoyduğu problemin təkcə geofiziki, geosiyasi dairəsini araşdırıb onu təbii, mə'nəvi və siyasi cəhətdən açıqlamır, eyni zamanda, həmin problemin yaranma səbəblərini, kökünü izah edir və çıxış yolunu, ona qarşı mübarizə üsulunu göstərir. B.Vahabzadənin «Gəlin açıq danışaq» (Bakı, 1988), «Şənbə gecəsinə gedən yol» (Bakı, 1991), «Ləyaqət» (Bakı, 1998) və əlinizdəki «Ədəbi düşüncələr» (Bakı, 2000) kitablarında toplanmış publisistik əsərləri, eləcə də müxtəlif vaxtlarda dövrü mətbuatda çap edilmiş məqalələr və müsahibələri buna bariz misaldır. Şairin publisistikası, onun nəsrə çevrilmiş poeziyasıdır. Həmin sabit ana xətt, dəyişməyən fəlsəfə, ideya, məntiq. Dəyişən təkcə forma, üslub, bir də janrın xüsusiyyətlərinə uyğun deyim tərz, ifadə vasitələridir.

Bəxtiyarın poeziyasına xas olan ümumbəşəri hisslər, cəmiyyət problemləri onun publisistikasının da əsas mövzudur. Ədibin tanınmış qazax şairi M.Şahanovun «Sivilizasiyanın aşınması» adlı epik poeması haqqında yazdığı «İztirablı qəlbın fəryadı» ədəbi-tənqidi publisistik məqaləsi bu baxımdan maraqlıdır.

Məqalədə «Xeyir və şəər», «Güzəllik və eybəcərlik», «İnsanın qələbəsi və məğlubiyyəti» kimi cəmiyyətə xas olan hadisələrin mənzərəsində hakim kütləvi mədəniyyətin tə'siri nəticəsində cəmiyyətin bətninə sağalmaz yara salmış ictimai-mə'nəvi özüllərin əhəmiyyətinin itirilməsi, irsiyyət üzərində aparılan məhvəddici, eksperimental sınaqlar, acgözlük və sadizm, hakimiyyət hərisliyi və eqosentrizm kimi dəhşətli bəşəri problemlərə toxunan Vahabzadə, «mədəni vəhşilik və mə'nəviyyatsız elmlilik» faktı ilə üzləşən, öz kökündən qoparaq mə'nəvi-əxlaqi prinsiplərdən uzaqlaşan, necə deyirlər, öz-özünü tapdalayaraq «irəliyə» can atan sivilizasiya təhlükəsini açıqlayaraq haray salır.

Səsini Şahanovun e'tiraz səsinə qoşan müəllif, cəmiyyəti bu zərərli cərəyana qarşı mübarizəyə səsləyir. Məqalənin məğzində Bəxtiyarın bir çağırışı—«ata-babalarımızın yolu ilə getmək, onların bizə əmanət qoyub getdikləri dörd qiymətli mə'nəvi sərvətə, və-

siyyət etdikləri dörd müqəddəs varlığa—Doğma torpağa, Ana dilinə, Mə'nəvi sərvət və adət-ənənələrə, Doğma tarixə tapınmaq və onları göz bəbəyi kimi qorumaq» çağırışı durur.

Bəxtiyar Vahabzadənin öz yaradıcılığında da bu problem bütün ziddiyyəti ilə qoyulmuşdur. O, «Elm və əxlaq», «Baş» və s. şə'rlərində əxlaqa, mə'nəviyyətə zidd olan elmi tərəqqini, «sivilizasiyanı» rədd edir, «Hara gedir bu dünya» pyesində isə elmin irsiyyətə müdaxiləsinə qarşı çıxır.

İnsan yana-yana yaşayır, yaşaya-yasaya yonulur, yonulayonula kamilləşir, kamilləşdikcə də müdrikləşir. Müdrik insan hər an dönüb geriye, dünənə baxır. O, ömrün zirvəsindən günahlarını, səhvlərini daha yaxşı görür. Düzəldilməsi mümkün olan səhvlərini düzəltməyə çalışır, günahlarının bağışlanması üçün isə tanrıya əl açır.

Bu insan ömrü də fəsil-fəsildir,
Onun da payızı, qışı, yazı var.
Kimin qismətində nə var bilinməz,
Hərənin alında bir cür yazı var.

(A.B.)

İnsan yaşa dolduqca ömrünün baharında batman-batman küləyə verdiyi qiymətli vaxtlarını payız çağında misqal-misqal bərpa etmək üçün dəqiqəyə, saniyəyə qənaət edir, yuxusuna haram qatır. O, bir daha səhv etməmək üçün hər addımını ölçüb-biçir. Xüsusilə, özündən savayı başqalarının da həyatı üçün cavabdeh olduğunu dərk edəndə bu mə'suliyyət birə-yüz artır. Həyatın bu anında insanda qorxu hissi baş qaldırır. Bəli, o bir də təkrar edilməyəcək ömrü boyu qazandıqlarını itirməkdən qorxur, onun üçün doğma, əziz, müqəddəs olanlara xələl gəlməsindən qorxur.

Mən oddan qorxmadım yanana qədər,
Mən qorxu bilmədim qanana qədər.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.

Bəlkə, həyatı od-alov içində keçmiş, ömrü boyu yana-yana yaşamış müdrik şairə «İki qorxu» poemasını yazdıran da elə bu hissələrdir?

İnsanın fiziki gücü azaldıqca, əqli gücü artır, mə'nəvi gücü böyüyür.

75 yaş insan təfəkkürünün ən müdrik çağı, zəkasının ən parlaq dövrü, yaradıcılığının ən məhsuldar mərhələsidir.

Ahılığın gəncliyidir 75 yaş.

Sevgi yaş tanımır, qəlbini yandır!
Yanaraq yaşasan yaş düşməz yada.
Səvən doxsanında hələ cavandır,
Sevməyən qocadır otuzunda da.

Bütün yazdıqlarını həyatda yerinə yetirən dahi xalq şairimiz, ustad Bəxtiyar Vahabzadə, şübhəsiz ki, böyük ürəklə yazdığı bu misraları da öz şəxsi həyatında sübut edəcəkdir.

A.BƏHRUZ

RƏ'YLƏR VƏ MÜLAHİZƏLƏR

SƏNƏT SƏNƏT ÜÇÜNDÜR, YOXSA XALQ ÜÇÜN?

(Ali Fuad Azqurun şe'r kitabı haqqında)

Türkiyənin ədəbiyyat aləmində tez-tez eşitdiyim və son zamanlar Azərbaycan ədəbiyyatına da sirayət etmiş «Sənət sənət üçündür» prinsipi və ya cərəyanı məni çox narahat edir. Sovet dönməində ədəbiyyat və sənət imperiyanın təbliğatına qurban edildiyindən, bu məqsədə haqq qazandırmaq üçün «Sənət xalq üçündür» şüarından çox məharətlə istifadə edirdilər. Əslinə baxsanız, bu ədəbiyyat, bu sənət xalqa deyil, imperiyaya xidmət edirdi. O zaman yazılan əsərlərin bir çoxunun ömrü isə imperiyanın yıxılması ilə sona çatdı. Bununla birlikdə, sovet dövründə yaşayan yazıçıların az bir qismi sözün gerçək mənasında «Sənət xalq üçündür» prinsipinə əməl edərək yazmağı bacardılar. Bu yazıçılar müxtəlif ədəbi üsullar və rəmzlərdən faydalanaraq, əsir edilmiş Azərbaycan xalqının dərdlərini göstərir və gizli şəkildə cyham və işarələrlə sovet imperiyasının çirkinliklərini təsvir edirdilər.

Elə həmin yazıçılar «Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit» misalı ilə ölkənin dərdlərini xarici ölkələrə aid edir və öz sözlərini, düşüncələrini bu yolla dilə gətirirdilər.

Mən 1981-ci ildə yazıb arxivimdə gizlətdiyim bir şe'rimdə belə demişdim:

İçimi göstərmədim cahil tutan güzgüyə,
Üzdə gülüb, ürəkdə müşkülümə ağladım.
Milletimin dərini ünvanlayıb özgeyə,
Başqasının yasında öz ölümə ağladım.

Millətin dərindən, başına gətirilən müsibətlərdən danışan əsərlər isə, şübhəsiz, «Sənət xalq üçündür» prinsipini qəbul, əksini inkar edirdilər. Axı xalqa, vətənə xidmət göstərməyən sənət kimə və nəyə lazımdır? Ata yurdum qəbul etdiyim Türkiyədə də, təəssüf ki, son zamanlar heç bir məqsədi, qayəsi olmayan tapmaca ədəbiyyatı ortaya çıxmışdır. Bu cür şe'rləri anlamaq isə mümkün deyildir.

Keçən il dekabr ayında Ankarada müalicə olunduğum zaman əlimə çağdaş türk şairi Ali Fuad Azqurun «Əruzun mehi ilə» adlı şe'rlər kitabı keçdi. Oxudum, çox bəyəndim. Kitab büsbütün çox açıq əruz vəznə ilə və şirin, gözəl türk dilimizdə yazılmışdır.

Mən çağdaş türk şairlərinin heca və əruz vəznindən imtina etmələrini də anlaya bilmirəm. Biz bir şeyi anlamalıyıq ki, böyük şairlərimizin işlətdikləri əruz artıq türk əruzudur, türk rənginə boyanmış əruzdur. Böyük Mehmet Akifin, Yəhya Kamalın, yaxud böyük Azərbaycan şairi Sabirin istifadə etdikləri əruz bizim milli ruhumuz və milli boyamızıla cilalanmış xalis türk əruzudur.

Eləcə də indi şe'rlərindən bəhs etmək istədiyim Ali Fuad Azqurun işlətdiyi vəzn bizim öz doğma əruzumuzdur. Bu vəzn fars və ərəb əruzundan fərqlidir.

Türk dilində səslilərin (saitlərin) çoxluğu əruz vəzninə özəl bir gözəllik verir. Bu gözəlliyi və səslər arasındakı daxili ahəngi Yəhya Kamalın əsərlərində daha aydın görə bilərik. Əruzun şe'rə musiqi ahəngi gətirdiyini bildiyimiz, iç ölçülərdəki dalğavari eniş-qalxışlar üzərində sözlərin qalxıb-enməsindən aldığımız həzzi və bütün bunların şe'rin məzmununa da tə'sir etdiyini gördüyümüz, böyük ustadlar tərəfindən cilalanıb türkləşdiyini də hiss etdiyimiz halda bu gözəl vəznə niyə əl çəkməliyik? Axı, şe'r məzmunundan əlavə, həm də musiqidir, ahəngdir. İndi biz şe'rdən bu musiqini, bu ahəngdarlığı nə üçün qoparmalıyıq? Elməmizi, texnikamızı qərbsayağı etməyimizi anlarıq. Ancaq şe'rin qərbsayağı edilməsinə anlamaq mümkün deyildir. Gərəkəndə də bizim şe'rimiz Qərbin şe'rindən üstündür. Qoyun, şe'r yazmağın yolunu Qərb bizdən öyrənsin, biz Qərbdən yox.

Ən çağdaş fikir və duyğuları ana vəznimiz olan hecada, çoxdan türkləşmiş və ruhumuzla eyniləşmiş əruz vəznində söyləmək mümkün deyilmi? Qardaşım! Bizim qarşımızda dəyərli vətən şairi Mehmet Akifin «İstiqlal marşı» və «Çanaqqala şəhidlərinə» adlı çağdaş ruhda yazılmış, qəlbin dərinliklərinə işləyən, dünyanın şah əsərlərindən sayılan gözəl nümunələr var. Vətənsəvarlik mövzusunda yazılmış bu şe'rlərin dünya ədəbiyyatında tayı-bərabəri yoxdur. Ali Fuad Azqurun şe'rlərindən mən Yəhya Kamalın ətrini aldım. Bə'zi türk araşdırıcıları Yəhya Kamalı «Sənət sənət üçündür» prinsipi ilə yazan dekadent şair hesab edirlər. Mən bütün şair hissiyyatımla deyə bilərəm ki, Süleymaniyə Camisinə baxıb «Mən də bir varisin olmaqla bu gün məğruram» və eyni camidə namaz qılan Mehmetçiyə baxıb:

Könlüm, dilim, qanım və mizacımla sizdənəm,
Dünya və axirətdə vətəndaşlarım mənim,—

deyən və doğma ana dilini «ağzımda anamın südü»—adlandıran şair «Sənət sənət üçündür» deyil, «Sənət xalq üçündür» prinsipini rəhbər tutan bir millət ozanıdır. Ali Fuad Azqur şairin məqsəd və vəzifəsini belə anladır:

Yox bizdə yalan, öylə xəyal məhsulu bir söz,
Misralarımız mütləqə bir xatirə gizlər.
Qəlbimdə,—deyirsəm,—bir alov var,
ya da bir köz,

Bir gerçəyi anlatmada dosdoğru bu sözlər.

Doğrudur, tamamilə doğrudur. Buna ürəkdən şərik çıxıram. Şair yalan danışmaz. O ancaq və ancaq bir gerçəyi anlatmaq üçün sözlərdən istifadə edər, şair davam edərək yazır:

Şair dediyin dərd ilə dost, möhnətə tuşdur,
Gah buzdadı, gah vulkana bənzər bir atəşdir.
Gün ortası hər gün aranan eyni günəşdir,
Həsret yaşarıq, yar ilə olsaq belə bizlər.

20 yanvar, 1990-cı ildə rus ordusu Azərbaycan türklərini qətl edincə Ali Fuad Ankaradan öz e'tiraz səsini ucaltdı. O, «Azərbaycanın işğalı haqqında» adlı şe'rində vulkan püskürməsinə bənzər şe'ri ilə hayqırdı:

Qəmlənmə, Azərbaycana çökmüşsə bir afət,
Heç yanma bu gün yurdunu sarmışsa cinayət,
Bir şanlı zəfər müjdesi gizlər bu fəlakət,
Gec-tez boğacaq zalımı tökdürdüyü qanlar—

və bununla birlikdə 1956-cı ildə rus ordusu Macarıstan və Çexoslovakiyanı yenidən işğal edərkən şair Ankaradan gur səsini yenidən yüksəltdi:

Bir ölkəyə haydudca girirsən, ama bil ki,
Bir tək kişinin qəlbine əsla gireməzsən.
Məhkum da edərsən arada fərdləri bəlkə,
Bir milləti lakin əbədi sindirəməzsən.

Çünkü şair haqqın və həqiqətin zəfərinə bütün varlığı ilə inanır və Ali Fuad Azqur kimi şairlər bu inancla qələmə sarılırlar. Məncə, şairi şair edən, onu haqq uğrunda, ədalət uğrunda yazmağa təşviq edən səbəb də Allaha olan inandır. Bu cür şe'rlər xalqa, onun taleyinə olan inam örnəkləridir. Lakin modernizm adı altında gizlənən mənfəətçilər və yenilikçilər «Sənət sənət üçündür» prinsipi adı altında ədəbiyyatı və sənəti xalqdan, onun taleyindən, yeni nəslə əski nəslədən ayırmaq məqsədi güdür. Bu isə yalnız ədəbiyyat və sənət üçün deyil, millət üçün və millətin tarixi vəhdəti üçün çox qorxuludur.

Hüriyyət ölür, sinədə bayraq yaşamazsa,
Toplum çözüldür ölkədə əxlaq yaşamazsa.
Ancaq yenə hər qiymətin üstündəki haqqdır,
Dövlət çökər əfkarda əgər haqq yaşamazsa.

Mən bu rübaini yazan şairin əllərindən öpürəm. Mən sinəsində dövlətin bayrağını dalğalandırmayan, millətin əsrlərdən bəri yaşayan əxlaqını, adətini, gələnek və görənəklərini (ən'ənələrini) qorumayan, fikrində hər qiymətin üstündə olan haqqı, ədaləti yaşatmayan insanın vətən övladı olduğuna inanmadığım kimi, bu hisslərdən məhrum olan şairin də şairliyinə inanmıram.

Bax, bunun üçün kitabını böyük məhəbbətlə oxuduğum Ali Fuad Azqurun şe'rləri məni duyğulandırdı və həyəcana gətirdi. Bu şe'r kitabı qarşısında içimdə məmnuniyyətimi dilə gətirmək ehtiyacı oyandı və buna cavab olaraq bu yazımı yazdım. Bu şe'rləri qayəsində, aydınlığına və zamanla ahəngdarlığına görə «Zəmanəmizin türküləri» adlandıram.

«Zaman», 18 oktyabr, 1997

ƏXLAQ VƏ MƏ'NƏVİYYAT

Mən Əhməd Aydın Bolakı, onun fikir, mə'nəvi dünyasını həftənin müəyyən günlərində televiziya ilə çıxışlarından tanıdım və sevdim. Bu yaxın günlərdə mən onun 4 kitabı ilə tanış oldum. Bu kitablar içərisində ilk oxuduğum—«Söhbətlər»* adlı kitabıdır. Bu kitab onun televiziyaadakı 10 dəqiqəlik çıxışlarının toplusudur. Mən bu kitab haqqında mülahizələrimi bildirməyi özümə borc və şərəf bildim.

Hər bir insan öz fikir və duyğularını başqa birisində görürsə, o, ilk növbədə, buna sevinir. Ona görə sevinir ki, özü kimi düşünən bir insanı bulur və düşünür: Demək, mən tək deyiləm və öz fikir və düşüncələrimdə haqlıyam.

«Söhbətlər»i oxuduqca, kitabın səhifələrində öz ürək döyüntülərini görür və Aydın Bolakın fikir və düşüncələrində özümü təsdiq edirdim. Müəllifin mülahizələrində məni valeh edən, məni qanadlandıran birinci amil onun Vətən, millət, dövlət, dil, törə haqqındakı fikirləridir. Ən ümdəsi də odur ki, o, bu çıxışlarında özünü 65 milyon türk millətinə tutsa da, fikirləri, əsasən türk gəncliyinə tuşlanmışdır. Burda hədəf gənclərdir.

Bu pirani, nurani, ruhani insan türk gənclərinə nə demək istəyir, əsas məqsədi nədir? Bu suala cavab vermək üçün çıxışlarının mövzularına ötrə nəzər salsaq onun məqsədi və qayəsi bizə gün kimi aydın olar: «ailə», «sevgi-sayqı», «gənclərimiz», «sağlığımız», «çevrəni qorumaq», «arzu və hirs», «haqlarımız, vəzifələrimiz», «gələneklerimiz—görənəklərimiz», «keçmişin gələcəyə tə'siri», «genclik», «dostluq və salamlamaq» və s...

«Haqlarımız—vəzifələrimiz» yazısında müəllifin aforizm kimi səslənən «Vəzifələr yapılmadan haqlar doğulmaz» fikrinin üstündə durmaq, bu fikri öz baxışım ilə açıqlamaq istəyirəm.

Çox qəribədir, hamımız, ilk növbədə öz haqqımızı bilir və onu öncə başqalarından və sonra da Dövlətdən tələb edirik. Amma haqqımızı tələb edərkən vəzifələrimizi, daha dəqiq desək, borcumuzu ödəyib-ödəmədiyimiz barəsində düşünmürük. Unuduruq ki, borcunu ödəməyinin haqqını tələb etməyə haqqı yoxdur.

* İstanbul, 1994

Bu kiçik yazı ilə müəllif haqqını tələb etmədən öncə vəzifəni—borcunu ödəməlisən fikrini tələqin edir. Çünki «Vəzifələr yapılmadan haqlar doğulmaz!»

Hər bir vətəndaşın ilk vəzifəsi və ilk borcu doğulduğu və qoyunda yaşadığı ana vətəndir.

Vətən nədir? O torpaqlardakı dağlar, dərələr, çaylar, dənizlər, meşələr, gölləri? Bir sözlə, onun coğrafiyasını? Qətiyyə! Vətən yalnız onun gözlə görünən, əllə tutulan maddi ne'mətləri deyil, Vətən öncə onun mə'nəvi dəyərləri—o torpaqlarda yaşayan insanların tarixi, dili, dini, ədəbiyyatı, musiqisi, me'marlığı, adəti, ən'ənəsi, töresi, bir sözlə, ruhani dünyası, mə'nəviyyatıdır.

Vaxtilə Türkiyədə təksəsli türk musiqisini inkar edib çoxsəsli Batı musiqisini təbliğ edənlərin özləri dərddi anlarında inzavaya çəkilib təksəsli neyi dinləməklə dərdlərini ovutmuşlar. Bax, elə burda həmənin inkarçının içindən dinlədiyi ney səsi ilə bərabər qocaman Türkiyə ana vətən, onun mə'nəvi dünyası boylanır və onu danlayır. Bəli, adi bir taxta neyin iniltisində Vətən bütün gözəllikləri ilə özünü göstərə bilər.

Aydın Bolak da kitabdakı yazılarında Vətən sevgisinin mə'nəvi dəyərlərə söykənərək dərk olunmasını gənclərimizə tövsiyə edir. Çünki Vətən sevgisi hər şeydən öncə mə'nəviyyatdan keçir.

Burda bir Azərbaycan misalını xatırlatmadan keçə bilmərəm: Zülmkar bir padşahın müdrik vəziri onu zülmərdən daşıdırmağa çalışır. Padşah vəzirini eşitmir. Vəzir inciyib uzaq bir məmləkətdə qütbətə çəkilir. Zaman keçir, ölkə çox pis bir duruma düşür. Ölkəni bu vəziyyətdən xilas etmək üçün padşah qütbətdəki vəziri ölkəyə də'vət edir. Vəzir gəlmir. Padşah ona ən'am göndərir, yenə də'vət edir. Vəzir yenə də'vəti qəbul etmir. Padşah car çəkib kim vəziri vətənə qaytara bilsə ona ən'am verəcəyini bildirir. Vəzirin qohum-əqrəbası onun yanına gedir, vətənə dönməsini xahiş edirlər. Vəzir dönmür. Amma bir gün vəzirin uşaqlıq yoldaşı olan bir çoban ona çöllərdə bitən bir yonca göndərir. Vəzir yoncanı qoxlayınca uşaqlıqda gəzdirdi çöllər, yamaclar, dağlar, dərələr yadına düşür, qəhərlənir və adicə bir yoncanın ətri onu Vətənə dönməyə məcbur edir.

Sonuc: demək, insan doğulduğu məkana, ana yurduna onun nəzne'məti, maddi gözəllikləri, aldığı ən'amlar və mövqelərlə deyil, məhz

mə'nəvi gözəllikləri—o torpaqlarda keçirdiyi ağırılı-acılı, fərəhli-fərəhsiz günləri, bunlardan doğan şirin xatirələri ilə bağlıdır. Buna görə də vəzir adi bir yoncanın qoxusunda üstündə doğulub boy atdığı vətəni görür. Naz-ne'mətlər, ən'amlar, şirin və'dlər deyil, Vətənin çöllərində bitən bir yonca onu Vətənə qaytarır.

Vətənin maddi ne'mətlərinə deyil, məhz mə'nəvi gözəlliklərinə bağlı olan, onunla yaşayan, onunla öyünən insan bu Vətənin yolunda ölümə hazır olur və ona məhz mə'nəvi güc gəlir.

Çanaqqala müharibəsində topun asansor sistemi dağıldığına görə 250 kq-lıq mərmiləri lüləyə yerləşdirən əsgərin bu gücü hardan aldığı sorudqda, o, özü də bu suala cavab tapa bilmir.

Aydın Bolak əsgərin bu gücünü Atatürkün dili ilə belə izah edir: «Çanaqqala müharibəsini qazandıran bu yüksək ruhdur».

Tamamilə doğrudur. Bəs 250 kq-lıq mərmini qaldırmaq üçün əsgərə verilən o gücün, o ruhun qaynağı nədir? Vəziri qütbətdən Vətənə qaytaran, vətən torpaqlarında bitən adi bir yoncanın qoxusu, o qoxudan doğan mə'nəvi dəyərlər və ilahi qüdrət! Bu yerdə artıq maddi, əzələ gücü aradan çıxır. Çünki böyük M.Akifin dediyi kimi, «Bir hilal uğrunda günəşlər batmağa hazırdır». Bunu başqa şəkildə Dədə Yunus da təsdiq etməkdədir:

Beni bəndə degil, bəndə arama,
Bəndə bir ben də var bəndən içəri.

Məndən içəridə olan o mən, dədə-babalarımızın cəngavərlik ruhundan süzülüb gələn ruhdur, qan hafizəsidir. 250 kq-lıq mərmini topun lüləsinə qoyub düşməni tar-mar edən türk əsgəri özünə də mə'lum olmayan bu ilahi güclə yalnız Vətən torpaqlarını, onun coğrafiyasını deyil, yüz illər boyu bu torpaqlarda yaranmış mə'nəvi dəyərləri, mədəniyyəti, tarixi, mənsub olduğu dini, danışdığı dili, bu dildə yaranmış «Dədə Qorqud»u, Yunus İmrəni, Qaraca oğlanı, M.Akif ruhunu, «Mənim sədiq yarım qara torpaqdır» deyən Veysəl şe'rini qoruyur.

Hər biri bir, ya iki səhifə olan bu yazılarda mənim fikir qardaşım Aydın Bolak bəy çağdaş türk gəncliyinə bu ilahi duyğuları aşılayır. Müəllifin «kayb etdiklərimizdə dəyərini anladığımızı», «Gələnlə-

rimiz və görənəklərimiz», «Ramazan sofraları», «Ramazan adətləri» və s. məqalələrində itirdiyimiz adətlər və törələrdən ürək ağrısı ilə söhbət açılır. Mən də bu barədə çox yazmış, radio və televiziyadakı çıxışlarımda xalqımı gözəl adət və ənənələrimizi unutmamağa çağırırmışam. «Ömürdən səhifələr» adlı irihəcmli bir yazımda cocuqluqda gördüyüm, sonralar görə bilmədiyim gözəl adət və törələrimizi itirdiyimizə görə təəssüfümü bildirmişəm. Onu da deyim ki, 200 il müstəmləkə şəraitində yaşayan millətimizin əxlaqa dayanan adət və ənənələrinin itirilməsi bəlkə də təbiidir. Boyunduruq altında yaşayan, dinsizimansız bolşevizm ideologiyası ilə tərbiyələnen bir millət öz milli xüsusiyyətlərini, milli mə'nəvi dəyərlərini necə qoruya bilərdi? Cocuqlarımızı sünnət elətdirməkdən tutmuş namaza, oruca qədər, dini nikahdan tutmuş dini bayramlarımıza və matəm mərasimlərinə qədər hər şeyin yasaq olduğu bir məmləkətin vətəndaşları adət-ənənəsindən tutmuş törələrinə qədər hamısını unutmalı idi. Buna rəğmən biz sovet imperiyasının istədiyi qədər öz milli kökümüzə qopmadıq. Dini və milli törələrimizi gizli şəkildə müəyyən qədər qoruyub saxlaya bildik. Məsələn, cocuqlarımızı açıq mərasim şəklində deyil, ucqar kəndlərimizdə, yaxın əqrəbalarımızın iştirakı ilə sünnət elətdirdik. Bu gün Azərbaycanda sünnət olunmamış bir nəfər belə yoxdur.

Mən və mənim yaşıdlarım gözümüzü açandan ata və babalarımızdan Türkiyə və Anadolu türkləri haqqında gözəl rəvayətlər eşidər və bu rəvayətlər qəlbimizdə Türkiyəyə sevgi məş'əli yandırardı. Zaman keçdi. Mən Türkiyəyə gəldim. «Gəldim» çox kiçik sözdür, mən gəlmirdim, quş kimi qanad açmışdım.

Hər gəlişimdə Türkiyəni və burda yaşayan qardaşlarımın psixologiyasını, ruhunu öyrəndikcə, e'tiraf edirəm ki, xəyal kırılığına uğramağa başladım. Bu məmləkətdə ata və babalarımın eşitdiyim türklük ruhunu və bu məmləkətə məxsus olan dəyərləri görə bilmədim. Onda istər-istəməz qəlbimdə bir sual doğdu: Mən başqa bir imperiyanın boyunduruğu altında olmağıma baxmayaraq az-çox öz milli dəyərlərimi qoruyub saxlaya bildim. Bəs tarixi boyu heç zaman heç bir başqa dövlətin boyunduruğunu görməyən (Allah göstərməsin) türk qardaşlarım niyə öz milli mə'nəviyyatını bəyənməyib, «Batı-batı» deyə-deyə başqasının quyruğunda sürünməyi özünə rəva və şərəf bilir?

Aydın Bolak bəy indi türk aydınlarının Batı qarşısındakı pərəstişini və milli kultürümüzə sayqısızlığı haqlı olaraq «aşınma», «kultür erazyonu» adlandırır və öz cocuqluq illərinin xatirələrinə qaydır. O, hələ cocuq ikən öz ailəsində gördüyü adət-ənənələrin bu gün itirildiyinə təəssüflənib yazır: «Bilmiyorum, istərsəniz», «Bir yaşlının hasreti» deyərək qəbul ediniz, istərsəniz «törələrinə çox bağlı bir insan mühafizəkarlığı» deyərək düşününüz. Amma könlüm yenə o kiçik türk ailəsində də bütün türk adətlərinin yer almasını və türk törə və ananesinin, türk kultürünün mühafizə edilməsi surətilə, türk millətinin gücünün davam etdirilməsini diliyor».

Bu sözləri deyərək, elə bil, Aydın bəy nədənsə çəkinir, ürək sözlərini istərsiniz bunu «yaşlı bir adamın hasreti», istərsiniz «törəsinə bağlı bir adamın mühafizəkarlığı» deyərək özünə haqq qazandırmağa çalışır. Siz haqlısınız, Aydın bəy, sizin dedikləriniz yaşlı bir adamın həsrəti, yaxud mühafizəkarlığı deyil, sizin dedikləriniz millətinin öz canı qədər sevən böyük bir türk aydınının fəryadıdır. Qoy, bu sözləri mühafizəkarlıq kimi anlayanlar özləri utansın. Mən anlaya bilmirəm, millətinin dedə-babadan gələn, əxlaqa söykənən, əxlaqı qoruyan, mə'nəvi dəyərlərini qoruyan, törələrimizdən, ənənələrimizdən nə üçün imtina etməliyəm? Yenini o zaman qəbul etmək olar ki, o, bizim əxlaqımızı, mə'nəviyyatımızı dağıtmasın. Qızlarımız lüt-üryan səhnədə keçə kimi tullanıb-düşürsə, min illərin süzgəcindən keçib gələn əxlaq normalarımızı dağıdırsa, belə yenilik bizə lazım deyil. Bu gün əgər biz bunları qəbul ediriksə, at belində Orta Asiyadan gəlib Avropanın mərkəzinə bayraq sancan və Avropaya əxlaq dərsi verən, böyük mədəniyyət aparan atalarımızın ruhu bizi qarğamazmı?

Mən anlaya bilmirəm, mühafizəkarlıq pis şeydirsə, müasir elm və texnikaya yiyələnmiş dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən birini yaratmış ingilislərə, 5 min il bundan əvvəl yaratdığı heroqlifindən bu gün də əl çəkməyən yaponlara mühafizəkarlıq mane olmadığı halda, bizə niyə mane olmalıdır?

Bütün ingilis ailələrində şəcərə kitablarının olması vacibdir. Doğulan uşaq bu ailə şəcərəsini mütləq öyrənməli və 10—15, bəzən 20—30 nəsl o yana ulu babalarının adlarını, sənətini, qısaca tərcümeyihalını mütləq bilməlidir. Bu, çox gözəl adətdir. Çünki hardan gəldiyini bilməyən hara gedəcəyini bilməz. Əslini bilməyən özünü bilməz.

Mədəni ingilislər bir yana, Afrikada yaşayan yarım-vəhşi Tod qəbiləsinin üzvləri də mütləq ən azı 10 arxa o yana babalarının adlarını bilir. Təsədüfən bu qəbiləyə düşən bir rus qadını yazır ki, qəbilənin üzvlərindən biri məndən ulu babalarımın adını soruşdu. Mən yalnız üçüncü arxamın adını deyə bildim. O, çox təəccübləndi. Sonra mən başa düşdüm ki, onlar mənə ağıldan kəm hesab edir və mənə yazıqları gəlir.

Tod qəbiləsi tamamilə haqlıdır. Kökünü, əslini, nəslini bilməyənlərə, bilib də bəyənməyənlərə həqiqətən acımaq lazımdır.

Kitabda çox məsələlərə toxunulur. Kiçik bir məqalədə onların hamısı haqqında söz demək, təhlil etmək mümkünsüzdür. Amma yekun olaraq onu deyə bilərəm ki, bu kitab başdan-ayağa qədər türk mə'nəviyyatının, əxlaqının təbliğinə həsr olunmuşdur.

Kitabın səhifələri arasında bir İstanbul əfəndisinin nurani çöhrəsini görür, onun böyük fikirlərinin və alışıan ürəyinin atəsinə qızınırıq.

2000

İZTİRABLI QƏLBİN FƏRYADI

Şairlər susmağı bacarmırlar, çünki onlar həyatda hər şey üçün cavabdehlik hissi ilə yaşayırlar. Qazax şairi Muxtar Şahanovun «Sivilizasiyanın aşınması» («Dövrün dəbləri haqqında saqa») epik poeması buna bir daha sübutdur.

Yeni janrda, özü də bir-nəfəsə yazılmış bu fenomenal əsər şairin—planet vətəndaşının üçüncü minilliyin astanasında ucalan səsidir.

Qəlbi mə'nəvi sıxıntılar içində çırpınan, yerin cazibə qüvvəsindən kənarda—«təlatümlər orbitində» qərar tutan şair, həyəcan təbili vuraraq haray salır, bəşəriyyətə ünvanlanmış sözünü dinləyib, anlamağa səsləyir. Və bu gün hər kəs həmin səsi dinləyib dərk etməyə borcludur. Çünki, sabah artıq gec ola bilər.

Özünün yüksək müşahidə qabiliyyəti ilə kosmosdan baxırmış kimi Yer kürəsini ovqunun içi qədər aydın görən şair dünyada cərəyan edən «xcyr və şər», «gözəllik və eybəcərlik», «insanlığın qələbəsi və məğlubiyyəti» kimi hadisələrin gerçək mənzərəsini yarada bilmişdir.

Müəllifin heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən məsələlərə—kütləvi mədəniyyətin təzyiqlərə mə'ruz qalaraq mənəyə salınması, ictimai-mə'nəvi köklərin əhəmiyyətinin azalması, irsiyyət varisliyi üzərində məhvedici, eksperiment sınaqlarının aparılması, acgözlük və sadizm, hakimiyyət hərisliyi və eqosentrizm kimi qorxunc, cəmiyyətin bətnində dəhşətli yaralar salmış bəşəri problemlərə toxunması təqdirəlayiqdir. Qarşısına qoyduğu belə mürəkkəb vəzifənin öhdəsindən böyük bacarıqla gələn Şahanov bütün ictimaiyyətin diqqətini bu problemlərə cəlb etməyə çalışaraq ürək ağrısı ilə hamını bu bəlalardan xilas olmaq üçün mə'nəvi axtarıslara və müdrikliyə səsləyir. Bununla da o, bəşəriyyətin elçisi missiyasını çox cəsarətlə öz üzərinə götürür.

Bu şərəfli missiyanın kökündə isə şairin bir çağırışı—ata-babalarımızın yolu ilə getmək, onların bizə əmanət qoyub getdikləri dörd qiymətli mə'nəvi sərvətə, vəsiyyət etdikləri dörd müqəddəs varlığa—Doğma torpağa, Ana dilinə, Mə'nəvi sərvət və adət-ənənələrə, Doğma tarixə tapınmaq və onları göz bəbəyi kimi qorumaq çağırışı durur.

Təfəkkürün çata biləcəyi ən ali, üçüncü-dördüncü kosmik dərk etmə fəzasına yüksələn müəllifə Yerdə cərəyan edən hadisələrin dəyərlili və dəyərsiz tərəfləri daha yaxşı görünür, cəmiyyət üçün bir təhlükə

kəyə çevrilmiş, artıq itirilməkdə olan və təəssüf ki, geri qaytarılması mümkün olmayan proseslər daha da aydınlaşır. Odur ki, Şahanovun cəmiyyətin taleyinə acıyaraq, narahatlıq hissələri keçirməsi təbii. O, bəşəriyyəti gələcəkdə gözləyən ciddi təhlükə—sivilizasiyanın aşınmasından doğacaq fəlakət barədə həyəcan təbili çalır, cəmiyyətin diqqətini tarixi hadisələrin inkişafında buraxılmış səhvlərə yönəldir.

Fikrimcə, cəmiyyətin bütün təbəqələri bu əsərlə, onun dəyərli məzmunu ilə mümkün qədər tez tanış olmalıdırlar. Yoxsa, qeyd etdiyim kimi, sabah artıq gec ola bilər.

İnsan özünün yaratdığı istehlakçı cəmiyyətdə yaşaya-yasaya, əslində mə'nəvi-etik normalardan uzaq düşmüş və faktiki olaraq öz gələcəyini unutmuş, daim öz-özünü tapdalayıb irəli keçməyə can atmışdır.

Cənab T.Okeyev haqlı olaraq yazır: «Mədəniyyətsiz və mə'nəviyyətsiz insanlıq yer üzündə artıq bir maskadır. Ona görə də mən «İki qorxu» poemamda

Qorxuram dünyada bir zaman gələ,
İnsanlar yaşaya, insanlıq ölə...

—deyərkən yanılmamışam. Bundan əlavə həmin mövzu mənim «Hara gedir bu dünya» pyesimdə də başqa şəkildə qələmə alınmışdır.

Həqiqətən də bu gün insanların mə'nəvi əxlaq səviyyəsi çox aşağı düşmüşdür. Bu, hər hansı bir sağlam düşüncəli adamı narahat etməyə bilməz. Çünki bu hal gələcəkdə hökmən azgınlığa, şəxsiyyətin məhvəsinə gətirib çıxaracaq. Dünyəvi cəmiyyət isə məhz sağlam düşüncəli şəxsiyyətlərdən ibarətdir və bu gün o «özünüməhvətmə» kimi dəhşətli bir fakt qarşısındadır. Bu problemin həllinə gecikmədən, bu gün, lap bu an başlamaq vacibdir.

Bu baxımdan, kitabda təsvir edilmiş hökmdarlar müdrik filosof Əl-Fərabi arasındakı söhbət çox önəmlidir. Həmin epizodun sonunda Əl-Fərabi hökmdardan Türk Xaqanlığının süqutunun səbəbini soruşur və öz sualına özü cavab verir:

«O, düşmən qarşısına özünün çoxminli ordusu ilə çıxa bilərdi. Bəli, bilərdi. Lakin düşməne qarşı özünün yüksək mədəniyyətini qoya bilmədi. Çünki, ölkədə hakimiyyəti o, alverçilərə vermiş, Xalqın taleyini də onlara e'tibar etmişdi. Alverçilər isə əsasən simasız olurlar. Onların

milliyyəti, müqəddəs inancları və əqidələri olmur. Alverçi çox pul verənə hər şeyi satar. Öz mə'nəvi mədəniyyətini yaratmayan ölkə, istəsə də, istəməsə də əvvəl-axır daha güclü ölkənin əsarətinə düşər olub, quluna çevriləcəkdir».

Ümumiyyətlə, dövründən, millətindən asılı olmayaraq pul düşkünlərinin, alverçilərin hakim olduğu bir məmləkətdə heç bir sağlam cəmiyyətdən, mə'nəvi təmizlikdən söhbət gedə bilməz. Çünki pula, maddi qazanca boyun əyib, səcdə edən alverçi üçün mə'nəviyyət deyilən məfhum yoxdur. Əslində isə mədəniyyətin və mə'nəviyyətin rolu hər bir fərdin, eləcə də millətin, ümumilikdə bəşəriyyətin həyatında son dərəcə qiymətlidir. Bu zəmindəki mühakimələrin ən dəhşətli isə «mə'nəviyyətsiz elmin və bizi vəhşiliklərə aparan sivilizasiyanın» artıq bir fakt kimi e'tiraf edilməsidir. Bu fəlakətdir! Bəşəriyyətin üz-ləşdiyi faciənin kökü də bax, bundadır. Və bu mə'nada mən bu kitabı əlifba dərslisi hesab edirəm.

Yekunda demək istəyirəm ki, YUNESKO-nun qərarı ilə, onun Parisdə yerləşən qərargahında bu poemanın təqdimat mərasiminin keçirilməsi elə bu əsərə verilən ən layiqli qiymətdir və onun global əhəmiyyətini vurğulayır.

Mən öz mə'nəvi məslək qardaşım və qələm yoldaşım Muxtar Şahanovun böyük uğuruna sevinərək zəmanəmizin bu fenomenal əsəri ilə fəxr edir və fikrimi XX əsrin böyük ustası, dostum Çingiz Aytmatovun sözləri ilə tamamlayıram: «Muxtar Şahanov bizim Asiyada mə'nəvi minarədən ucalan səsimizdir».

Həqiqətən də bu belədir!

1999

TƏŞƏKKÜRƏ TƏŞƏKKÜR

İlyas Tapdığın hələ 60-cı illərdə çap etdirdiyi «Əksim və qəlbim» adlı kitabı haqqında yazdığım məqalədə demişdim: «İlyas Tapdıq müxtəlif şe'r formalarında yazır. O, hecda da müvəffəq olur, sərbəstdə də. Gəraylıda da, qoşmada da. Yaxşı cəhəti orasındadır ki, şair klassik şe'r formalarına yeni məzmun verməyi bacarır».

Mənim təxminən 30—35 il əvvəl cavan bir şair haqqında dediyim bu sözləri o, bugünkü yetkin yaşında doğrultdu, mənim o zamankı ehtimalımı həqiqətə çevirdi.

Bu gün artıq mən yetkin şair olan İlyas Tapdığın son illər ərzində yazdığı şe'rlərlə qarşılaşır, ehtimalımın doğrulmasına sevinirəm. Məni sevindiren əsas cəhət onun içində yaşadığı bu mürekkəb və qarışıq zamanın global hadisələrinə biganə olmamasıdır. Bu cəhətdən «Günümün adı» şe'ri çox səciyyəvidir. Bu kiçik şe'rində o, qəlbi ilə hiss etdiyi zamanın tələblərini dilə gətirir və yola saldığı hər günə bir ad vermək istəyir. Bu şe'r yola saldığı zamanın işə, zəhmətə çevrilmə zərurətindən danışır.

«Mirzə Cəlil olun» şe'rində eyni məsələdən başqa şəkildə danışan şair hamını, o cümlədən, qələm dostlarını «mənəm-mənəmlikdən» çəkəndirməyə, dünyaya zamanın gözləri ilə baxmağa çağırır. Bir sözlə, o, bizə Mirzə Cəlil kimi həyatda gördüyü eybəcərlikləri göstərməyi, dünyaya ayıq gözlə baxmağı,

Öz ağına bel bağlamayıb
Özge ağına qulaq asanları;
Gözü yaxşı görə-görə
Gözüne eynek taxanları;
Kəmsavad
Vəzifə başına qalxanları—

qamçılamaq üçün əl-ələ verməyi tövsiyə edir.

Şairin «Bir şəhiddir ürəyim» şe'rində 20 Yanvar hadisəsindən bəhs olunur. Bu şe'r qəsbkar rus ordusunun tankların altında əzdiyi şəhidlərimizin qəhrəmanlığına və günahsız ölümlərinə ağı kimi səslənir:

Yurdumda qəm libası geyib çiçəklər, otlar,
Qan rəngində görərem yeri, göyü, səmanı.

Günəşi gizləyibmi qan köynəkli buludlar!
Qızarmayan tək nədir?—
Yağların vicdanı!

Yalnız bu bənd 20 Yanvar hadisəsinin bütün dəhşətlərini və bu dəhşətlərin baskarı olan yağının həyasızlığını, vicdansızlığını çox dəqiq şəkildə ifadə etmişdir. Qansız düşmənin törətdiyi bu faciədən otlar, çiçəklər, yollar, yer, göy qızarsa da, düşmənin vicdanı qızarmadı.

Bu bədii təzad—yə'ni bədii sözün qüdrəti 20 Yanvar gecəsini oxucunun gözləri qarşısında canlandırır. Bundan sonra gələn bənddə isə düşmənin bu faciəni nədən ötrü törətdiyi açıqlanır. Uzun illər «qara qanımızı (neftimizi)» soran Rus imperiyası «qara qanımızın» əlindən çıxdığını görünce, «boşalan yerləri» doldurmaq üçün bizim qanımızı tökdü:

İllərlə damarımdan sordu «qara qanımı»
Boşaltdığı yerləri qanla doldurmaq üçün.

Çox məharətlə və dəqiqliklə deyilmiş bu misralara görə müəllifinə «əhsən» deməmək mümkün deyil.

Şairin «Köçdü palıd babalar» şe'ri ilə bizim bugünkü təzadlı günlərimizi əks etdirir. Bu şe'rdə şair «palıd babalar» adlandırdığı qəhrəmanlarımızı bugünkü «kişilərlə» müqayisə edir. Bu gün millətin dərini düşünməyən, yalnız öz cılız hissləri ilə yaşayıb sərvətimizi çalıb-çapan, özünə uca imarətlər tikdirən «kişilərin» üzünə silə vurur.

Niyə elbir olmuruq, niyə dilbir olmuruq,
Qoyur bütün gücünü çoxu evə-eşiye,—
Arxayındır bu millət görən hansı «kişiyə»?

İlyas bir müddət Türkiyədə yaşadı və onun 60 illik yubileyi də Türkiyədə kutlandı. Bu münasibətlə «Dolunay» qəzetində çox maraqlı məqalə çap olunmuşdu. Məqalənin birinci hissəsində müəllif «Azərbaycanda aydına ziyalı deyirlər» deyə aşağıdakı sözlərlə ziyalının tərifini verir: «Məncə, ziyalı ölkəsinin hafizəsidir. Ziyalı ölkəsinin vicdanıdır».

Çox gözəl tərifdir. Ölkəsinin hafizəsi və vicdanı olmayan bir adam nə qədər böyük vəzifələrə, təhsilə sahib olsa da, əgər ölkəsinin, millətinin hafizəsini öz vicdanında yaşatmırsa, ona ziyalı demək olmaz.

Məqalə müəllifi məhz bu baxımdan da İlyasın yaradıcılığına qiymət verir.

İlyasın yaradıcılığı folklordan, xalq yaradıcılığından qidalanır. Onun elə şe'rləri var ki, bunlar bayatıdan, aşiq şe'rlərindən seçilmir:

Ölən ölür, qalan qalır;
Haqq büdrəyir, yalan qalır.
Talelərdə talan qalır,—
Tale, yazına çox şükür.

Su qatır aş aşıclar,
Qəbir bəzəyir daşıclar;
Paz olur xalqa başıclar,—
Palıd, pazına çox şükür.

Elə bu cəhətinə görə də şairin dilində xalq yaradıcılığından gələn gözəl söz oynatmaları mövcuddur. Aşağıdakı misralara diqqət yetirin:

«Hər yalan sözə qul eləmə qulağını» (qulaq, qul); «Yaşımda əllinin əlindən tutub» (əlli, əl); «Gəl mənimlə qanlı olma, məni qan» (qanlı, qan) misralarında sözlərin alletrasiyası şe'rə oynaqlıq, ahəng və gözəllik gətirir.

Mən, sözümün sonunda bir neçə kəlmə ilə İlyasın xarakterindəki gözəl əlamətləri—təvazökarlığını, nəcibliyini, başqa şair dostlarının qələbəsinə sevinməsinə qeyd etmək istəyirəm. İlyas heç zaman özünü gözə soxmağa çalışmır. Başını aşağı salıb öz müəvazə işi ilə məşğuldur. İlyas verdiyindən danışmaz, amma aldığı döndə-döndə təkrar edir. Allahın ona verdiyinə o, hər zaman şükran olmuşdur. Ona görə də yazır:

Görüb vurulmağa mənə göz verib,
Ana təbiətə təşəkkürüm var.

Bizim də onun təşəkkürünə təşəkkürümüz var.

«Ədəbiyyat qəzeti», 24 dekabr, 1999

ƏSRİN ÖLÜM SIYAHISI

20—41-ci illərdə totalitar rejimin qurbanlarının siyahısı qarşımdadır. Adamı dəhşət bürüyür, inanmaq istəmirsən. İlahi, görən, həqiqətən də bir belə günahsız adamı güllələyiblər? Görəsən, o illərdə insan niyə bu qədər ucuz olub? Görən, dövlət niyə belə insan ovuna çıxıb? Bu suallara birmənalı cavab vermək çox çətindir. Amma bütün bunlar bir həqiqəti tam təsdiqləyir ki, Azərbaycan xalqı öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda daim mübarizə aparmış və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini istər gizli şəkildə təşkilatlanaraq, istərsə də açıq üsyanlar vasitəsilə bərpa etməyə çalışmış, təəssüf ki, nəticədə öz haqq işi uğrunda mübarizə aparanlar amansızcasına məhv edilmişdir.

Təqdim olunan siyahı bir xalqın ağrı yaddaşındadır. Bir gecədə 2—3 yüz adamın güllələnməsindən dəhşətli nə ola bilər. Belə çıxır ki, 37—38-ci illərdə Azərbaycan xalqı 1990-cı ilin 20 yanvar gecəsini hər gün yaşayıb. Həm də 90-cı ilin yanvarından fərqli olaraq imperiyanın törətdiyi bu faciələri sakitcə, sükutla, heç kəsə bir kəlmə demədən, içinə qapılıb lə'nətləyib. Ən dəhşətli budur ki, güllələnənlər içərisində yüz nəfərə qədər 90 yaşını ötmüş qocalardır. Bu rəzalət faşizmdən də o yanadır.

Göründüyü kimi, repressiyalar zamanı Azərbaycan xalqının milli-mə'nəvi sərvətlərinə, adət-ənənələrinə, dilinə, dininə çox ciddi zərər bələr yurulmuş, xalqın düşünən başları bolşevik gülləsinə hədəf seçilmiş, bir çoxu isə vətəndən didərgin salınmış və sürgün edilmişdir. Bu gün həmin zədələri Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi yorulmadan bərpa edir. Geniş oxucu kütləsinə təqdim edilən bu siyahı görülən işlərin ən bariz nümunələrindən biridir. Bu siyahıya yalnız statistik rəqəm kimi yanaşmaq doğru deyil, bu bir rejimin mahiyyətini açmağa, onun mələk qiyafəsini soyundurub iblis simasını görməyə və çox dərinlən düşünməyə əsas verir.

Bu siyahı bir daha göstərir ki, müstəqillikdən böyük nə'mət yoxdur və biz əgər 1920-ci ildə müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilsəydik, bu qədər böyük dəhşətlərlə üzləşməzdik. Qoy, hələ də günəşin şimaldan doğacağı ümidi ilə yaşayanlar, Moskvanı dəstəkləyənlər bu siyahıya diqqətlə baxsınlar. Bəlkə, onda dərk edələr ki, təbiət səhv etmir, Şimaldan doğan günəşin istisinə qızınmaq yox, kül olmaq olar.

Bəlkə, onda dərk edələr ki, Şimaldan doğan günəş Azərbaycan xalqının genefondunu zədələmiş, onun ziyahısını, milli-mə'nəvi sərvətlərini məhv etmişdir.

Bir müddət kütləvi informasiya vasitələrində «arxivlər açılmalıdır» şüarı ümumişlək sözə çevrilmişdi. Arxivlər açılanda isə ona yaxın düşən, millətin gen yaddaşına dəyən ağrıları açıqlayan, böyük zəhmətə qatlaşan adamlar, demək olar ki, yoxa çıxdı. Əməli iş zamanı, böyük Sabir demişkən: «Asta qaçıb dürtülürük xəlvətə». Arxivdə işləmək üçün boş-boş hay-küy qoparan, siyasi məqsəd güdənələr yox, millətimizin o zamankı faciəsinə bu millətin övladı kimi ürəyi ağrıyan, əməli iş görən zəhmətkeş vətənpərvərlər lazımdır. Mən inanıram ki, arxivlərin açılmasını tələb edənlərin böyük əksəriyyəti bir dəfə də olsun, hələ kənarları demirəm, respublikanın arxivlərində olmamışdır. Belələrinin arxivlərdə nə axtardığı da hamıya mə'lumdur. Məncə, arxivlər milləti bir-birinə qarşı qoymaq niyyəti ilə deyil, millətin ondan gizlədilən tarixi yaşantılarını açmağa, real tarixi həqiqətləri üzə çıxarmağa və xalqa, eləcə də bəşəriyyətə çatdırmağa xidmət etməlidir.

Ədalət naminə demək lazımdır ki, tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasında Respublika Prezidenti H.Əliyevin xidmətləri danılmazdır. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi də Respublika Prezidentinin bu kursunu dəqiq tutmuş və bu istiqamətdə xeyli işlər görmüşdür. Həqiqətən də, heç nə xalqdan gizlədilməməli, o öz dostunu və düşməni tanımalıdır. Adli siyahının təqdimi bir daha göstərir ki, indiyə qədər bizə hər şey birtərəfli, təhriflərlə öyrədilmiş, əsl həqiqətlərin isə üzərinə «məxfi» və ya «tam məxfi» yarlığı vuraraq xalqdan, millətdən gizlədilmişdir.

Mən bu gün Milli Təhlükəsizlik Nazirliyini, onun sədri Namiq müəllimi və bu işdə əməyi olanların hamısını belə bir vacib sənədi arxiv küncələrindən üzə çıxardıqlarına və xalqa çatdırdıqlarına görə alqışlayır və «çox sağ olun» deyirəm. Siz həqiqətən də böyük işlər görürsünüz. Namiq müəllimin vətən və xalq qarşısındakı xidmətlərinə bütövlükdə qiymət verməyə mən bir qədər çətinlik çəkirəm. Çünki onun işinin xüsusiyyəti elədir ki, onlarla geniş ictimaiyyətin tanış olmaq imkanı olmur. Lakin onun gördüyü bu qədrşünaslıq işi imkan verir deyəm ki, Namiq müəllim bir ziyalı kimi, milli təfəkkürə və milli düşüncəyə malik olan bir insandır. O, bu siyahıların, eləcə də digər

sənədlərin xalqa çatdırılmasına təşəbbüs göstərməklə bir daha sübut etdi ki, Namiq müəllim Sumbatov, Rayev olmadığı kimi, onun rəhbərlik etdiyi təşkilat da NKVD və KQB deyil, məhz öz millətimizin Təhlükəsizlik Nazirliyidir. Digər tərəfdən bu təşkilat imperiyaya yox, Azərbaycan dövlətinə və xalqına xidmət edir.

Məndə Cəlal Qasimovun MTN-nin arxiv materialları əsasında yazdığı bir neçə kitab var. Bu kitablarda repressiyalara mə'ruz qalanların taleyi, eləcə də repressiv aksiyaların keçirilmə səbəbləri, xalqın tarixinə və taleyinə vurduğu zədələr və zərbələr faktik materiallar əsasında geniş təhlil edilir və elmi dövrüyyəyə buraxılır. Uzun illər yasaqlanmış belə fakt və sənədlərin ictimaiyyətə, eləcə də elm adamlarına çatdırılması böyük zəhmət tələb edir və mənə elə gəlir ki, repressiya qurbanları əsl bəraəti də məhz bu zaman, yə'ni arxiv materialları istər məqalə, istər kitab, istərsə də xüsusi buraxılış şəklində xalqa çatdırılanda alır. Cəlal Qasimovun tərtib etdiyi bu siyahıya gəldikdə isə deməliyəm ki, bu olduqca vacib və xeyirxah bir işdir. Minslərlə qovluqlara, sənədlərə müraciət edərək onların arasından üzə çıxardığı bu işi ilə o, sözün həqiqi mə'nasında yaddaşınızı bərpa edir. Onun son illərdə gördüyü işləri (istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət göstəricilərinə görə) bir institutun gördüyü işlə müqayisə etmək olar.

Mən bu istiqamətdə araşdırmalar aparan milli qeyrət və milli təfəkkür sahiblərinin hamısına təşəkkürlərimi bildirir və bu işin davam etdirilməsində onlara uğurlar diləyirəm.

*«Yaddaşın bərpası», 2000
«Sərhəd» qəzetinin xüsusi buraxılışı*

MÜƏLLİFDƏN

(«İstiqlal» (Gənclik, 1999) kitabına ön söz)

Sovet dövründə Azərbaycan MK-nın ideologiya üzrə katibi işləyən Həsən Həsənovun o zaman açıqfikirli ziyalıları, müxtəlif bədii üsullardan istifadə edərək sovet diktaturasına qarşı çıxan qələm sahiblərini, o cümlədən də məni rejimə qulluq göstərən vəzifəlilərin, hökm sahiblərinin hücumlarından dəfələrlə müdafiə etməsinin şahidi olmuşam. Bizim bir-birimizə rəğbətimizin isə tarixi bundan çox əvvəllərdən başlamışdı. Bu rəğbətin ayrıca tarixi və səbəbi var:

1975-ci ilin yay aylarında MK-nın inşaat üzrə bölmə müdiri işləyən Həsən Həsənov Şəkiyə e'zamiyyətə gəlmişdi. O zaman Şəkidə raykomun birinci katibi işləyən S.Murtuzayev zəng vurub məni Marxalda axşam yeməyinə də'vət etdi. Mən burda H.Həsənovla tanış oldum. Söhbət əsnasında, o, Orxon—Yenisey yazılarından danışmağa başladı. Dövlət mə'murlarından, xüsusilə də MK işçilərindən heç zaman milli varlığımıza, dilimizə və tariximizə dair bir söhbət, yaxud adi bir fikir eşitmədiyimdən bu cavan oğlanın Bilgə xaqandan və Guntəkin abidələrindən həyəcanla danışması məni təəccübləndirdi. Mən «bunları hardan bilirsən?»—deyə müraciət etdikdə o, bir qədər də açıldı, Hun və Göytürk imperatorluğu tarixindən, bu imperatorluqların Çinlə əlaqələrindən dəqiq faktlar əsasında danışdı.

Əlbəttə, MK-nın adı bir bölmə müdürindən bunları eşitmək mənim üçün, xüsusən o zamanlar çox xoş idi. Buna görə də o gündən bizim dostluğumuz və fikir yoldaşlığımız başladı.

Bu günlərdə qonşu olduğumuzdan biz tez-tez görüşür, tariximiz, dilimiz və ədəbiyyatımız barədə fikir mübadiləsi edirdik. Belə söhbətlərin birində mənə aydın oldu ki, Həsən müəllim mənim əsərlərimlə dərinlən tanış olmuş və mənim qılı-qallı, eniş-yoxuşlu yaradıcılığım barədə onda özünəməxsus bir fikir formalaşmışdır. O, bir gün mənə dedi ki, «Fikir azadlığı və istiqlal eşqi, demək olar ki, sənin bütün əsərlərindən əsas mövzu kimi keçir. Olmazmı ki, sən bu mövzuda yazdığın seçkin şe'r və poemalarını toplayıb bir kitab halında nəşr etdirəsən?» Doğrusu, mən bu barədə heç düşünməmişdim. Amma bu fikir beynimə batdı və bu gün oxucularıma təqdim etdiyim bu kitab həmin təklifin nəticəsində yarandı. Kitaba «İstiqlal» adını da o verdi.

Mən sovet sisteminə və rejiminə qatı düşmən olan, onunla barışmayan, əksinə, namaz üstə ona lə'nət oxuyan, məhvini arzulayan savadsız, lakin açıqgözlü bir ailədə böyümüşəm. Atamgil 5 qardaş idi. Babam Zəkəriyyə meşənin girəcəyində yerləşən dağətəyi «yuxarı baş» məhəlsinin ən mö'təbər ağsaqqallarından idi. Mən 5 yaşında ikən (1930) Şəkidə Göynüklü Molla Mustafanın və Bəhram bəyin rəhbərliyi altında kollektivləşmə əleyhinə üsyan qalxdı. Bütün şəhər üsyançıların əlinə keçdi. Bir neçə gündən sonra Bakıdan gələn rus ordusunun hücumu ilə üsyan yatırıldı, camaata divan tutuldu. Üsyançıların bir qismi bu savaşda məhv edildi, bir qismi isə dağlara çəkilib qaçaq oldu.

Üsyan yatırıldıqdan sonra dağlara çəkilmiş qaçaqlara qarşı mübarizə başlandı. Bu mübarizə uzun müddət davam etdi. Şücaəti, igidliyi ilə adı dillər əzbəri olan qaçaq Abbasın öldürülüb nəş'ini şələ üstündə bizim evin yanından sürüyüb apardıqlarının şahidi oldum. Həyatda gördüyüm ilk ölü o idi. Bu müsibətə dözməyən babamın pəncərənin qabağında oturub saqqalı boyu yaş axıtdığını, nənəmin və anamın qara kəlağayı örtüb dizlərinə döydüklərini gördüm. Babamın və nənəmin yaxın qohumlarından bir neçəsinin də bu üsyanın qurbanı olduğunu bildirdim. Ailə bir neçə il matəm içərisində yaşadı. 1933-cü ildə atamı və əmilərimi qaçaqlara yardım etdiklərinə görə ÇK-nın göstərişi ilə həbs etdilər. O zaman Şəkinin milis rəisi, anamın yaxın qohumu Yaqub çavuşun işə müdaxiləsi ilə atam və əmilərim zəminə buraxıldı. Bir müddətdən sonra artıq Şəkidə yaşamağın mümkün olmayacağını bilən əmilərim Yaqub çavuşun köməkliyi ilə Orta Asiyaya, ordan da Bakıya qaçmağa məcbur oldular.

1934-cü ildə isə bizim ailə Bakıya köçdü. Beləliklə, hələ uşaq yaşlarından mən sovet rejiminin zülmünü, zorakılığını və dəhşətlərini öz gözlərimlə görüb, ağıllımla dərk etdim. Hələ uşaqlıqdan qəlbimdə sovet quruluşuna nifrət toxumları səpildi. Həmin bu toxumlar isə sonralar şe'rə çevrilib cücərdi. Qələmim püxtələşdikcə mövcud quruluşa nifrətim də ildən-ildə dərinləşir və bu gizli hissimi ifadə etmək üçün yollar axtarırdım. Hələ kifayət qədər təcrübəm, səriştəm və ustalığım olmadığına görə, universitetdə oxuduğum müharibə illərində sözümlü birbaşa deyir və əlbəttə, bu cür şe'rlərimi çap üçün yazmır, arxivimdə saxlayırdım. Tələbəlik illərimdən bu günə qədər mənim ən böyük

e'tirazım və üsyanım ana dilimizin qapılar dalında ağlar qalması, hakim rus dilinin təcavüzünə məhkumluğu idi. 1942—1953-cü illər arasında yazdığım şe'rlərin böyük bir qismini, 1988-ci ildə yazdığım «İki qorxu» poemamda dediyim kimi, yandırmağa məcbur oldum. Yandırdığım bu şe'rlərdən birinin bir bəndi xatirimdədir:

Bir vaxtlar şax-şax axardı,
Bu gün donduruldu dilim.
Tapdalandı ayaq altında,
Gör necə xar oldu dilim.

Bu duyğunun təbii davamı olaraq 1954-cü ildə indi məşhur olan «Ana dili» şe'ri yazdım. Həmin il Moskvada sovet yazıçılarının ikinci qurultayı keçirildi. Qurultay günlərində S.Vurğun oğlu Yusifin ad günü münasibətilə restoranda o zamankı cavan yazıçılara qonaqlıq verdi. Bu məclisdə Yusif atasına mənim «Ana dili» adlı şe'r yazdığımı, amma çap etdirə bilmədiyimi dedi. S.Vurğun şe'ri dinləyib (deyəsen, xoşuna gəlmişdi) dedi ki, Bakıda bu şe'ri mənə çatdır, mən çap etdirərəm.

Bakıya qayıtdıqdan sonra şe'ri məndən alan ustad şair elə kabinetdəcə Leninin hansı cildindənsə «Biz öz dilimizi və vətənimizi sevirik» cümləsini götürüb «Ana dili» şe'rimin başına öz əli ilə epigraf yazdı. Şe'r bir neçə gündən sonra çap edildi. Beləliklə, ustad şair Lennindən qalxan kimi istifadə etmək səriştəsini mənə öyrətdi. Sonralar yazdığım «Leninlə söhbət» poemamda ustad şairin öyrətdiyi bu üsuldan daha geniş istifadə etdim. «Ana dili» şe'rinin sonluğu belə idi:

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən
fasonlu ədəbazlar,
ruhunu oxşamaz qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy, mənim olsun.
Ancaq vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi
Sizlərə qənim olsun.

Bu parçadakı «Bir də ana ürəyi» mısrasını S.Vurğun əlavə etmişdi.

Bu illərdən başlayaraq 1988-ci ilə qədər rejimə qarşı yazdığım əsərləri iki qismə bölmək olar: bir qismi birbaşa, açıq-aşkar rejimin

dəhşətlərini əks etdirən yazılar, o biri qismi isə senzuranı aldatmaq üçün təsvir olunan hadisəni, nəql olunan əhvalatı ya tarixə, ya da əcnəbi ölkələrə keçirmək yolu ilə yazılan əsərlər.

Birinci qismə aid olan əsərlər, əlbəttə, çap üçün deyil, arxivim üçün yazılırdı. Bu əsərlərin böyük bir qismi 1991-ci ildə çap etdirdiyim «Nağıl—həyat» və 1996-cı ildə çap olunan «Körpü çaydan uzaq düşüb» kitablarımda «Sandıqdan səslər» başlığı altında verilmişdir. Bunlardan 1953-cü ildə yazdığım «Əmzik» şe'rimdən bir bəndi misal gətirmək istəyirəm. Şe'r o zaman 7—8 aylıq körpə olan qızım Güzlərə həsr olunmuşdur. Anasının südü olmadığına görə uşaq ağlayanda onu hamı kimi biz də əmzikle aldadırıq.

Aldadıyıq, aldadıyıq elə biz,
Saxta əmzik ağzımızda bal dadır.
Uşaq ikən öz doğmaca anamız,
Böyüyəndə həyat bizi aldadır.

1956-cı il oktyabr ayında universitet tələbələrini müəllimlərin rəhbərliyi ilə Şamxora pambıq yığımına göndərmişdilər. Mən bir neçə gün Şamxorda pambıq yığımında oldum. Bizim millətimiz üçün pambığın nə boyda fəlakət olduğunu, qız-gəlinlərimizin insanlıqdan çıxdığını, əyilib-qalxmaqdan analıqlarını itirdiklərini gördüm və orda «Pambıq» adlı bir şe'r yazdım:

Havaya sovrulur əlimin rənci,
Qocaya döndərdin cahılı, gənci.
Yazı əkinçiyik, qışı dilənçi,
Düşmüşük öləndən azara, pambıq.

... Anamın-bacımın yeyibətini,
Gözündə qoyursan hər niyyətini.
Çəkirsən kəndlinin heysiyyətini,
Hərrac malı kimi bazara, pambıq.

... Hər zülmə, cəfaya sine gərmişik,
Xeyri, qazancı yelə vermişik.
Səni biz əkmışik, biz becərmişik,
Yüklenib gedirsən bəs hara, pambıq?

1955-ci ildə gözəl şairimiz O.Sarıvəlli anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə dillər əzbəri olan «Günah onun özündədir» adlı şe'r yazmışdı. O zaman mən bu şe'rın sonuncu bəndini:

Altmışında alma əsa,
Yetmişində batma yasa,
Hər kəs yüzü yaşamasa,
Günah onun özündədir—

bəndini epigraf götürərək «Günah əsrin özündədir» adlı bir cavab yazdım. Əlbəttə, o zaman mən bu şe'ri çap etdirə bilməzdim. Amma ilk kitablarımın redaktoru olmuş, özümə ustad seçdiyim şairin özünə bu şe'rın bə'zi bəndlərini oxudum. Şe'rın birinci və sonuncu bəndi belə idi:

Sən arıfsən, Osman qağa,
Gör bir insan nə gündədir.
Hər muradın, hər istəyin
Hələ sənin gözündədir.

... Aç gözünü, Osman dedə,
Yüz «niyə» var bir «niyədə».
Ömür çatmır əlliye də,
Günah əsrin özündədir.

1961-ci ildə Yaltaya—yaradıcılıq evində işləməyə getmişdim. Tatar türklərinin öz halalca torpağı olan Kırımdan Orta Asiyaya sürgün edildiyini bilirdim. Amma burda addımbaşı tatar-türk izlərinə rast gəlir və bu boyda haqsızlığa dözə bilmirdim. Nəhayət, Kırım türklərinin faciəsini əks etdirən şe'rimi yazdım:

Kırım, Yalta, Qızıldaş... bir xalqın ata yurdu,
O millətə yad oldu, gəlməyə vətən öldü.
İndi necə ayıraq burda xeyirdən şəri,
Axi, haqqın gözləri oyum-oyum oyulmuş.
Torpağın altındadır torpağın sahibləri,
Gəlmələr torpaq üstə torpağa sahib olmuş.

Eyni mövzunu 1980-ci ildə Kırımın Aluşta şəhərində olduğum zaman başqa şəkildə «Aluştada Əmət xan Sultanın heykəli önündə»

adlı şe'rimdə qələmə aldım. İkinci cahan hərbi illərində Kırım türklərini Kırımdan sürgün etdilər. Həmin müharibədə Rusiyanın müdafiəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş Kırım türkü Əmət xan Sultan iki dəfə Sovet İttifaqı qəhrəmanı adına layiq görüldüyünə görə, ona qanun üzrə vətəninə heykəl qoyulmalı idi. Əmət xan vətənə qayıdıb görür ki, uğrunda vuruşduğu ruslar onun millətini öz halal torpaqlarından sürgün etmişlər. Ondən soruşurlar: «Sənin heykəlini millətinin sürgün olunduğu yerdə qoyaq, yoxsa doğulduğun Aluştada?» O, öz doğma vətəninə seçir. Paradoksa baxın: Millətin qovulduğu yerdə həmin millətin oğluna heykəl!

Əlbəttə, bu, əsl şe'r mövzusu idi:

Sənin ana toprağında özünə yox,
Təkcə sənin heykəlinə yer verdilər.
Sənə sənin öz haqqını göstərdilər.

... Heykələ bax!
Qəzəb yağır baxışından.
Sən dostunla düşmənin
Seçəmmədin, ey Əmət xan.
Sən qəzəblə nə baxırsan qərbə sarı?
Döndər, döndər sən şimala
O qəzəbli baxışları.
Qərbdə deyil, qardaş, sənin
Şimaldadır öz düşmənin.
O düşmən ki, torpağına sahib olub
səni dandı.

... Heykələ bax! Dayanıbdır özəmətlə,
Ləyaqətlə,
Öz xalqının şərəfini
Qoruyan bir igid kimi.
Düşündəki o ulduzlar
Əldən çıxan torpağın əvəzimi?
... Ey vətəndə daşa dönüb yalnız qalan,
Sən döyüşdün
Düşmənin düşməniylə nahaq yerə.
Düşündəki nişanlardan
Bu gün gerek Vətən boyda
Dərd göyərə, qəm göyərə.

Arxiv şe'rlərim içərisində 1964-cü ildə yazdığım «Nağıl—həyat» şe'ri, mənə görə, kəskinliyi və bədiiliyi e'tibarilə daha tutarlıdır. Anama müraciətən yazılmış bu şe'r Vətəni və milləti bir «maladesə» qurban verən ölkə rəhbərlərinin satqınlığına həsr olunmuşdur. Şe'rın əvvəlində anama üz tutub günümüzün dəhşətlərini unutmaq üçün mənə nağıl danışmasını istəyirəm. Çünki nağılların sonu xoşbəxt sonluqla bitir. Şe'rın ikinci hissəsində isə nağıllardan bezib real həyata qayıdıram:

Danışma, ay anam, danışma, kiri.
Beynimə batmayır bu əfsanələr.
Divlər görmüşəm ki, nağıl divləri
Onların yanında toyuğa bənzər.

Nadanlar görmüşəm öz yolundakı,
Dikə eniş deyir, düzə dik deyir.
Tülkülər görmüşəm, öz qoynundakı,
Demir zəncirlərə bilərzik deyir.

Quldurlar görmüşəm, özge yer deyil,
Yurdunu talayıb asudə yatmış.
Tacirlər görmüşəm, simüzər deyil,
«Malades» sözüne vətəni satmış.

Tikana gül deyən, gülə kol deyən,
Qarılar görmüşəm dinsiz, imansız.
Atasını söyən, yada baş əyən,
Rəhbərlər görmüşəm qəddar, amansız.

Bu cür mövcud rejimə birbaşa hücum edən şe'rlərlə yanaşı, zahirən rejimə uyğun, sətiraltı oxunan, gizli eyhamlarla həqiqəti deyən şe'rlərimi isə hələ 50-ci illərdə çap etdirirdim. Məsələn, 1956-cı ildə qələmə aldığım «Bakı» şe'rinə köhnə Bakını dövrəyə alan diş-diş qala divarları haqqında eyhamla dediyim bir bənd belə idi:

Dişlərə bənzəyir o daşlar çin-çin,
Əcdadın şərəfi bizə əzizdir.
Ağaran daş dişlər yadellilərin
Üstünə qıcanan dişlərimizdir.

Şe'rın əvvəlində 26-lardan, Oktyabr inqilabından bəhs etməyim senzuranı aldatmış və şe'r çap olunmuşdu. Ertəsi gün məşhur şairlərdən biri (adını çəkmək istəmirəm) o zaman Yazıçılar İttifaqında katib işləyən Əli Vəliyevin yanına gəlib bu şe'rın antisovet cəbhədən—Bakıda yaşayan ruslara qarşı («yadelli» ifadəsinə görə) yazıldığını iddia etmişdi (onun yazılı surətdə verdiyi ittiham məktubu yəqin ki, indi Yazıçılar İttifaqının arxivində saxlanılır). Oğlu Məs'udla dost olduğuma görə, mən o zamanlar Əli Vəliyevlə tez-tez gedərdim. Bir gün Ə.Vəliyev məni evlərinə çağıraraq məşhur şairin ittiham məktubunu oxudu və məndən izahat istədi. Özümü itirdiyimi görən Ə.Vəliyev qarşıma bir vərəq qoyub dedi: Mən deyim, sən yaz.

«Mən «yadellilər» deyəndə indiki zamanı deyil, qala divarlarının çəkildiyi zamanı nəzərdə tutmuşam. Çünki Bakını dövrələyən bu qala divarları o zaman yadellilərdən müdafiə məqsədi ilə tikilmişdi».

Mən sonra Məs'uddan öyrəndim ki, Ə.Vəliyev mənim izahat məktubumu məşhur şairə göstərmiş, məsələnin rəyasət hey'ətinə çıxarılmasını məsləhət bilməmiş və bununla da bu işə xitam verilibmiş.

1959-cu ildə yazıb mərkəzi mətbuatda çap etdirə bilmədiyimdən, o zaman «Nuxa fəhləsi» adlanan rayon qəzetinin 1960-cı il 23—26 oktyabr tarixli saylarında çap etdirdiyim «Gülüstən» poemasının sorağı 1962-ci ildə mərkəzə çatdı. O zaman indiki Elmlər Akademiyasının böyük salonunda keçirilən MK-nın ideologiya məsələlərinə həsr edilən məşhur müşavirəsində MK-nın ideologiya üzrə katibi Xasay Vəzirovun məruzəsi, əsasən, bu poemaya həsr olundu. Bundan bir neçə gün sonra universitetin partiya iclasında mənim məsələm qoyuldu və mənə millətçilik damğası ilə partiya töhməti verildi. Bir ay sonra isə məni doktorluq mə'zuniyyəti bəhanəsi ilə müəllimlikdən azad etdilər.

Bu ifşalardan sonra mən ayılmağa başladım.

Sözümü demək üçün başqa bir yol seçməyin vacib olduğunu anladım. Bu yerdə böyük M.F.Axundzadənin «zamanı və məkanı dəyişməklə sözünü demək üsulu» yadıma düşdü. Və 1959—1961-ci illərdə ərəb ölkələrinə səyahətə çıxmağım bu işdə mənim dadıma çatdı. Bu münasibətlə yazdığım «Ələddinin çırağı», «Özünə yalvarsana», «Ehramların önündə», «Aclardan toxlara», «Taqi-kəsra önündə», «Babagur-gur», «Süpürgə», «İstiqlal», «Açıq şəhər» və s. şe'rlərdə güya

yadellilər tərəfindən işğal edilib talanan ərəb ölkələrindən söhbət gəlir. Amma ağıllı oxucu sətirlərin arxasında gizlənmiş mənanı tapır, nəyə və kimlərə işarə etdiyimi anlayırdı. Məsələn, Tanjerə həsr etdiyim «Açıq şəhər» şe'rinə yazırdım:

Ağaclar oldu sənin,
Meyvələri özgənin.
Balan xoş günə həsrət,
Özün özüne həsrət.
... Oldun yadlara möhtac,
«Yersiz gəldi, yerli qaç».
Öz oğluna, qızına
Güzəran çətin oldu,
Gələn qara ehtiyac,
Gedən ismətin oldu.

Yaxud 1943-cü ildə Mərakeşdə yaranmış «İstiqlal» partiyasının fəaliyyətinə həsr etdiyim «İstiqlal» şe'rinə üzümü İspaniyanın soyub-taladığı ərəbə tutaraq dediyim:

Ramazan ayında oruc tutub sən
Kimi doydurursan, qardaş, sən kimi?
Öz ana yurdunda səni qul edən
Varını talayan yadellinimi?

Yadlar geyindikə lüt qaldın özün,
Sərvətin, dövlətin göz dağın oldu.
Gəlmələr evində şişdi günbəgün,
Evinin sahibi qonağın oldu.

Öz ana yurdunda özüne tək
Torpağı qazdığın xış qaldı, qardaş!
Madrid küçələri genişləndikə
Sənin küçələrin daraldı, qardaş!
...Öpürəm, qardaşım, öpürəm sən
«İstiqlal!» qışqıran dodaqlarından—

misraları bizim məhkumluğumuza açıq işarə idi.

Yaxud 1959-cu ildə Qahirədə yazdığım «Ehramların önündə» şe'rinə əcnəbilərdən sədəqə istəyən ərəbə müraciətən:

Öz halalca varını əcnəbidən bu gün də
Sən sədəqə alırsan.
Babanın ucaldığı ehramların önündə
Gör necə alçalırsan—

misraları öz evində məhkum edilən azərbaycanlı oxucunu öz vəziyyəti haqqında düşündürməyə bilməzdi.

Bu üsulun uğurlu olduğunu biləndən sonra 1988-ci ilə qədər bu yolu tutub ürəyimi istədiyim kimi boşalda bildim.

70-ci illərdə böyük fizik, hidrogen bombasının atası Saxarov sovet rejiminə qarşı çıxdığı fikirlərinə görə təqib olunmağa başladı. O zaman sovet diktaturasına qarşı olan bütün açıqfikirli adamlar Saxarova rəğbət bəsləyirdi. Mən bu böyük şəxsiyyətə rəğbət bəsləməklə yanaşı, bir yol tapıb onun rejimə olan etirazını qələmə almaq istəyirdim. O zaman qəzetlərdə oxudum ki, «ABŞ-da» «başqa cür düşüncələrin» adı guya «qara siyahıya» düşür və bu adamlardan biri də «xalqlar arasında sülhü möhkəmlətmək üçün beynəlxalq Lenin və Nobel mükafatları laureatı Laynus Polinqdir. Bu xəbər Saxarovun ədalətli mübarizəsini qələmə almaq üçün mənim əlimə tutalqa verdi. L.Polinq haqqında sovet qəzetlərinin yazdığı yuxarıdakı cümlələri epiqraf götürərək «Dan yeri» şe'rimi yazdım. Lakin ağıllı oxucu mənim dediklərimin L.Polinqə və ABŞ-a deyil, məhz Saxarova və Sovetlər İttifaqına aid olduğunu dərhal başa düşdü:

Hökumətlər cərgəsində öz yerin var,
hidrogenin, atomun var,
Nələrin var, nələrin var.
... Belə qorxunc silahları olan ölkə
Qorxarmı heç?
Sən qorxursan, dünən, bu gün
Min hidrogen bombasından
Qorxuludur sən üçün
Qanan bir baş, yanan ürək.
Sən atomdan qorxmamısan
Bir firkirdən, düşüncədən qorxduğun tək.
Boyları həqiqətdən,
həqiqəti rəzaletdən,
Öz gözüylə gördüyünü boş nağıldan,

Seçə bilən bir ağıldan
 Niyə qorxdun?
 Əgər Laynus böhtançısı, yalançısı,
 Niyə onun dediyini
 Məmləkətdən gizlədirsən,
 Niyə onu həbs edirsən?
 ...Ey Vətəncin alışanlar,
 Susmayanlar, danışanlar,
 Qismətiniz ölüm, zindan!
 Sən qorxursan,
 Bu qorxunun ağırlığı
 Sənin haqsız əməlinin
 Çəkisidir, dəyəridir.
 Üfüqdəki al rəngə bax,
 Dan yeridir, dan yeridir.

1968-ci ildə Daşkənddə mənim də iştirak etdiyim «Afrika və Asiya yazıçılarının müşavirəsi» keçirildi. Bu münasibətlə mən «Neo» adlı bir şe'r yazdım. Şe'rdə məhkum bir xalqın nümayəndəsinin dililə öz dərdimizi bu sözlərlə dilə gətirmişdim:

Sizin kimi bir insaniq,
 Biz nə daşıq, nə dəmirik.
 Yetər, artıq biz heç kəsə
 Yamaq olmaq istəmirik.
 Yaman dərddir özgəsinə yamaq olmaq,
 Yaman dərddir—
 Azadlığın həsrətinə damaq olmaq.
 Yaman dərddir—
 Gözün ola, amma görə bilməyəsən.
 Yaman dərddir, əlin ola,
 Bvindəki zir-zibili
 Sən süpürə bilməyəsən.
 Yaman dərddir, dilin ola,
 Nə danışib, nə dinəsən,
 Yaman dərddir, ağlın ola,
 Başqasının ağı ilə düşünesən!

Bu üsuldan istifadə edərək yazdığım şe'r və poemalar kifayət qədərdir.

50-ci illərin sonunda Əlcəzair xalqı fransız imperializminə qarşı böyük azadlıq mübarizəsinə başladı. 8 il davam edən bu böyük istiqlal hərəkatı, nəhayət, əlcəzairilərin qələbəsi ilə qurtardı. Mən 1964-cü ildə bu mübarizəyə «Yollar—oğullar» adlı bir poema həsr etdim. Poemanı çap üçün «Azərbaycan» dərgisinə verdim. O zaman dərgidə çalışan qələm yoldaşım (artıq rəhmətə getmiş bir şair) açıq imzası ilə Yazıçılar İttifaqının sədri M.Hüseynə, KQB-yə və MK-ya məktubla müraciət edərək bu əsərdə əlcəzair—fransız münasibətindən deyil, məhz rus—azərbaycan münasibətindən bəhs olunduğuna və bu əsərin antisovet cəbhəsindən yazıldığına dair iddia qaldırdı. Əsər müzakirəyə verildi. Bu gün mən xatirəsi önündə böyük minnətdarlıq və şükranlıq hissiylə deməliyəm ki, mənim həmkarımın yazdığı donos nə qədər həqiqət olsa da, məni o bəladan M.Hüseyn xilas etdi. Yadımdadır, M.Hüseyn mətbəədə artıq yığılmış həmin əsərin üstünə bu sözləri yazmışdı: «İmperializmə qarşı yazılmış əsər nə vaxtdan antisovet hesab olunub? Aktual mövzuya həsr olunmuş bu əsərin nəşr olunmasının məs'ulyyəti öz boynuma götürürəm».

Beləliklə də, əsər çap olundu.

Əsərin qəhrəmanı ərəb oğlu Mustafanın dili ilə deyilən:

Dağ olub üstümə qat-qat qalınca,
 Məndən uca dağlar kölgə salınca
 Daş olub dağlardan uzaq olaydım.
 Gündən işıq alan bir ay olunca
 Bir evi nurladan çıraq olaydım—

misraları əsərin əsas leytmotivi idi.

Mənim ən böyük mübarizəm işə sovet dövründə ayaqlar altında tapdanan, qapılar arxasında qalan ana dilimizin uğrunda həm əməli işimdə, həm də yaradıcılığmda ardıcıl mübarizə idi. Mən bu mövzuya onlarla məqalə, onlarla şe'r və poema həsr etmişəm. Demək olar ki, bütün poemalarımın ric'ət hissəsində dolayısı ilə bu və başqa şəkildə dilimizin rəsmi dövlət idarələrindən qovulmasına e'tirazımı bildirmiş, onun hüququnun özünə qaytarılmasını arzulamışam. Məsələn, 1988-ci ildə yazdığım «İki qorxu» poemasında:

Vətəndən qovuldu ana dilimiz,
Ana dili dedik gəlmə, yad dilə.
Ərəbcə danışdıq ölümlə biz,
Rusca qırıldıq dirilər ilə.

Elə həmin poemada o zaman haqq və hüquqlarımızın tapdanmasına, ağ yalanların cövlan etməsinə, ana dilimizin əridilməsinə qarşı bə'zən açıq, bə'zən də müxtəlif üsullardan istifadə edərək yazdığım şe'rlərdən bəhs edərək yazıram:

Ağır qəm yüküdür bunlar bir ömrün,
Açılsın tökülsün deyirəm bu gün
Mənim ürəyimin gizli sirləri.
Ey cavan oxucum, bu şe'rləri
Qoruyub mən bu gün çatdırdım sənə,
İndi də verirəm müzakirənə.
İstərəm biləsən ürəklərimiz
Susmadı... kölgədə yatan olmadıq.
O vaxtlar qəhrəman olmasaq da biz,
Yalana aldanan nadan olmadıq.

Ana dilimizə həsr etdiyim bir çox şe'rlərimdən başqa, məqalə və poemalarım da ana dilinin hər bir xalqın milli varlığının birinci göstəricisi olduğunu dəfələrlə vurğulamışam. Bu tipli yazılarımda hamısında «Dil yoxsa, millət də yoxdur» fikrini təbliğ etmiş, mübarizəmi bu proqram əsasında aparmışam. Bu cəhətdən 1962-ci ildə Sabirə həsr etdiyim «Ağlar-güləyən» və 1984-cü ildə Güney Azərbaycanının fədakar qızı Mərziyə Üsküyüyə həsr etdiyim «Mərziyə» poeması əsas yer tutur. «Mərziyə» poemasında bir millət üçün Ana dilinin mə'nasını, mahiyyətini tərənnüm edən və dilimizin bugünkü durumunu əks etdirən ayrıca fəsil var. Bu fəsil belə bitir:

Ey bu günü dilim-dilim
Parçalanan ana dilim,
Sindəndə od qalanan ana dilim,
Qapıların arxasında
Boynubükük qalan dilim,
Var ikən yox olan dilim,
Ayaqlarda kilim dilim,

Savaşlarda bir qəhrəman,
Barışlarda həlim dilim.

Yadın fitvasıyla öz gülləməzlə
Özgənin dilinə ov olan dilim.
Möhürlü, hüquqlu idarələrdən
Daxmalar küncünə qovulan dilim.

Ali təbəqələr səni dandılar,
Sən bir ümman ikən dayaz sandılar,
Özgənin dilində xoruzlandılar,
Sən ey öz sacında qovrulan dilim.

Xətayi taxtında sən fərman oldun,
Dillərə hökm edən qəhrəman oldun,
Bəs niyə sən bu gün pərişan oldun?
Bilgə qılincından od alan dilim.

Tarixin yolunu keçdin uğurlu,
Sənə batamadı bir qolu zorlu,
Düneni möhtəşəm, sabahı nurlu,
İndisi tapdanıb ovulan dilim,
Analı-atalı a yetim dilim,
Şərəfim, şöhrətim, qeyrətim dilim.

Sovet hakimiyyəti illərində vəziyyət elə idi ki, rus dilini mükəmməl bilməyən adamlar nə vəzifəçə, nə də elmi sahədə yüksələ bilmir, ehtiyac içərisində yaşamağa olmurdu. Ona görə də valideynlər öz uşaqlarını rus məktəblərində oxudur və nəticədə Azərbaycan məktəblərinin sayı ilbəil azalırdı. Bu vəziyyəti çox yaxşı bilsəm də mən öz uşaqlarımı Azərbaycan məktəblərində oxudur və övladlarını rus məktəblərinə verən ailələrlə həmişə mübarizə aparır və onların «daxili işlərinə» qarışdığımı görə belə ailələrin nifrətini qazanırdım. Bir gün mənə mə'lum oldu ki, mənim uşaqlarıma ana dilində dərs verən müəllimlərin əksəriyyəti öz uşaqlarını rus məktəblərində oxudurlar. Mən 1967-ci ildə belə müəllimlərə qarşı «Riyakar» adlı bir şe'r yazdım:

Mənim övladıma ana dilində
Dərs deyən «ağıllı» müəllimə bax.
«Vətən», «Vətən» deyir, öz övladını

Əcnəbi dilində oxudur ancaq.
Özgəyə «dilini öyrən» deyirsən,
Özünsə bu dili bəyənməyirsən.

...«Əvvəl evin içi» demişlər nədən?
Sən çölü bilməzsən içi bilmədən.
Yaxşı bilmək üçün özgə bir dili
Əvvəl öz dilini yaxşı bilməli.

Niyə özümüzü ögey sayaq biz,
Niyə atamızı tanımayaq biz?
Özgeni sevirsən? İnənmürəm mən.
Özünü sevməyən özgəni sevməz.
Vətənin dilinə gərəksiz deyən
Vətənin özünü necə sevir bəs?

Üzüne dursaydı yediyin çörək,
Rəzil olduğunu yəqin qanardın.
Dilimi dansaydım mən də sənə tək,
Sən kimə dərs deyib pul qazanardın?

Bəli, o zaman mən və mənim kimi ana dilinə hörmət edən, onun gələcəyini düşünənlər olmasaydı, özünü ağıllı bilib övladını rus məktəblərində oxudan Azərbaycan məktəblərinin müəllimləri kimə dərs deyəcək və evində öz millətinə düşmən hazırlayan balalarını hansı maaşla dolandıracaqdı? Heç yadımdan çıxmaz, kiçik oğluma ədəbiyyat dərsi verən yaşlı bir müəllimlə o zaman aramızda belə bir söhbət olmuşdu. Mən ondan soruşdum:

—Siz öz övladınızı rus məktəbində oxutmaqla düzmü iş görürsünüz?

O:—Bəli.

Mən:—Demək, siz bu işi ağıllı hərəkət hesab edirsiniz?

O:—Bəli.

Mən:—Onda siz məni səfeh hesab edirsiniz?

O:—Allah eləməsin.

Mən:—Sizin məntiqinizdən belə çıxır ki, mən də ağıllı olsaydım, sizin kimi övladımı rus məktəbinə verərdim. Verməmişəmsə, demək, mən sizin kimi ağıllı deyil, səfehəm. Demək siz səfəhlərin uşaqlarına

dərs deyirsiniz. Səfəhlərin uşaqları da özləri kimi səfeh olar. Amma unutmayın, səfəhlərə dərs deyən özünü də səfehdir.

Söz müəllimi güllə kimi tutdu. Amma cavab verə bilməyib mənimlə xudahafızlaşmadan çıxıb getdi. Mən ertəsi günü, haqqında danışdığım «Riyakar» şe'rimi yazdım.

Ana dilimizin qəsdən, şüurlu surətdə assimilə edilməsinə qarşı 1967-ci ildə yazdığım və bunun üstündə təqiblər və təhdidlərlə qarşılaşdığım şe'rlərdən biri də «Latın dili»dir. Şe'rində Kasablanka yazmaqla özümü senzuradan qorumaq istəmişdim. Lakin şe'r çap olunanndan bir neçə il sonra məni məhşər ayağına çəkdilər. Şe'rində məzmunu belədir: Latın xalqı indi ölü xalqdır. Amma latın dili bütün elm-lərdə istilah olaraq yaşamaqdadır. Buna görə bu dildə danışan millətin özü ölsə də dili yaşayır. Amma dünyada elə millətlər var ki, özləri yaşasa da dillərini öldürüblər.

Sən dərdə bax, vətən də var, millət də var,
Ancaq onun dili yoxdur.
Elə bil ki, güzgü kimi
Hamar şəffaf royalmı var, dili yoxdur.
İndi söylə, hansı dilə ölü deyək?
Vətən varkən, millət varkən
Kiçik, yoxsul komalarda
Dustaq olan bir diləmi?
Yoxsa uzun əsrlərdən keçib gələn
Xalqı ölən,
Özü qalan
Bir diləmi?

O zaman MK-da ideologiya işləri üzrə katib işləyən mərhum tənqidçi-alim Cəfər Cəfərov məni yanına çağırırdı. Onun tabeçisi və mənim gənclik yoldaşım mərhum şair Teymur Elçin də orda idi. Cəfər müəllim özü şe'ri ucadan oxuyub üzünü mənə tutdu və «Bu şe'rlə nə demək istəyirsən?»—deyə sordu. Mən şe'rində sonundakı Kasablanka sözünü göstərərək mətləbin ərəblərə aid olduğunu dedim.

Cəfər müəllim elə bil bu sözə bənd imiş. Birdən bomba kimi partladı:

—Yə'ni sən bizi bu qədər qanmaz hesab edirsən? Sənin nəyə və hara işarə vurduğunu biz çox yaxşı anlarıq. Bəsdir, sənin əlindən boğaza yığıldıq. Sən bu qədər tənqidlərdən, hətta partiya töhmətindən də nəticə çıxartmadın!

Mən susurdum. O isə sakitləşə bilmir, qışqırır və belə getsə, məni yenidən universitetdən qovduracağı ilə hədələyirdi.

Nəhayət, mən dillənib:—Mən bu şe'rde Kasablankada gördüyümü yazmışam. Sizin bunu hara yozduğunuzu isə başa düşmürəm,—deyincə o:

—Nə yazdığını sən çox yaxşı başa düşürsən. Sən burda bizi—Azərbaycanı nəzərdə tutmusan.

Mən:—Bunu mən demədim, Siz dediniz. Əgər bu hal bizə bənzəyirsə, niyə bu nöqsanı düzəltməyə çalışmırsınız?

Mənim bu sözümə Teymur Elçin qəhqəhə ilə gülüb,—Cəfər müəllim, biz öz borcumuzu yerinə yetirib müəllifi başa saldıq. Siz, əlbəttə, bunu onun xeyrinə deyirsiniz. Mənə belə gəlir ki, o, bundan nəticə çıxaracaq və ehtiyatlı olacaq,—deyə söhbətə xitam verdi.

Söhbətdən bir qədər sonra biz Teymurla görüşdük. O mənə aramızda qalmaq şərti ilə başa saldı ki, Cəfər müəllim məni KQB-nin tapşırığı ilə yanına çağırıbmış. Nisbətən yumşalma prosesi gədən o illərdə KQB başqa cür düşünən fikir adamlarını öz əli ilə deyil, MK-nin əlaqədar katibi, yaxud şöbə müdirlərinin əli ilə «tərtibləndirmək» yolunu tutmuşdu. Bununla belə, danışdığım əhvalatdan sonra əsərlərim senzuranın süzgəcindən çox çətinliklə keçir, artıq mənim yazılarımı lupa ilə deyil, min dəfə böyüdən mikroskopla oxumağa başladılar. Bu, uzun müddət davam etdi. Amma bir həqiqəti də demək lazımdır ki, elə qlavlitin (senzuranın) özündə də bizi çox yaxşı başa düşən, sətiraltı mənalara oxuya bilən, bununla yanaşı, tutduqlarının üstünü vurmayan adamlar da var idi. Və onlar bizə çox kömək edirdilər. E'tiraf etməliyəm ki, millətin gələcəyini düşünən o cür oğullar olmasaydı, mənim yazılarımın çoxu işıq üzü görə bilməzdi.

Mən deyərdim Sovet imperiyasının sarsılması 1986-cı il dekabr ayının 17-də Alma-Ata e'tirazından başladı. Həmin il Qazaxıstanda Kunayevin yerinə rus çinovniki Kolbinin təyin olunmasına qazax millətinin e'tiraz mitinqi artıq bu imperiyanın sarsılmasının ilk xəbərcisi oldu. Həmin gün mən uşaqlıq dostum, jurnalist, professor Şirməm-

məd Hüseynovla görüşdüm. Mənim bir sıra rejimə qarşı yazdığım əsərlərin, o cümlədən «Bağışlayın, səhv olub», «Mərziyə», «Ləyaqət», «Dan yeri» və s... yazılmasının səbəbkarı Şirməmməd müəllim olmuşdur (Daha doğrusu, mövzusunun seçmişdir). Görüşdüyümüz gün Şirməmməd müəllim Alma-Atada baş verən hadisədən ağızdolusu danışib «indi mən bu hadisəni qələmə alan bir oğul istəyirəm»—deyə üzümə baxdı.

Mən ona: «Sən mənim bir neçə əsərimin yaranması üçün əlimə tutaqla vermişən, indi bu hadisənin də qələmə alınması üçün əlimə bir dəstəvuz ver, gör necə yazıram»—deyincə, o, əlini cibinə salıb pasportunu çıxartdı. Baxdım ki, 17 dekabr onun ad günüdür.

Bununla 17 dekabrda baş vermiş Alma-Ata hadisəsini qələmə almaq üçün ayağım altına qoyacağım dayağı tapdım. Həmin axşam «17 dekabr» adlı şe'r yarandı. Şirməmməd Hüseynova həsr olunan bu şe'r belə başlayır:

On yeddi dekabr... Sənin ad günün,
Hərənin bəxtinə bir ulduz düşür.
Həm də tapmacadır yolu hər ömrün,
Sönmüş bir ocağa birdən köz düşür.
... İllər yaxşı gəlir biri-birindən,
Küllər çözülenir od həmirindən.
... Sənin ad günündə gördünmü birdən
Qaranlıq üfüqdə çaxan şimşəyi.
Həmişə zamanın lal axarından
Gözlə fırtınanı, gözlə çox şeyi.
Həmin o fırtına döndərib yönü
Başqa bir dövrənin olar ad günü.

... Vaxtın axarında sular durulur,
Gerçək gül açanda solur riyalar.
Bir anın içində uçub məhv olur
Yüzdillik, minillik imperiyalar.

... Birinci pillədə görmüşdünmü sən
Bu gün yetişdiyin pilləni, qardaş.
Təbrik eləyirəm elə indidən
Sabahkı gün ilə mən səni, qardaş.

Bu şə'r 3 gündən sonra «Kommunist» qəzetində çap olundu. Şe'ri oxuyan bir neçə həmfikrim, o cümlədən yaxın dostlarım Nurəddin və Xudu məndən gülə-gülə soruşdular: Şirməmməd müəllim doğrudan 17 dekabrda anadan olub, yoxsa bu da sənin növbəti qalxanıdır?

Bu səpkidə yazdığım sətirləti mə'nalarla ürəyimi parçalayan hiss və duyğularımı, beynimi gəmirən fikirlərimi dilə gətirdiyim bütün əsərlərimdən bir məqalədə söhbət açmaq çox çətindir. İstiqlal arzusu və azadlıq duyğularının hamısını üzə çıxarmaq üçün mənim bütün əsərlərimi—dramlarımdan tutmuş şe'rlərimə, şe'rlərimdən tutmuş məqalələrimə qədər—hamısını ələk-vələk eləmək lazımdır. Çünki bu duyğular və fikirlər, demək olar ki, mənim yazılarıma səpələnmişdir. Bunları axtarib üzə çıxarmaq isə tədqiqatçının vəzifəsidir. Mən bu müqəddimə ilə hörmətli oxucularımın və gələcək tədqiqatçılarımların əlinə açar vermək məqsədi güddüm.

Vətən, millət, onun tarixi, ədəbiyyatı, ana dili, təhsilin milliləşdirilməsi, xalqın yetirdiyi böyük şəxsiyyətlər, onların əqidələri və amallarının tərənnümü və s. mənim istiqlal və azadlıq yolunda apardığım mücadilənin ayrı-ayrı qollarıdır.

TÜRKİYƏYƏ İLK SƏYAHƏT

Türkiyə ilə mənim ilk tanışlığım 1961-ci ilin fevral ayında olmuşdur. O zaman mən Azərbaycan yazıçıları—Osman Sarıvəlli, Məmməd Rahim və Yusif Səmədoğlu ilə bərabər Afrika boyu 40 günlük turist səyahətinə çıxmışdıq.

Bu səyahət onlar üçün adi bir turist marağı idi. Amma mən içimdəki duyğularımı səyahət yoldaşlarıma bildirmədən qəlbən uçurdum. Çünki bu, yalnız mənim deyil, atalarımın arzusu idi. Babamın, atamın və əmilərimin dilindən Türkiyə kəlməsi düşməzdi. Mən indi soyumdan gələn arzularımın, xəyallarımın məmləkətinə gəldim.

«Estoniya» adlı gəmidə Odessadan İstanbula üzürük.

Səhər saat 6-da yataqdan qalxıb üzümü qırıxıram. Gecəni sevincimdən yata bilməmişəm... Axı səhər tezdən İstanbulda olacağam... Arzularımın, ideallarımın şəhərində. Dünyadakı bütün türk xalqlarının gözünü dikdiyi bir şəhərdə. Türk dünyasının qibləgahı olan İstanbul! 35 illik ömrüm boyu həsrəti ilə yaşadığım, adını çəkdiyim zaman bütün bədənimi lərzəyə salan, qoluma qüvvət, bədənime təqət, gözələrimə işıq verən bir şəhərə gedirəm. Ümidgahım, səcdəgahım, zorla əlindən alınmış adımların sahibi, namusumun, izzət və şərəfinin qoruyucusu, görən gözüm, vuran qolum, düşünən beynimi, arxam, köməyim, dayağım, tarixim, bayrağım! Mənim itirdiklərim—tarixim, keçmişim, ana dilim, şərəfim—hamısı səndədir.

Kayutun pəncərəsindən baxıram. Uzaqda mayak yanıb-sönür... Allah! Həyatımda ilk dəfə türk işığı görürəm. O işıqda mənim arzularım yanır. Ey mayak, sən tarix boyu sənə düşmən olan bir imperiyanın gəmisinə yol göstərirsən. O gəminin içində isə bir nəfər canını sənə qurban verməyə hazır olan qardaşın gəlir. Bosforu keçirik. Uzaqda sahil işıqları göz qırpır. Maşınlar o yan-bu yana gedir. Böyük gəmi-tramvay bu taydan o taya adam daşıyır... Yavaş-yavaş dan yeri ağarır. Hər iki sahilə qərribə, yaraşıqlı binalar görünür. Sahil çox mənzərəlidir. Uzaqdan görünən balaca türk gəmisi «Estoniya»ya yaxınlaşır. İşarə ilə ona dayanmaq əmri verir. «Estoniya» dayanır, lövbər atır. Mən necə sevinirəm. Çünki əmri verən mənim dövlətimdir. İcra edən

isə mənim düşmənim. İlahi, mən nə xoşbəxtəm! Mənim də əmr edən dövlətim var. Mən bu şirin düşüncələr içərisində olduğum zaman balaca türk gəmisindən iki polis və bir nəfər də liliputa bənzər eybəcər kişi gəmiyə qalxır. Ömrüm boyu həsrətində olduğum türklərdən gördüyüm ilk adam bu balaca liliput oldu. Sərnişinlər ona baxıb gülür. «Estoniya»nın kapitanı nəhəng rus istehzal nəzərlərlə liliputu süzür. Liliput polislərlə kapitanın otağına keçir. Mən onları gözlərimlə yemək istəyirəm. Ancaq onlar mənim yanımdan e'tinasız ötürülür.

Heç demə, liliput həkim imiş. Turistlərin iynə vurub-vurmadığını yoxlamağa gəlmiş. Polislər isə pasportları yoxlayacaq və bizə şəhərə düşmək vəsiqəsi verəcəklər.

Bunlar çox gözəl. Ancaq məni yandıran odur ki, Türkiyə hökuməti bu boyda Türkiyədə bir gözəgəlimli həkim tapa bilmirdi ki, bizi yoxlamağa liliput göndərib? Axı, bu liliput Türkiyəni təmsil edir.

Polislər gəminin getməsinə icazə verir. Burda sevinirəm. İcazəni türklər verir. Ürəyim dağa dönür. Mənim də dövlətim, hökmüm var. Bizə şəhərə getmək icazəsi verirlər. Vəsiqə mənim dilimdə yazılmışdır. Möhürün üstünü oxuyuram: «Türkiyə cümhuriyyəti». Mən sənə qurban olum, ay mənim cümhuriyyətim, ay mənim məndən uzaq vətənim! Məndən ötrü yanan, amma mənə kömək əlini uzada bilməyən vətənim! Mən vəsiqənin üstündəki möhürü dönə-dönə öpürəm. 35 illik ömrümdə bütün vəsiqələrim rus dilində yazılmışdır. Ömrümdə onca saat mənim şəxsiyyətimi bildirən vəsiqəm öz dilimdədir. Mən yalnız indi mənəm! Sonralar bu vəsiqə barədə bir əsər də yazdım.

Gəmi İstanbula tərəf hərəkət edir. Sahili seyr edirəm. Sahildə uca binalar, qədim qalaların uçur hasarları, ucu iynə kimi şiş minarələr, məscidlər görünür. Sahildən «Estoniya»ya laqeyd nəzərlərlə baxan türkləri görürəm və təəccüb edirəm, niyə onlar bilmir ki, bu gəmidə ürəyini onlara verməyə hazır olan qardaşları var. Gəmi İstanbula yan alır. Mənim başımdakı buxara papaq da onların nəzərini cəlb etmir. Onlar bilmir ki, mən onların özüyəm. Mən gəvür deyiləm. Mən ömrüm boyu onların yolunu gözlədim, gəlmədilər. Budur, indi özüm gəlmişəm. Bəs onlar niyə mənə bu qədər laqeyddirlər?

Nəhayət, İstanbul torpağına ayağım dəydi. Bu müqəddəs torpağı oyulub öpmək istədim. Amma yolboyu məni izləyən casuslardan qorxdum. Belə də dərd olar? Yan, amma elə yan ki, alovun görünməsin?

Vur-tut 10 saat İstanbulda qaldıq. Şəhəri gəzdik. Küçələr dilənçilərlə doluydu. Dükanlarda satıcılar boş-boş oturmuş, müştəri gözləyirdi. Satan çox, alan yoxdu. Qiymətlər çox yüksəkdir.

Muzeylərin tərtibatı o qədər də ürəkaçan deyil. İnsanlarla səmimi danışmaq, onların qəlbinə yol tapmaq istəyirdim. Ancaq onlar buna heç meylli deyildilər. Şivəmdən Anadolu türkü olmadığımı anlasalar da, hardan gəldiyim və kim olduğum onları maraqlandırmırdı. Türk olduğumu və Azərbaycandan gəldiyimi deməyimə baxmayaraq, üzlərdə heç bir maraq əlaməti görmürdüm.

Gəmi həmin gecə Afınaya yol aldı. Səyahət dostlarım Akropol haqqında kitablardan oxuduqlarını bir-birinə anladır və böyük tarixə sahib olan köhnə Afınanı— filosoflar və şairlər diyarını öz gözləri ilə görəcəklərinə sevinirdilər. Mən isə öz ağırlığımca dərd yükü altında əzilir, susur və onların nə dediklərinin fərqi belə deyildim.

Ağılımda bircə şey vardı: böyük imperatorluqlar quran, dünyanın 3 qitəsinə hakim olan Osmanlı dövlətinin varisləri bu gün nəçin bu hala gəlmiş? Nəçin köhnə əzəmətini və qüdrətini itirmişdir?

O gecə gəmidə yata bilmədim. Dünən gecə də yata bilməmişdim. Amma dünən gecə İstanbulu görmək arzusu ilə sevincimdən, bu gecə isə umduqlarımı görə bilmədiyimdən və xəyallarımın yıxıldığından yata bilmədim.

Rus qəzetlərində Türkiyənin ağır və acınacaqlı durumundan bəhs edən məqalələri oxuduğum zaman inanmaz, hər şeyi tərsinə yozar və özümə təsəlli verərdim. İndi gözlərimlə gördüklərimə necə inanmayım? Gecədən xeyli keçmişdi. Yatağımdan qalxıb gəminin göyərtəsinə çıxdım. Əllərimi göyə açaraq Allaha üz çevirdim: «Ya rəbbim, sən yardım et! Türkiyənin keçmişini, onun əzəmətini və qüdrətini özünə qaytar».

Vətənə qəlb ağrısıyla döndüm. Bu səyahət haqqındakı düşüncələrim «İstanbul» şe'rinə yazmama səbəb oldu:

Boğaz içi
İki qit'e
Dayanmış baş-başa
Ortasında bu yolun.
Bir tərəfi Avropadır,
Bir tərəfi Asiya
İstanbulun.
Türk oğlu durub ortada
Seyr edir
Sağını,
Solunu.
Bir şəhərdə birləşir
İki qit'e.
Birin başlanğıcıdır,
Birin sonu...

fevral, 1961

«Ömürdən səhifələr» kitabı, «Ötükən», 2000

DÜNYANIN SULTANI—ELMDİR

Səksəninci illərdə mənim universitet həmkarım professor Şamil Qurbanov böyük zəhmətlə XX əsrin ilk çarəyində çap olunan çoxsaylı qəzet və dərgilərdən böyük publisist Ö.F.Ne'manzadənin məqalələrini toplayıb kitab halında nəşr etdirdi. Mən bu məqalələri oxuyub Ömər Faiqin vətən və millət sevgisi qarşısında heyrətə gəldim. Və bu toplu barədə «Yanar ürək» adlı bir məqalə yazdım. O məqalə bu sözlərlə bitirdi: «Bütün varlığı ilə millətə bağlı olan, xalqın ciyərləri ilə nəfəs alan Ö.Faiqin vətən və millət sevgisini sevginin ən yüksək qatı hesab etsək yanılmarıq. O öz vətən sevgisindən doğulan bir mücahiddir, bir qəhrəmandır. Və bu sevgi bütün nəsillər üçün bir nümunədir. Mən Ömər Faiqin vətən və millət sevgisindən o yana bir sevgi tanımıram».

Məqalənin sonunda isə Ö.Faiqin dərdlərindən, ürək ağrılarından süzülən bu yazıları bizə çatdırdığına görə həmkarım Şamil Qurbanova təşəkkürlərimi bildirmişdim. Bu günlərdə isə yenə Ş.Qurbanovun böyük panislamist, dahi mütəfəkkir, Şərq xalqlarının müstəqil alimi Şeyx Cəmaləddin Əfqani haqqında yazdığı «C.Əfqani və türk dünyası» kitabını və C.Əfqaninin «Seçilmiş əsərləri» toplusunu oxuyub yenə heyrtləndim. Bütün həyatını müsəlman xalqlarının xurafat və cəhəltə buxovlarından azad olmasına, Avropa xalqlarının səviyyəsinə yüksəlməsinə, bir sözlə, sözün həqiqi mənasında tərəqqisinə həsr etmiş bu böyük şəxsiyyəti bizə tanıtdığına görə mən ikinci dəfə həmkarıma təşəkkürümü bildirir və bu böyük zəhmətə qatlaşdığına görə ona «sağ ol» deyirəm.

Mən bu vaxta qədər millətindən gizli saxlanmış, əsərləri yasaq edilmiş Əhməd Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə və Əlibəy Hüseynzadə kimi böyüklərimizin çap olunmuş bir neçə əsəri ilə professor Şirməmməd Hüseynovun zəhməti sayəsində yalnız son zamanlar tanış ola bildim. Əsərlərini yenidən oxuduğum bu böyük vətən mücahidlərinin yazlarına hopmuş od-alov mənim üzümü qarşıtdı, ürəyimi eyni atəşlə yandırdı. İstər-istəməz dodaqlarımdan bu nida yüksəldi: İlahi, biz nə qədər avam, sadələvh olmuş, özümüzü tanınamıy, necə böyük zəkalarla sahib olduğumuzu bilməmiş, indi bizə daha çox lazım olan ürək yangısından, könül hıçqırtısından məhrum olmuşuq.

Heç demə, Sovet imperiyası düşünərəkdən nəsilər arasındakı bağları qırılmış, adlarını saydığım o böyük şəxsiyyətlərin yazdıqlarını onlardan sonra gələn nəsillərdən gizlətməklə tarixi yaddaşımızı man-qurtlaşdırmışdır.

Şamil müəllimin xidməti sayəsində mən bildim ki, bizim Əhməd Ağaoğlumuz, Ə.Hüseynzadəmiz, M.Ə.Rəsulzadəmiz Cəmaləddin Əfqaninin fikir çeşməsindən su içib onun varisi və yeni şəraitdə davamçıları olmuşlar. Daha doğrusu, bu böyük şəxsiyyətlər bir-birini tamamlayan fikir və əqidə bəhədirləri imiş.

Sovet dövründə yetişən, əsrimizin 20-ci ilindən sonra qələm çalan yeni nəsil isə M.F.Axundzadədən başlayan, XIX əsrin sonlarından böyük vüs'ət alan, milli özünüdərk ədəbiyyatından xəbərsiz olmuş, onların özləri isə bizim üçün senzuranın və yasaqların qurbanına çevrilmişlər. Milli şüuru formalaşdıran, ona yeni şəraitə uyğun şəkil verən, ictimai dərdlərimizi diqqət mərkəzinə gətirən ədəbiyyatımıza sosializm realizminin gəlməsilə özündən əvvəlki nəsillə yeni nəsil arasında bağların qırılması ictimai fikrimizi nə qədər yoxsullaşdırmışdır.

Şamil müəllimə birinci ona görə minnətdar ki, o, Ə.Ağaoğluna, M.Ə.Rəsulzadəyə və Amerika alimi Nikki Keddiyə istinad edərək C.Əfqaninin Azərbaycan türkü olduğunu bizə çatdırmışdır. İkinci, «Sultani-ələm elmdir» deyən bu böyük islam aliminin yalnız ruhani—dini və humanitar elmlər deyil, dəqiq elmlərin də bizim üçün vacibliyi, elmlə sənətin eyni məqsədə qulluq etmə zəruriyyətini faktlarla açıqlayıb son dərəcə doğru bir nəticəyə gəlir ki, bu gün C.Əfqani və onun zəngin yaradıcılığı bizim ali məktəblərimizin humanitar, ələlxüsus ilahiyyat fakültələrində tədris edilməlidir.

İslam dininə mənsub olan xalqları mövhumat və cəhalət girdabından xilas etmək məqsədilə qələm çalan bu böyük islahatçının tutduğu yolda nə qədər böyük əzablara, məhrumiyyətlərə mə'ruz qaldığını oxuduqca adam dəhşətə gəlir. Qərribə burasıdır ki, heç yerdə onu başa düşməmiş, düşüncələrini həyata keçirmək üçün heç kəs onun qolundan tutmamışdır. Şamil müəllim elmə söykənən müqəddəs kitabımız Qur'anın müasir dünya ilə səsleşən cəhətlərini, bu böyük tə'limin elmə əlaqəsini var səsi ilə car çəkən bu islam aliminin fəryadını çox bö-

...ustalıqla bugünkü oxucuya çatdırmışdır. Onun C.Əfqanidən gəldiyi birçə misal bu böyük mütəfəkkirin hansı fikir və duyğularla yaşadığını bildirməyə yetərlidir:

«Onu təəccübləndirən bir də o idi ki, bu alimlər (cahil din xadimləri nəzərdə tutulur) qabaqlarına bir lampa qoyub gecələr səhərə qədər «Şəmsül-bariə» kitabını oxuyurlar, amma bir dəfə də ağllarına gəlmir ki, nə üçün lampanın şüşəsini götürəndə his edir, şüşəni yerinə qoyanda his kəsilir».

Millətin tərəqqisi və müasirləşməsi üçün elmin zəruriliyini bundan tutarlı, bundan dəqiq, bundan da əyani deməyi təsəvvürə gətirmək çətindir. Mən bu məqaləmdə C.Əfqaninin «Milli vəhdət fəlsəfəsi və dil birliyinin həqiqi mahiyyəti» adlı məqaləsi üzərində xüsusilə dayanmaq istəyirəm.

C.Əfqani dil birliyini millətin ruh, əqidə, milli şüur birliyinin əsas amili kimi götürür. O yazır:

«İnsanları bir-birinə bağlayan qüvvə iki vacib şeyi tələb edir. Bunlar olmasa, birlik də olmaz. Bunlardan biri məhz dil birliyidir. Buna milli vəhdət də deyirlər». Bundan sonra din birliyinin zəruriliyindən danışan müəllif millətin vəhdəti üçün dil birliyini din birliyindən vacib sayaraq yazır: «Heç şübhə yoxdur ki, dil birliyi, yəni milli birlik dini birlikdən daha möhkəm və sabitdir». Bunun səbəbini isə o belə izah edir: «Çünki dil az müddət ərzində dəyişməyi və ya başqası ilə əvəz olunmağı qəbul etmir. Din isə belə deyil. Tarix göstərir ki, eyni bir dildə danışan bir millət min il ərzində öz dilinə ciddi xələl gətirmədən dinini dəyişir, başqası ilə əvəz edir. Buna görə də dil birliyindən yaranan əlaqə və ittifaqın tə'siri dini əlaqələrin tə'sirindən daha güclüdür».

Mənim hələ sovet dövrünün 50-ci illərindən başlayan 50 illik mübarizəm, əsasən, ana dilimizin dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı olmuş, bu bərdə onlarla şe'r və məqalələrim dərc olunmuşdur. C.Əfqaninin haqqında danışdığım məqaləsi bu mə'nada elə bil mənim yaramın üstünə məlhəm qoydu. Mən sovet dövründə ana dilinin milli tərbiyədə və xalqın bir millət olaraq yaşamasındakı rolunu sübut etmək üçün rus ədiblərinə və xüsusən böyük pedaqog Uşinskinin «Ana

dili» adlı məqaləsinə isnad edərdim. Cəmaləddin Əfqaninin təhsilini yalnız ana dilində aparılmasının zərurəti haqqında dediyi danılmaz həqiqətlər və gətirdiyi sübutlar Uşinskinin dediyi fikir və nəticələrlə üst-üstə düşür. Çox qəribədir. Təxminən eyni dövrdə, başqa-başqa ölkələrdə və mühitdə yaşayan bu iki alimin fikirlərinin eyniyyəti bu fikrin nə qədər böyük bir həqiqət olduğunu bir daha sübut edir.

Uşinski yazır ki, təhsil və tərbiyədə uşağın ana dilini başqa yad dillə əvəz etdikdə «o öz vətəninin içində öz vətəninə yad bir adam olaraq yetişəcək... Belələri heç bir vaxt öz xalqını anlaya bilməyəcək, xalqın faydasız bir üzvünə çevriləcək. Və üzünə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsa da, o, öz ölkəsinin həqiqi vətəndaşı ola bilməyəcək».

C.Əfqani də eyni fikri təsdiqləyərək yazır ki, təhsil, təlim, tədris millətin öz dilində olmalıdır... Elmlər, maarif bütün sənət növləri hər millətin öz dilində tədris olunarsa, həmin millətin əsasları daha möhkəm, daha sabit olur...

O, öz fikrini daha da dərinləşdirərək yad dildə təhsilin fərdi faciədən milli faciəyə çevrildiyini elmi əsaslarla sübut edərək yazır: «Əksinə, əgər elmlər və fənlər yad dildə tədris olunarsa, o xalqın dili az bir zaman ərzində dəyişib başqası ilə əvəz olunur, cüzi bir təbəddülat nəticəsində bütünlüklə millətin özü məhv olub sıradan çıxar».

Tamamilə doğrudur. Çünki hər xalqın milli varlığı onun ana dilinin varlığından asılıdır. Bu məsələdə Fəruq Qədri Teymurtaş adlı türk alimindən də bir misal gətirmək yerinə düşər: «Dil məsələsi bir milli müdafiə məsələsidir. Dilimizi qorumaq vətən və milləti qorumaqla birdir. Çünki dil vətən qədər, tarix qədər gələnek və törə qədər əzizdir. Dil də bayraq kimi, ailə kimi müqəddəsətdandır, bəlkə həpsinin ifadəsi, əksi onda olduğu üçün həpsindən öndədir. Dil olmayınca millət olmaz, milliyət olmaz. Milli kultürün baş ünsürü dildir».

Bu üç böyük alimdən gətirdiyimiz misallar böyük və danılmaz həqiqətdir ki, bu həqiqətin isbata heç bir ehtiyacı yoxdur. Cəmaləddin Əfqani ana dilinə başqa dillərdən ayrı-ayrı sözlərin keçməsinə çox təbii baxır. Lakin şərt qoyur: «Bir şərtlə ki, alınmış sözlər ana dilinin libasına geydirilsin. Və onların xarici söz olduğu bilinməsin».

Bu şərt çox böyük bir hikmətdən soraq verir: yad sözü götürə bilərsən, amma onu öz dilinin ahənginə, ruhuna elə uyğunlaşdırma-lısan ki, ana dilinin qanunları, musiqisi və təbiətinə xələl gəlməsin.

Vətənpərvərlikdən doğan bu böyük hikmətin, bu böyük şərtin və tələbin qarşısında səcdəyə gəlməmək mümkün deyil.

Sözümün sonunda millətimizin tərəqqisi naminə özünü şam kimi yandıran böyük şəxsiyyətlərimizi bu günün oxucusuna çatdıran Ş.Hüseynov, Ş.Qurbanov kimi nəsillər arasında körpü yaradan qələm dostlarıma dönə-dönə təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

«Ədəbiyyat qəzeti», 7 may, 1999

GEYİNMƏK, YOXSƏ SOYUNMAQ?

«Eğitim-bilim» dergisinin builki mart sayında müəllimə Hənifə xanım Dumanoglu'nun «Sınıfdan atılsam da Türkiyə sınıfında öyrətmə-nəm» adlı ürək ağrısından yazısını və onun şagirdlərinin bu haqsız işə e'tirazlarını oxuyub çox təəssüfləndim.

Hənifə xanımın mütəvaze yazısından onun əsl müəllim-tərbiyəçi olduğunu anladım. Bu gözəl insanı baş örtüsünə görə öz sevimli şagirdlərindən ayırmaq, müəllimlik hüququnu əlindən almaq nə dərəcədə ədalətlidir və demokratikdir?

Əvvəla, vətəndaşın necə geyinməsinin kimə nə dəxli var? İkincisi, əgər bir ölkə öz vətəndaşının necə geyinməsinə müdaxilə edəcəksə, bunun harası demokratiya oldu? Üçüncüsü, əgər dövlət qadınların geyiminə müdaxilə etmək hüququna maliksə, qoy onda ilk növbədə türk və müsəlmana yaraşmayan açıq-saçıq geyinmiş qadınların ədəbsizliyinə e'tiraz etsin. Nəyə görə ədəbli geyinmək qüsurlu və geriçilik, amma anadangəlmə lüt-üryan gəzmək isə mədəniyyət və iləriçilik hesab olunmalıdır?

Məktəb kimi tərbiyə ocağına atalarımızın bizə miras qoyduğu ədəb-ərkanla, öz əxlaqı və abır-həyası ilə gəlmək nə zamandan gerilik hesab olunub?

Çox düşünəndən sonra sizə verdim bu sualların cavabını özüm tapdım: mə'lumdur ki, Həvvə anamız anadangəlmə çılpaq gəzirdi. Sonradan utanmaq və abır-həyəyə meydana gəldi. Və ilk nənələrimiz abırsız yerlərini örtmək üçün ağac yarpaqları və heyvan dəriləri ilə geyinməyə başladı. Qadın və kişilərin geyinməyə başlaması sivilizasiyaya doğru ilk addım hesab olundu. Amma indi Batının tə'siri ilə Türkiyə geri qayıdıb yarım-vəhşi əcdadımızı təqlid edir—soyunmağa üstünlük verir. Soyunmayan qadınları ədəb və tərbiyə ocağı olan məktəblərdən qovur.

Elmin və mədəniyyətin başqa sahələrində olmasa da Allaha şükürlər olsun ki, Türkiyəmiz soyunmaq məsələsində Batını da ön-lədi.

Mənə irad tutub deyə bilərsiniz ki, siz başqa bir ölkənin vətəndaşı kimi bizim daxili işlərimizə müdaxilə etməyin. Haqlısınız. Amma

bir məsələni də unutmayın ki, mən də sizin kimi türkəm və müsəlmanam. Aramızdakı sərhədlər açılandan və sizin televiziya kanallarınızı seyr edəndən sonra bizim qadınlarımız da sizin qadınlar kimi soyunmağa başlayıblar.

Sonra Sizə xatırlatmaq istəyirəm ki, sovet diktatura rejimində 70 il müstəmləkə həyatı yaşasaq da, bizim bir çox hüquqlarımız əlimizdən alınsa da, rus dövləti bizim qadınlarımızın geyiminə qarışmadı. Mən istəyirəm ki, demokratik Dövlət imicini qazanan Türkiyə bunu nəzərə alsın.

2000

«TƏNQİD YARPAQLARI» HAQQINDA QEYDLƏR

Vaxtilə universitetdə mənim tələbəm olmuş Vaqif Yusiflinin yenidən çapdan çıxmış «Tənqid yarpaqları» kitabını ikicə gecəyə böyük məmnuniyyət hissilə oxudum. Bu kitabçada məni dilləndirən əsas cəhət odur ki, tənqidçi əsərlərindən söz açdığı qələm sahiblərinin yaradıcılığında əsas damarı (mən onu şah damarı adlandırırdım) və bu damardan axan qanın təhlilini verməyi bacarır. Vaqif ayrı-ayrı şair və ədiblərin ayrı-ayrı əsərlərini elə ustalıqla təhlildən keçirir ki, təhlil olunan əsəri oxumayan və ümumiyyətlə, həmmən müəlliflə tanış olmayan oxucu onun ədəbiyyatımızdakı mövqeyini təyin edə bilər. Vaqifdəki bu bacarıq, mənə, onun təhlil üsulunda—bədi əsərə hansı bucaqdan yanaşma prinsipindədir. Məzmunun formadan üstün tutulduğu sosializm realizminin, marksist metodologiyanın hakim olduğu dövrlərdə belə onun yazdığı ilk tədqiqat işi Azərbaycan nəsrinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edirdi. Əlbəttə, bu, təsadüfi deyildi. Çünki hələ gənc ikən o, bədii əsər üçün bədii, sənətkarlığı əsas şərt sayırdı. Bu işqla yaradıcılıq yoluna düşən tədqiqatçı sonralar bu prinsipi daha da dərinləşdirdiyindən onun yazıları həqiqətən təhlil və təşxis nümunələrinə çevrildi.

Vaqifin haqqında söz açdığımız kitabında nəsrimizin uzun illər böyük cəfakəsi olmuş S.Rəhimlidən tutmuş, gənc, istedadlı nümayəndəsi olan Afaqa qədər bir neçə nümayəndəsindən böyük məhəbbət və qayğıyla söhbət açır. Kitabda bu yazıçıların hamısına onun sevgisini görürük. Amma bu sevgi ümumi, şablon sözlərlə deyil, hər birinin özünəməxsus cəhətinin açılması, göstərilməsi üzərində köklənib. Məsələn, ədəbiyyatımızın korifeylərindən S.Rəhimli haqqında Vaqifin bir cə cümləsi bu böyük sənətkarın 60 illik yaradıcılıq xəzinəsinin açılmasına ən e'tibarlı açardır: «S.Rəhimli yaradıcılığı bütünlüklə xalq fenomenindən ayrılmazdır».

Tənqidçi tamamilə haqlıdır. Çünki S.Rəhimlinin yaradıcılığı xalq ruhu, xalq psixologiyası və xalq yaradıcılığından maya tutmuşdur. Bu, onun yaradıcılıq xüsusiyyətidir.

Yaxud onun M.Hüseyn haqqında dediyi aşağıdakı sözlərə diqqət yetirək: «M.Hüseynin xarakterini, şəxsiyyətini müəyyənləşdirən yığ-

cam sözlük tərtib eləsək, burada üç sözün üzərində daha çox dayanmalı olarıq. Birinci—cəsarət, ikinci—ləyaqət, üçüncü—qayğı»...

Burda maraqlı cəhət orasıdır ki, M.Hüseyn haqqında Vaqifin «Cəsarət simvolu» adlandırdığı məqalənin birinci cümləsi belədir: «Mən Mehdi Hüseyni görməmişəm».

M.Hüseyni görməyən, onunla şəxsi ünsiyyətdə olmayan bir tədqiqatçı ədib haqqında yuxarıdakı tərif yalnız onun əsərlərinin dərin təhlilindən çıxaraq verə bilərdi. Göründüyü kimi, tədqiqatçının verdiyi tərif yazıçının yaradıcılığına deyil, məhz onun xarakterinə, şəxsiyyətinə aiddir və mən M.Hüseyni şəxsən tanıyan, onunla çox yaxından ünsiyyətdə olan bir adam kimi deyə bilərdim ki, onun ədib haqqında verdiyi bu tərif tamamilə doğrudur. Demək, tədqiqatçı yazıçının əsərlərinin dərinliyinə, ən incə nöqtələrinə baş vura bilməsəydi, bu əsərləri yaradan adamın xarakterini və şəxsiyyətini də bu qədər dəqiqliyi ilə təyin edə bilməzdi.

M.Hüseyn Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı Qərb və rus ədəbiyyatını da mükəmməl bilən çox savadlı, dərin müaliəli bir yazıçı olduğu əsərlərindən mə'lum idi. Onu da deyim ki, elmi dərəcəsi olmamasına baxmayaraq o, biliyinə görə müstəsna hal kimi mənim S.Vurğunun yaradıcılıq yolu mövzusunda müdafiə etdiyim doktorluq dissertasiyamnın opponentlərindən biri olmuşdur. Vaqif Yusifli M.Hüseynin ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki dərin biliyini oxucusuna çatdırmaq üçün onun Mirzə Cəlil haqqında yazdığı məqaləsindən belə bir misal gətirir: «Mənə qalsa «Poçt qutusu»nu qalın cildli bir romana, «Kamança»nı beşpərdəli bir faciəyə dəyişməyəm. Qərbi Avropa sentimental nəsrinin və ya dramasının zahiri gözəlliklərinə aludə olmuş nərmə-nazik bir ədəbiyyat həvəskarı Molla Nəsrəddini çətin anlar».

Mirzə Cəlilin iki kiçik həcmli əsərinin qiyməti haqqında M.Hüseynəndən gətirilən bu misal onun ümumi ədəbiyyata yanaşma, onu hansı ölçülərlə dəyərləndirmə prinsipini əyani olaraq göstərir. Biz burada həm M.Hüseynin, həm də onun barəsində yazan Vaqif Yusiflinin tənqidçilik məharətini görürük.

Vaqifin bu kitabında gözəl şairimiz Ə.Kərim və onun haqqında yazan R.Rzanın orijinal fikirləri ilə də tanış olur və tədqiqatçının qiymət ölçülərinə heyranlığımızı bildiririk.

Kitabda mənim ən çox xoşuma gələn cəhətlərdən biri də tədqiqatçının ədəbi nəsilər arasındakı bağlılığa münasibətidir. Müasir ədəbiyyatımızın bəzi tədqiqatçıları bir-birinin arxasınca gələn nəsiləri bir-birinin inkarı kimi təqdim etməyə çalışır. Bu, təpədən dırnağa səhv fikirdir. Əslində nəsilər bir-birini inkar deyil, tamamlayır. Bu cəhətdən ustad şairimiz R.Rzanın Ə.Kərimə, S.Rəhimlinin Afaqa münasibətlərindən götürülən misallar çox təqdirəlayiqdir. Vaqifin yaşlı nəsiləndən gətirdiyi misallar yaşlıların gənclərə olan böyük sevgisinin və qayğısının gözəl nümunələridir. Bu, başqa cürə də ola bilməzdi. Çünki Afaq S.Rəhimlilərin, Ə.Vəliyevlərin, Ə.Kərim isə S.Vurğun və R.Rzaların davamı və ardıcıllarıdır.

Bununla belə, Vaqif yeni yetişən gənc, ədəbi nəslin onlardan əvvəlki nəsilərdən fərqli cəhətlərini, ədəbiyyata gətirdiyi yenilikləri də göstərməyi unutmur.

Vaqifin teatr sənəti və onun yaradıcıları haqqındakı məqalələri də maraqlıdır. Səhnəmizin Nəsimə Zeynalova, Vəfa Fətullayeva, Hamlet Xanızadə, Hamlet Qurbanov və xüsusən, xanım-xatın adlandırdığı Laləzar Mustafayeva haqqındakı məqalələri də maraqla oxunur. Burada Vaqifin uğuru ilk növbədə ordadır ki, haqqında danışdığı sənətkarların hər birinin özünəməxsus cəhətlərini, səhnəyə gətirdiyi yeniliyi sənətsüənəslilik baxımından inandırıcı faktlar və detallarla göstərə bilmişdir.

Vaqif Yusiflinin «Tənqid yarpaqları» kitabını mənim müasir ədəbi prosesi izləyən, onu obyektiv şəkildə təhlildən keçirən məqalələr toplusu kimi ədəbiyyatşünəslilik elminizə qiymətli bir töhfə hesab edirəm.

«Xalq qəzeti», 22 dekabr, 1998

ŞE'R NECƏ YARANIR?

«Eğitim-bilim» dərgisindən Türkiyənin gənc şairlərinə öz tövsiyələrimi yazmaq təklifini alanda xeyli tərəddüd etdim, xeyli düşündüm. Çünki ədəbiyyat və sənət aləmində kiməsə tövsiyə vermək o qədər də məqbul deyil. Ədəbiyyat və sənət heç bir şablona, heç bir qəlibə və normaya sığmır. Bu aləmdə hər şairin, yaxud sənətkarın öz yolu, öz səsi, öz nəfəsi olur. Əgər belə olmasaydı, hər millətə bir şair, yaxud bir bəstəçi, ya bir rəssam kifayət edərdi. Bundan başqa, ümumiyyətlə, kiməsə tövsiyə vermək, yol göstərmək mənim təbiətimə ziddir.

Bu düşüncələrdən sonra bu qərara gəldim ki, mən yalnız öz yaradıcılıq təcrübələrimə əsaslanıb şe'r sənəti haqqında öz mülahizələrimi yazı bilərəm. Amma mənim dediklərim də əhkam deyil.

Əlbəttə, şair üçün lazım olan birinci şərt şübhəsiz, istedadıdır. Bəs istedadın özü nədir? Mənim bu suala verəcəyim cavabın özü də mübahisəli ola bilər. Çünki bu suala başqa şair, yaxud bəstəkar başqa cavab da verə bilər. Mənə görə istedad hər şeydən əvvəl başqalarının baxdığı, lakin görə bilmədiyini görə bilmə qabiliyyətidir. Eyni hadisəyə, duruma, yaxud adi bir predmetə istedad sahibi başqalarının baxa bilmədiyini prizmadan baxdığına görə o, həmmən hadisəni, yaxud predmeti tamam başqa cür qiymətləndirir, ona başqa mə'nalar verməyi bacarır.

Demək şe'r sənətində nədən yazmaq əsas deyil, necə yazmaq əsasdır. Məsələn, qocalanda insanın belinin bükülməsi hamıya mə'lum olan fizioloji haldır. Anatomiya elmi bu halı qocalanda insanın fəqərə sütununun zəifləməsi ilə izah edir. Bu, elmi baxımdan düzdür. Bəs şair? Şair isə insanın bu halına tamam başqa mə'na verir.

Verilən bu mə'na isə yuxarıda dediyimiz istedadın nəticəsidir. Eyni vəziyyətə—yə'ni qocalanda belin bükülməsinə 2 Azərbaycan şairi başqa-başqa mə'nalar vermişdir. Bu təbii hala birinci şair «Dünya qapısından çıxmaq vaxtının çatması», ikinci şair isə «Qoynunu aç, gəlirəm»—deyə torpağa öyilməsi mə'nasını verir.

Yaxud; hamıya mə'lumdur ki, insan dünyaya ağlaya-ağlaya gəlir. Bu faktın elmi izahı belədir: insan ana bətnində tənəffüs etmir; dünyaya gələndə onun ciyərlərinə oksigen daxil olduğundan ciyər genişlənir və uşaq çığırır. Böyük Füzuli bu mə'lum elmi fakta poetik mə'na verərək yazır:

Ol gün ki, bu xakidana düşdü,
Halını bilib fəğana düşdü.
Axır günün əvvəl eyləyib yad,
Axitdi sirişgi, qıldı fəryad.

Misal gətirdiyimiz bu misralar böyük şairin «Leyli və Məcnun» poemasıdır. Şair deyir ki, Məcnun dünyaya gələndə axır gününü--yə'ni Məcnun olub səhralara düşəcəyi, əzab çəkəcəyi günləri indidən dərk edib ağlamağa başladı.

Əslində, bu, belədirmi? Hamı bilir ki, belə deyil. Bu, hadisəyə şairin baxışdır. Füzuli özü də bir qəzəlinə yazır: «Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır». Bununla belə biz şairin dediyi bu yalana inanır və Məcnunun halına acıyıırıq. Beləliklə, şairin dediyi yalan bədii həqiqətə çevrilir.

Başqa bir misal: «İstiqlal marşı»nın müəllifi ustad şair Mehmet Akif «Çanaqqala şəhidlərinə» şe'rinə Vətən uğrunda döyüşlərdə şəhid olmuş əsgərin vətən qarşısındakı xidmətinin əvəzini heç bir şeylə verə bilməyəcəyini görün hansı bədii obrazlarla ifadə edir:

«Bu daşındır» deyərək Kə'beyi diksəm başına,
Ruhumun vahyini duysum da keçirsəm taşına,
... Mor buludlarla açıq türbəyə çəksəm də tavan,
Yeddi kandilli süreyyayı uzatsam oradan,
Sən bu avizənin altında bürünmüş qanına
Uzanırken, gecə mehtabı gətirsən yanına,
... Tüllənən maqribi, axşamları sarsam yarana,
Yenə bir şey yapa bildim deyəməm xatirana.

Diqqət yetirin, şair, Kə'bə daşını şəhid üçün məzar daşı, Mor buludları onun türbəsinə tavan etmək, gecələr göydəki ayı yerə endirib şəhidin yanına gətirmək, tüllənən qürub şəfəqlərini onun yarasına sarımaq istəsə də şəhidin xatirəsi önündə bütün bunların heç bir şey olduğu qənaətinə gəlir.

Lakin şəhidin Vətən qarşısındakı böyük xidmətinin əvəzini vermək üçün şairin bu gözəl istəkləri mümkünsüzdür. Bununla belə şairin istəkləri bizim də istəyimizə çevrilir. Biz şairin bu böyük istəkləri qarşısında diz çökür, onun təsvir etdiyi şəhidin xatirəsi önündə başımızı endirir və şairin dediyi bu bədii yalanlara inanmaq istəyirik.

Budur bədii sözün, böyük sözün qüdrəti!

Bu gün əgər mənim şe'rlərimdə az-çox sevilən, təqdir olunan bir şey varsa, mən bunu məndən əvvəlki, ustad şairlərin dediyi böyük kəlamlara borcluyam. Ona görə ki, ömrüm boyu Füzuli, Sabir, Qaraca oğlan, Aşıq Ələsgər, M.Akif, Bayron, Puşkin kimi böyük dahilərdən öyrənmiş, bu gün də öyrənməkdəyəm. Buna görə də yeni yetişən gənc şairlərə klassikləri sevməyi, söz sənətinin sirlərinə vəqif olmaq üçün onları misra-misra öyrənməyi məsləhət bilirəm.

Soruşa bilərsiniz ki, mən klassiklərdən öyrənməyi niyə bu qədər kəskin qoyur və şe'r sənətinin sirlərini dərk etmək üçün bunu vacib sayıram? Açıq danışmaq istəyirəm: çox təəssüflər olsun ki, 20-ci illərdən başlayaraq Türkiyədə klassik divan ədəbiyyatını, klassik türk musiqisini inkar etmə, ən'ənəni bəyənməmək, ona arxa çevirmək meyli yaranmışdır. Amma bu da bir həqiqətdir ki, inkarçıların özləri Türkiyə sənətində bir iz qoyacaq nümunə yarada bilmədilər. Türkiyəmizdə yaranmış bu meylə qarşı mən hələ 70-ci illərdə «Yel qayadan nə aparar» adlı bir məqalə ilə çıxış etmiş, öz kökündən ayrılıb Batını təqlid edənlərə e'tiraz səsimi çatdırmışdım. İki atalar sözünü burda xatırlatmaq istəyirəm: «Uluları bəyənməyən ulaya-ulaya qalar», «Keçmişinə güllə atanın gələcəyinə top atarlar».

Öz atasını bəyənməyib kənardan özünə ata axtaranlar unutmazınlar ki, onların damarlarından inkar etdikləri atalarının qanı axır. Və o qanı damarlarından çıxarıb ata bilərlərsə, atalardan gələn ən'ənəni də inkar etmək mümkündür. Milli ən'ənəsini, kökünü, əslini, nəslini inkar edən millətlər həmişə ölümə məhkum olmuşlar. Ən'ənəni inkar etməklə yeniləşmək, çağdaşlaşmaq mümkün deyil. Yeniləşməyin yeganə yolu kökə, əslə-nəslə söykəniib uçmaqdan keçir. Nümunə istəyirsinizsə, dünyanın ən müasir, ən irəli getmiş millətləri olan mühafizəkar ingilislərə və yaponlara baxın! Yapon bu gün də ulu babasının yaratdığı heroqlifdən əl çəkmək istəmir.

Bu gün, dünyanın davamı olduğu kimi, bu günün böyük sənəti və ədəbiyyatı da keçmişə, tarixə və ən'ənəyə söykənməklə yarana bilər. Burda bir mühüm şərti unutmaq olmaz: ən'ənəni olduğu kimi təqlid etmək, ona heç bir şey əlavə etməmək də başqalarını təqlid kimi qorxuludur. Ən'ənəyə enmək, müasir hava ilə uçmaq! Budur sənətin

və ədəbiyyatın yolu! Dünyanın ən böyük dahiləri—Füzulidən tutmuş Hötəyə qədər, Bayrondan tutmuş M.Akifə qədər hamısı ən'ənədən pərvazlanmışlar.

Həyatda gördüyümüz hər şey—kibrit çöpündən tutmuş adi bir gül ləçəyinə qədər, siqar kötüyündən tutmuş bu sahillə o sahili birləşdirən körpüyə qədər hər şey şe'r üçün mövzu ola bilər. Əsas məsələ qələmə almaq istədiyin predmetin mahiyyətini və arxasında duran mə'nanı görə bilmək istə'dadındadır.

Rus şairi Stepan Şipaçov başdaşına yazılmış doğum və ölüm tarixlərinin arasındakı tire (—) haqqında gözəl bir şe'r yazmışdır. Şe'r-in məzmunu belədir: Mən öləndən sonra başdaşına 2 rəqəm yazacaqlar: doğum və ölüm tarixlərimi. Mən bu rəqəmləri yazanlardan soruşuram: Rəqəmin biri mənim doğum tarixim, o biri isə ölüm tariximdir. Bəs mənim neçə illik həyatım? Heç demə, həyatımı iki rəqəm arasındakı tireyə sığışdırıblar.

Gördünüzmü, kiçik bir xətt gözəl bir şe'r üçün mövzu oldu.

Türk ədəbiyyatında qürbət mövzusunda çox şe'rlər oxumuşam. Bunların içərisində Kəmaləddin Kami Kamunun «Qürbət» və Nəcib Fazil Qısakürəyin «Otel odaları» şe'rləri bizim

Əzizim ulu dağlar,
Çəsməli, sulu dağlar,
Qürbətdə qərib ölmüş,
Göy kişnər, bulud ağlar—

bayatısı ilə həm mövzu, həm də tə'sir qüvvəsi ilə səsləşir. K.K.Kamunun «Qürbət» şe'rinin sonuncu bəndi içimizdəki qürbətin bütün ağrı-acılarını söz sənətinin qüdrətilə ortaya qoyur:

Nə arzum, nə əməlim,
Yaralanmış bir elim.
Ben qürbətdə degilim,
Qürbət benim içimdə.

Cismən qürbətdə olmadan mə'nən qürbəti hiss etmək, qürbət kimsəsizliyinin acılarını dadmaq cismən qürbətdə olmaqdan daha dəhşətlidir.

Eyni mövzunu Nəcib Fazil otel odalarının timsalında əks etdirir. İnsan nə zaman otel odalarında yaşamaq olar? Yalnız qürbətdə! Doğma Vətənimizdə olduğumuz zaman hər gün otellərin qarşısından saymazana keçir, lakin qürbət hissini yaşamırıq. Qürbət hissini yaşamaq üçün mütləq qürbətdə olmaq, oteldə qalmaq, bu şəhərə yad olduğunuzu, tənha qaldığınızı bütün varlığınızla duymalısınız. Mən inanıram ki, N.Fazil nə zamansa qürbətdə—oteldə yaşamış, orda qürbətin tənhalığını insan kimi dadmış, yalnız ondan sonra bu şe'r yaranmışdır. Qərribə burasıdır ki, qüdrətli şair «qürbət» sözünü dilə gətirmədən qürbətin tənhalığını və bu tənhalıqdan doğan qüssəni, hüznü çox böyük ustalıqla şe'rə çevirmişdir.

Nəcib Fazil bu şe'rdə hər birimizin dəfələrlə olduğumuz, lakin fərqi nə varmadığımız yalqızlıq hissindən doğan həyəcanları, kədər və hüznü qələmə almışdır:

Atılan əlbisələr boğazlanmış bir adam
Kırıq masalarında, kırıq masalarında.
Qulaq verin ki, zaman taxtayı gəmiriyor
Tavan aralarında, tavan aralarında.

Yad ölkədə—qürbətdə tənhalıq içərisində keçirilən hüznü bundan dəqiq və gözəl necə ifadə etmək olar? Bu elə bir hüznür ki, masaların söykənəcəyinə buraxdığımız əlbisələrimiz bizə boğazlanmış nakam insanları xatırladır... Tənhalıq içərisində sıxıldığımız və qürbətdə yelə verdiyimiz zaman, tavan aralarında taxtanı gəmirərək mə'nasız yerə axıb keçdiyinə təəssüflənir.

Ağlayın, aşinasız, səssiz can verənlərə
Otel odalarında, otel odalarında.

Bu sonluq, əvvəldə deyilən: «Atılan əlbisələr boğazlanmış bir adam» misrasının yekunu kimi səslənir.

Beləliklə, ustad şair hamımızın gördüyü, lakin diqqət yetirmədiyi otel odalarını, istə'dadının gücü ilə gözəl bir şe'rə çevirə bilmişdir.

Azərbaycan şairi Şahmar Əkbərzadə dirijor çubuğu haqqında gözəl bir şe'r yazmışdır: Baltacı bir ağacdən bir budaq kəsir. Dülğər həmə budaqdan dirijor çubuğu düzəldir. Bu çubuq bizim böyük dirijor

rumuz Niyazinin əlinə keçir. Niyazi bu çubuqla bizim böyük bəstəçimiz Üzeyir bəy Hacıbəylinin «Koroğlu» və «Sənsiz» əsərlərini dünyaya tanıdır. Şe'r belə bitir:

Gören baltacının xəbəri varmı
Kəsdiyi o dala nəğmələr qonur.

Bir məsələni də gənc şairlərin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm: yuxarıda dedik ki, şairlik üçün birinci şərt istə'dad, ikinci şərt klassiklərdən öyrənmə, üçüncü mühüm şərt isə zəhmət və yenə də zəhmətdir! Təkcə istə'dada güvənmək olmaz. İstə'dad böyük zəhmətlə birləşməlidir. Şair bir gözü ilə yazmalı, o biri gözü ilə oxumalı, görməli və gördüklərini öz içində bişirməli, ətə-qana gətirməli, sonra keçirdiyi hissləri, həyəcanları şe'rləşdirməlidir.

Pianoçu hər gün məşq eləməsə, onun barmaqları vərdisdən düşdüyü kimi, şair də harda olmasından asılı olmayaraq, ətrafında cərəyan edən bütün hadisələrə şair gözü ilə baxmalı və ordan növbəti şe'r üçün mövzu seçməli və hər gün masasının arxasına keçib məşq etməlidir. Bir şərtlə: masasının üstündəki çırağı yandırمامışdan əvvəl ürəyini yandırmalıdır.

Mart, 2000

ŞƏXSİYYƏTLƏR

İSTİQLAL ŞAİRİ

Əgər məndən soruşsalar: «Xəlil Rza Ulutürk sənin üçün kimdir?», mən bircə cümlə ilə deyərəm: «Ədəbiyyatımızın istiqlal mücahididir». Xəlil yalnız qələmi ilə deyil, əməli fəaliyyəti ilə də Vətənimizin istiqlalına xidmət göstərmişdir. Bunlarla da kifayətlənməyən şair öz balasını da bu yolda qurban verməkdən çəkinmədi. Bir sözlə, Xəlil bu Vətən üçün nə lazımsa, onu elədi.

Şəxsiyyəti ilə yaradıcılıq eyniliyi onun bir insan kimi bütövlüyünün göstəricisi idi. O, həyatda kim idisə, əsərlərində də o idi. Çünki dili ilə ürəyinin arasında heç bir məsafənin olmaması səbəbindən yalnız düşündüyünü deyər, ürəyini yandıran, beynini gəmirən fikirləri yazardı. Bir sözlə, Xəlil təpədən dırnağa Vətən və millət sevgisinin atəşi, həməən atəşin də canlı pərvanəsi idi.

O, istər şe'r və poemalarında, istər publisist məqalələrində, istər tərcümələrində və hətta yazdığı gündəliklərdə yalnız qəlbini yazır, bu yazılara bütün varlığını verir, qanını hopdururdu.

60—70-ci illərdə biz tez-tez görüşər, ürəyimizi didib-parçalayan fikirlərimizi və duyğularımızı, bir sözlə, dərdlərimizi bölüşərdik. Xəlil qeybət nə olduğunu bilməz, hamının yalnız müsbət tərəflərini görər, özündən sonra ədəbiyyata gələn gəncləri qanadlandırmağa, onları yaradıcılığa həvəsləndirməyə çalışardı.

Əlbəttə, sovet dövrü yaradıcılığında onun istiqlal arzusu açıq şəkildə deyil, dolayısı ilə sətiraltı eyhamlarında özünü göstərirdi. Şübhəsiz, ağıllı oxucu şairin nə demək istədiyini, nəyə işarə elədiyini dərhal anlayırdı. «Afrikanın səsi» adlı məşhur şe'rində dediyi:

İstəmirəm azadlığı zərre-zərre, qram-qram,
İstəyirəm qolumdakı zəncirləri qıram, qıram—

misraları o zaman dillər əzbəri idi. Niyə? Ona görə ki, hamı bu misralarda onun öz dərdimizi dilə gətirdiyini anlayır, nəyə işarə etdiyini bilirdi.

Xəlil haqqında yazan bütün müəlliflər, ilk növbədə onun məhsuldarlığına, vaxtı özünə tabe etdirmək qabiliyyətinə heyran kəsilmişlər. O vaxtı vaxtın özündən borc alır, sanki sərf elədiyi vaxtın ömrünü birə üç qat uzatmağı bacarırdı.

O, öz yaradıcılığına həyatının mə'nası, fikirlərinin ifadə vasitəsi kimi baxdığına görə Vətəni və milləti bütün bunların fəvqündə görür, onun əsas qayəsi kimi götürürdü. O, «Mənim şe'rim» adlı proqram şe'rində çox haqlı olaraq deyir:

Kürsülərə sığmayan cəsur şe'rim, ər şe'rim,
Təpədən durnağacan silahlı əsgər şe'rim.
Mən sən qüdrətinlə,
Sənin öz raketinlə
Mən düşmən bayrağını torpağa saldıraram.
Mən sən qüdrətinlə bütün Azərbaycanı
Ayağa qaldıraram.

Demək, şe'ri ondan ötrü fikirlərini həyata keçirmək üçün döyüş-kən əsgər, Vətəni Azərbaycanın səadəti və istiqlalı isə məqsəddir. Bu fikrini genişləndirərək həyatını belə şe'rinin yolunda qurban verməyə, şe'rini isə yalnız Vətəni yolunda fəda etməyə hazır olduğunu ifadə edən aşağıdakı bir beytə diqqət yetirin:

Həyatımı verərəm birçə sən yolunda,
Sən özünü isə bu vətənin yolunda.

Beləliklə də, Xəlilin amal və əqidə bütövlüyü onun şəxsiyyət bütövlüyünün təməli daşdır. Bu isə onun şəxsiyyəti və amalı qarşısında səcdəyə layiqdir.

1998

DOSTUM CAVAD HEY'ƏT

İnsan adını daşıyan hər kəsin insanlığı onun nə yaşında, nə təhsilində, nə peşəsində, nə də zahiri əlamətlərindədir. İnsanın insanlıq də-rəcəsi cəmiyyətin kiçik bir modeli olan ailəsinə, mənsub olduğu millətə, o millətin tarixinə, adət və ənənəsinə, ana dilinə və dininə münasibətdə, bir sözlə, dünyagörüşündə özünü göstərir. Səhv, yaxud gerçək, mən ilk gənc-liyimdən insanları bu ölçü ilə ölçmüş və öz tə'yinatımda yanılmamışam.

Mənim uzun illərdən bəri tanıdığım və elə ilk tanışlığımdan sev-diyim böyük şəxsiyyətlərdən biri güneyli qardaşım cərrah-professor, tarix və ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi Cavad Hey'ətdir.

Mən fədakar alim, xeyirxah insan, dünyada tanınmış qüdrətli cərrah Cavad Hey'əti dostum, professor Nuruəddin Rzayev vasitəsilə tanımışam. Nuruəddin Rzayev isə onunla 71-ci ildə cərrahların Mosk-vada keçirilən ümumdünya konqresində tanış olmuş və sonra bu tanış-lıq dostluğa çevrilmişdir.

1982-ci ildə Cavad Hey'ət Nuruəddinin də'vəti ilə ailəliklə Bakıya gəldi. Burada biz bu böyük azərbaycanlı alimlər, yazıçılar və incə-sənət xadimləri ilə tanış etdik. 1987-ci ildə ikinci dəfə Bakıya gəldi. Həmin günlərdə Mirzə Fətəli Axundzadənin 175 illik yubileyi keçiri-lirdi. Bu münasibətlə biz onu Şəkiyə apardıq. Şəkiddə yubiley şənlik-lərində iştirak etdi və mən bu şəraitdə Cavad Hey'ətin insani duyğuları ilə yaxından tanış oldum. Mən gördüm ki, vətənimizin cənubunda yeti-şən bu alim alimliyiindən öncə böyük vətəndaşdır.

Bu qeyri-adi insan üçün şəxsi duyğu, şəxsi istək, demək olar ki, yoxdur. O, bu ötrü dünyamızda gördüyü hər şeyə Vətənin bu günü və gələcəyinin gözləri ilə baxır. Yaxşı işlərimizə, uğurlarımıza uşaq kimi sevinir, qüsurlarımıza isə bu Vətənin müdrik ağsaqqalı kimi kədərlənir.

O, 21 ildir ki, İranda öz vəsaiti ilə ana dilində «Varlıq» dərgisini buraxır. Onun təkcə bu fəaliyyətinin dəyərini bu gün heç bir ölçü və-hidi ilə ölçmək olmaz. Ona görə ki, ana dilinin hər yerdən qovulduğu bir ölkədə xalqla onun öz dilində danışmaq o xalqın varlığı qədər qiymətlidir. Belə olduğu təqdirdə xalqın varlığını qorumaq, onun ya-şaması üçün əlindən gələn hər fədakarlığı əsirgənməmək hansı me'yar-la qiymətləndirilə bilər?

Mən onun çap olunan bütün kitablarını böyük həvəslə oxumuş və bu kitablardan öyrənmişəm. Onun Azərbaycan tarixinə dair kitabı, demək olar ki,

masaüstü kitabımdır. Son illərə qədər bizim tariximizi başqa millətlərin alimləri yazmış, ən pis halda da onu başdan-ayağa qədər saxtalaşdırıb soy-kökümüzü kiminsə quyuğuna calamışlar. Cavad Hey'ətin kitabı mənim üçün bir də ona görə qiymətlidir ki, bu kitab türk ürəyi və türk düşüncəsi ilə yazıldığından orada mənim milli varlığım olduğu kimi görünməkdədir.

Şəkidə onun bizə elədiyi bir söhbəti ömrüm boyu unutmaram. O dedi ki, mən bura gələndə İranın məşhur din alimləri dinə və Allaha münasibətini bilmək üçün mənə belə bir sual verdilər: «Allahın varlığına dair nə deyə bilərsiniz?» Bu sualın qarşısında mən güldüm. Onlar məndən gülüşümün səbəbini soranda mən dedim ki, bu sualı siz mənə yox, mən sizə verməliyəm. Ona görə ki, hər dəfə insan üzərində cərrahi əməliyyat apardığım zaman, mən ayrılıqda bir hüceyrənin, bütövlükdə insan bədəninin mürəkkəbliyi və qanunauyğunluğu qarşısında donur və Allahın yaratdığı bu mö'cüzəyə heyrlənirəm. Mən hər əməliyyat zamanı Allahın mö'cüzəsi ilə rastlaşır və Allahın varlığına inamla inandığım halda, siz din xadimləri Allahın varlığını e'tiqadla qəbul edirsiniz.

Bu, çox böyük sözdür. Mənim atam və anam dindar idi. Onların hər gecə yataqda dilə gətirdikləri kəlməyi-şəhadət hələ uşaq ikən mənə də tə'sir edir və ata-anamın sözsüz qəbul etdikləri inam mənim də inamıma çevrilirdi. Böyüyüb valideyn tə'sirindən çıxandan və oxuduğum sovet məktəbində yad tə'sirlərə uyandan sonra məndə savadsız valideynlərimin inamına bir şübhə oyandı. Lakin getdikcə həyatı, ətraf mühiti və xüsusilə təbiəti müşahidə etdikcə, onun dərkəti çətin olan sirləri qarşısında heyrləndikcə tədricən şübhəm inama çevrilməyə başladı. Təbiətdəki harmoniyanı və qanunauyğunluqları görməklə bərabər, onun bizə mə'lum olmayan hansı qüvvənin əli ilə nizamlanıb yaradılmasını dərk edə bilməmək acizliyi şüurlu olaraq mənə inama gətirdi. Buna görə də mən e'tiqadla deyil, inamla imana gəldim.

Bu ayaqdan ictimai elmlər üzrə əsərlərini yazmamışdan əvvəl təbiətin bir parçası olan insanı, onun ayrı-ayrı orqanlarının bir-birilə ahəngdar əlaqəsini müşahidə edən Cavad Hey'ətin yuxarıda dediği sözlərin nə qədər təbii olduğunu və ona bu inamın hansı yollardan keçib gəldiyini başa düşür, onun yuxarıda misal gətirdiyim sözlərinin altından məmnuniyyətlə qol çəkirəm.

Bu incə mətləbin bir qədər də açıqlanması üçün mərhum dostum Xudunun məhz bu məsələyə münasibətindən söz açmaq istəyirəm. Mən

Xudunun dəfələrlə əlində tutduğu altılıçəkli bir çiçəyə saatlarla baxdığının şahidi olmuşam. O, eyni biçimdə, eyni rəng və eyni çalarlarla bəzənmiş bir rəngdən başqa qohum rəngə keçidlər arasındakı harmoniyaya diqqətlə baxıb deyirdi: indi gəl, eyni ahənglə bir-birini təkrar edən bir saplaqda cəmlənmiş bu altı ləçəyi bir-birindən ayır görüm, necə ayırırsan. Bunları eyni düzümdə, eyni biçimdə, eyni rəng ahəngində yaradan o gizli əl qarşısında necə heyrlənməyəsən?

Geoloq olmasına baxmayaraq, cansız aləmlə canlı aləm arasındakı əlaqə və körpünü öyrənməyə çalışan, təbiətin sirr və mö'cüzələri qarşısında sarsılan Xudu bu mübhəm sirr və mö'cüzələri Allahın adı bir çiçəkdəki təzahürü kimi qavrayırdı. Buna görə də mən Xudu ilə Cavad Hey'ət arasında bir mə'nəvi yaxınlıq görmüş, onların mühakimələrindəki elmə dayanan məntiqə, dərin ağıla dayanan həqiqətə valeh olmuşam. Nuruddinin də Cavad Hey'ətlə dostluğu həmişə bu məntiqə, yə'ni, düşüncə tərzinin eyniliyinə dayanır. Burada istər-istəməz bir el misalı yada düşür: «Sən dostunu göstər, mən deyim, sən özün necə adamsan».

Bu dostluğun özü də eyni harmoniya ilə bir saplaqda toplaşan ləçəklər birliyini xatırlatmırmı?

Mə'lum səbəblərə görə atəist sovet rejimində Quzey Azərbaycanı da din yasaq edildiyindən bir neçə nəsil müqəddəs kitabımız olan Qur'anın əsl mahiyyətini, mə'na və hikmətini bilmədi, o cümlədən də mən və mənim yaşadılarım. Atalarımızın tapındığı və bizim də mənsub olduğumuz İslam dininin nə qədər mütərəqqi və sağlam təməllərə dayandığından da xəbərsiz olduq. Bununla əlaqədar içində yaşadığımız rejim, böyük din xadimlərimizi, İslam ölkələrində mükəmməl dini təhsil görmüş ruhanilərimizi məhv etdiyindən kommunizm tə'limi ilə tərbiyələnmiş yeni nəsillə köhnə nəsil arasında bağlar da qırıldığından bu sahədə biz tamamilə savadsız idik. Amma qəlbimizin dərinliyində biz bunun ağrısını çəkirdik.

Cavad bəylə ilk tanışlığımızdan mən başa düşdüm ki, təbabət elminin böyük ustadlarından olan bu adam ruh adamıdır və islamın mahiyyətinin də gözəl bilicilərindəndir. Öz növbəsində Cavad bəy də bizim ruhani dünyadan və dinimizin əsl mə'na və hikmətindən xəbərsiz olduğumuzu başa düşmüşdü. Buna görə də o, Bakıya hər gəlişində bizə Qur'andan ayələr oxuyur, bu ayələrin daxili mə'nasını izah edir və bizə dinimizi sevdirməyə çalışırdı.

Mən hər dəfə onun ərəb dilini və bu dildə yaranmış müqəddəs kitabımızı dərinlən bildiyinə heyran kəsilmişəm.

Cavad bəy nədən danışır-danışsın mütləq mövzunun mahiyyətinə varmalıdır. Belə ki, Allahın bəxş etdiyi analitik ağıl Cavad Hey'ət şəxsiyyətinin mahiyyətini təşkil edir.

Cavad Hey'ət ensiklopedik zəkaya malik olan hərtərəfli alimdir. Mənim fikrimcə, bilik qazanmadır, ağıl fitri... Biliyi mütləq ilə əldə etmək mümkündür. Ağıl isə sonradan qazanmaq mümkün deyil. Fitri ağıla malik olmayan insan mütləq ilə qazandığı biliyi düzgün istiqamətləndirə bilməz. Demək, əsas məsələ bilikdə deyil, o biliyin hara və necə sərf olunmasındadır. Biliyin hara sərf olunması vətəndaşlıq məsələsidir. Çox bilikli adamlarımızın malik olduğu biliyin vətənin və millətin xeyrinə deyil, əksinə, zərərinə xərcləndiyini görmüşük. Belələrinin biliyi özünə, yə'ni ailəsinin güzəranına xeyir gətirə bilər, amma bu dünyadan köçəndə özü ilə lə'nət aparar. Cavad Hey'ət həkimlikdən qazandığı sərvətini millətinin mə'nəvi yüksəlişinə sərf edən mə'nəviyyət fədaisidir. Təbəbət maddi elmdir, o, təbəbətdən əldə etdiyi maddi gəliri xalqın mə'nəviyyətinə xərcləməklə maddi dünyanı mə'nəvi dünyaya fəda edir. O, həkim kimi adamların vücudunu, nəşir, ədəbiyyatçı və tarixçi alim kimi isə vətəndaşlarının mə'nəviyyətini müalicə edir, onları öz soykökünə—yə'ni, mə'nəvi varlığına qaytarır. Mən mənsub olduğum xalqa bundan böyük xidmət tanımır və güneyli fikir və əqidə qardaşımın o şəraitdə elədiklərinin böyüklüyü qarşısında səcdə edirəm.

Mən Cavad Hey'ətin bir neçə özünəməxsus xarakter əlamətlərindən danışmaq istəyirəm.

Cavad Hey'ət üçün ilk növbədə həqiqət hər şeydən üstündür. O, həqiqətə bütün varlığı ilə inandığı və tapındığı din qədər səcdə edir. C.Hey'ətin heç kəsə qarşısında əyilməyən başı yalnız həqiqətin, haqqın qarşısında əyilməyə hazırdır. Mən əminəm ki, onun tapındığı haqq və həqiqət, əgər onun öz mənafeyinə və canı qədər sevdiyi millətinin mənafeyinə zidd olsa da o, həqiqətdən keçməz, həqiqəti ayaqlamaz. Buna görə də 75 illik həyatında C.Hey'ətin ən böyük ölçüsü həqiqətdir. O, öz ətrafına, öz sənətinə, xidmət göstərdiyi doğma xalqına, bir sözlə, hər şeyə yalnız və yalnız həqiqətin gözü ilə baxır. Dünyaya yalnız həqiqətin gözlərilə baxmaq isə, mənə görə, insanlığın zirvə mərtəbəsidir.

Uzun illər adını eşidib üzünü görmədiyimiz Cavad bəy başda olmaqla Güney Azərbaycanın Şəhriyar, Səhənd, Nitqi, Sönməz, Savalan

kimi ləyaqətli ziyalıları ilə bizim aramızda körpü olan şərqşünas professor Rüstəm Əliyev bizim səsimizi güneyə, güneyin səsinə isə bizə çatdırardı. O zaman biz Rüstəm vasitəsilə öyrəndik ki, Cavad bəy böyük Şəhriyar ailəsi ilə bərabər Təbrizdən Tehrana gətirmiş, öz evində ona yer vermiş və xəstə şairin müalicəsi ilə məşğul olmuşdur.

Mən o zaman bunu eşidəndə qeyri-ixtiyari xəstə Sabiri Şamaxıdan Tiflisə gətirib, ona evində yer verib, onun müalicəsi ilə məşğul olan böyük Cəlil Məmmədquluzadə yadıma düşdü. Sabirin böyüklüyünü vaxtında başa düşən, ondan ötrü əlindən gələni əsirgəməyən Mirzə Cəlillə Şəhriyarın böyüklüyünü vaxtında qiymətləndirib onun xidmətində duran Cavad Hey'ət mənim nəzərimdə qoşalaşdı. Eşq olsun bütün Azərbaycanın 2 dahisinin öz sağlıqlarında xidmətlərində duran böyük Mirzə Cəlilə və bu gün bizim müasirimiz olan Cavad Hey'ətimizə!

1979-cu ildən bu günə qədər güzgü kimi milli varlığını millətimizə göstərən, onun dilində danışan, «Varlıq» dərgisini hər cür əzabə qatlaşıb nəşr edən C.Hey'ət, bu böyük əməli ilə mənə milli mətbuatımızın əsasını qoyan Həsən bəy Zərdabini xatırladır. Öz sağlığında H.Zərdabinin bu xidmətini yalnız o dövrün M.F.Axundzadə kimi ziyalıları qiymətləndirə bildi, bununla belə, kapitan Sultanov kimilər, Zərdabiyə hücum çəkənlər, onun böyük xidmətini tərsinə yozanlar da oldu. Amma Allaha min dəfə şükürlər olsun ki, Cavad bəyin xidmətini onun öz sağlığında həm güneydə, həm də quzeydə anlayanların sayı çox çoxdur. Anlamayanlar isə qoy öz ağıllarının naqisliyindən utansınlar.

Cavad Hey'ətin 70 illik yubileyini 1995-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının böyük akt salonunda keçirdik. Bu yubiley gecəsində Cavadsevər ziyalılarımız onun ünvanına dedikləri çox gözəl sözlərlə onu təbrik etdilər. İndi Cavad bəyin 75 illik yubileyinə hazırlaşırıq. İndi həmə yubiley gecəsində yenə onu sevən dostları bu əvəzsiz elm və mədəniyyət xadiminin ünvanına daha nə deyəcəkləri barədə düşünürlər.

Mən bu kiçik məqaləmdə Cavad Hey'ətin bu millət üçün elədiklərinin yalnız cüz'i bir hissəsini deyər bildim. Son sözəmdə yalnız bu arzumu deyər bilərəm:

—Əzizim Cavad bəy, o gözəgörünməz Xuda sənə arzularını həyata keçirər biləcək qədər ömür versin. Əslində sənə arzuların 30 milyonluq böyük bir millətin arzularıdır.

26 mart, 2000

AXIRA QALMAQ QORXUSU

(Nurəddin Rza haqqında etüd)

«Nurəddin sənün üçün kimdir?» sualına ikicə sözlə — «ehtiyacıdır», «zəruriyyətdir» cavabını verərdim.

Bir adamın bir adama ehtiyacı varsa, demək, o adamın varlığı o birisi üçün zərurətdir. Bu iki tələb isə fikir, əqidə, zövq və amal birliyindən doğur. Demək, fikir və əqidə birliyi mənim Nurəddin və rəhmətlik Xudu ilə dostluğumun təməli daşdır.

Xudu rəhmətə gedənə qədər bu dostların hər ikisi mənim irilixırdalı bütün əsərlərimin ilk oxucuları idi. Bəyəndikləri də olurdu, bəyənmədikləri də. Bə'zən biri bəyəndirdi, o biri yox. Onda ikisinin arasında mübahisə başlanırdı. Bu mübahisədə mən bitərəf mövqedə durur, onların dediklərini mizan tərəzidə çəkir və həqiqəti özüm üçün müəyyənləşdirirdim.

Xudu rəhmətə gedəndən sonra isə mənim ilk oxucum təkcə Nurəddindir. Mən onun poetik zövqünə həmişə inanmış, bu gün də inanıram. Çünki onda rəşional düşüncə ilə emosional düşüncə vəhdətdədir. Həm də o, yalnız ədəbiyyatın deyil, ətrafımızda cərəyan edən bütün hadisələrin; ədəbi və ictimai prosesin bəzəyini deyil, özəyini; zahiri effektini deyil, mahiyyətini, cəvhərini görməyi bacarır, həyata fəlsəfi gözlə baxan bir alim, hər şeydən əvvəl isə geniş təbiətə malik olan sözün əsl mə'nasında vətəndaşdır.

30 ildən artıqdır, həyatın bütün dolaylarını, ağrı və acılarını, sevincini və fərəhini bir yerdə dadmış, bir yerdə kədərlənib, bir yerdə sevinmişik. Onun şəxsi kədəri mənim kədərim, mənim şəxsi uğursuzluğum onunku olmuşdur.

Nurəddinin bir məşhur kəlamı var: sevinci dostla bölüşəndə o daha da artır, dərdi, kədəri bölüşəndə isə azalır. Buna görə də bizim tez-tez görüşümüzün əsas səbəbi sevinci də, kədəri də bir-birimizlə bölüşmək ehtiyacıdır.

Nurəddin mənim əsərlərimin yalnız qiymətvericisi deyil, o həm də mənim bə'zi yazılarımin ilhamvericisidir. O, bə'zən adi hadisələr haqqında elə tutarlı, elə lakonik və fəlsəfi ümumiləşdirmələr verir ki, bu ümumiləşdirici fəlsəfi baxış məni silkələyir və ilhamuma təkan

verir. Dostluq, sirdaşlıq, həmdərdlik münasibətimizə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, bu dünyada Xudunun, Nurəddinin xarakterini, insani keyfiyyətlərini mənim qədər, mənim insani keyfiyyətlərimi və xarakterimi Nurəddin və Xudu qədər bilən ikinci adam tapılmaz. Bununla belə bu vaxta qədər mətbuatda biz bir-birimiz haqqında yazmamışıq. Yalnız mən bə'zi məqalələrimdə yaxın bir dost kimi onların adlarını çəkmişəm.

Bütün respublika bizim yaxın dost olduğumuzu bildiyindən bir-birimiz haqqında fikir deməkdən çəkinmişik. Əziz dostumuz və əqidə qardaşımız adı çəkiləndə, əməlləri yadımıza düşəndə ürəyimizi titrədən Xudumuz dünyasını dəyişəndən sonra Nurəddin böyük bir məhəbbətlə onun insani keyfiyyətləri və kristalloqrafiya elminə gətirdiyi yeniliklər barədə «Xudu açarı» adlı bir kitab, mən isə «Bizim Xudu — sirri-xuda» adlı məqaləmi yazdım.

Xudunun dəfnində Nurəddin göz yaşları içində mənə tərəf əyilib: «Xudumuzu itirdik, vay axıra qalanın halına», — deyə hönkürdü. Bu söz məni sarsıtdı. İndi Xudunun ölümündən 11 il keçir. Bu 11 ildə Nurəddinlə mənim elə bir görüşümüz və söhbətimiz olmayıb ki, biz Xudunu xatırlamayaq. Və bu xatırlamada ikimizin də gözündən «Vay axıra qalanın halına» sözləri oxunmamış olsun.

Bir gün Nurəddingildə Nurəddinin atası rəhmətlik Bağır kişi ilə bərabər televiziya 150 il yaşamış Mahmud Eyvazov haqqında verilişə baxırdıq. Nurəddin verilişə baxıb Mahmud kişi haqqında «Nə xoşbəxt adamdır» deyincə atası onun üzünə tərs-tərs baxıb dedi: — Nurəddin, sən bu sözü düşünüb dedin, yoxsa elə-belə?

Nurəddin təəccüblə atasına baxıb sualın mə'nasını başa düşmədiyini bildirincə Bağır kişi: — Amma mənə görə dünyada 150 il yaşayan Mahmuddan bədbəxt adam yoxdur, — dedi və sonra fikrini belə açıqladı: — Dostlarını, yaşıdlarını, yaxınlarını, nəhayət, övladlarını, nəvə-nəticələrini gözləri qabağında itirən adama necə xoşbəxt demək olar?

O zaman cavan olan biz, yaş yetirmiş Bağır kişinin həyat təcrübəsindən doğan bu dərin kəlamının mə'nasını bugünkü qədər dərk etməmişdik.

Bir gün mən 85 yaşlı qayınanam Fatma anaya «O gün olsun nəticə toyu görəsən» dediyim zaman o, Bağır kişi kimi mənə tərs-tərs baxıb «məni qarğama» cavabını verdi, Fatma ananın mənim alqışımı qarğış

kimi qəbul etməsinin əsl mə'nasıqı indi anlayır və qayıdırəm Nurəddinə və mənim gözlərimizdən oxunan «Vay axıra qalının halına» kəlamındaki ağrının-acının izahına.

İnsan yaşlaşdıqca yaşlıdlarını, həmsöhbətlərini, dost və sirdaşlarını itirir və illər keçdikcə tamam təklənir. Mən bu barədə «Ucalıqda tənhalıq» adlı bir şe'r də yazmışam. Bu təklənmənin səbəbini yalnız itirdiklərinin ağrı-acısını yaşamaqda görmək düz deyil. İnsan yaşlaşdıqca dünyaya baxışı dərinləşir, o, ətrafına yalnız baxmır, o görür. Onun gördüyünü isə ətrafındakılar görə bilmir. O gördüyünü deyəndə ətraf onu anlamır. Bax, bu yerdə o təklənir. İndi o, kiminlə dərdləşsin, içindəki ağrıları kimlə bölüşsün? Axı, onu anlama biləcək, dərdinə şərik ola biləcək yaşlıdlarını, sirdaşlarını itirmiş, aşiq demişkən: «Ocaqlar başında fikrən, ruhən yalnız qalmışdır».

Bu isə faciədir. Bu faciəni indi—ahıl çağımızda dərk etdiyimizdən hər ikimiz axıra qalmaqdan qorxuruq.

Mən Nurəddin haqqında bu kiçik qeydlərimlə kifayətlənsəm də əsl sözüm, əsl mətləbim onun ölçüyə gəlməyən bütövlüyü, kamilliyi barədəki fikir və düşüncələrimin çoxu ürəyimdə qaldı. Çox qəribədir, qələm əhli toxunduğu mövzunu nə qədər dərinədən və yaxşı bilirsə, hardan başlayacağı və əsas fikrini necə açıqlayacağında bir o qədər çətinlik, acizlik çəkir. Çünki çox mətləblər yazı prosesində açılır. Ona görə də bu yazını Nurəddin barədə beynimdə və qəlbimdə yuvalanıb çölə çıxmaq üçün fişqıran fikir və duyğularımın yalnız eskizi adlandırdım. Yazı prosesində bir şeyi özüm üçün aydınlaşdırdım ki, son 50 ildə millətimin yetirdiyi ziyalılar içərisində iftixar edilə biləcək bu böyük dost və insan haqqında, onun adına və əməllərinə layiq yaxşı bir kitab da yazıla bilər.

ÇƏRKƏZ CƏFƏROV, «Professor Nurəddin Rza»

«Günəş» nəşriyyatı, 1999

LƏYAQƏT MÜCƏSSƏMƏSİ

Əzizim Şirməmməd müəllim!

75 illik ömür yolunun 50 ildən çoxunu bir yerdə çiyin-çiyinə keçdik. Bu müddət ərzində sən də, mənim də nə qədər dostumuz, həmkarımız, həmsöhbətimiz olmuş, amma ömrün döngələrində müxtəlif səbəblərdən biz onları ya itirmiş, ya da ayrılmışıq. Mən sən 75 yaşının tamam olduğu günü «525-ci qəzet»də keçmiş tələbən və bugünkü həmkarın, məqalələrini sevə-sevə oxuduğum Cahangir Məmmədlinin sən haqqında yazdığı və sən xarakterinin incəliklərini böyük məharətlə açan məqaləsini oxuyub öz-özümə düşündüm: ömür yollarımızın 50 ildən çoxunu biz necə oldu ki, bərabər keçə bildik? Bunun sirri nədədir? Çünki bizim ömür yolumuz adicə ömür yolu deyildi. Bu, əqidə, amal yoluydu. Bizim ömür yollarındakı birliymiz də fikir, düşünmə və əqidə birliyi idi.

Səninlə bərabər universitetdə işlədiyim zaman müxtəlif bəhanələrlə məni müəllimlikdən uzaqlaşdırmaq üçün donoslar, imzalı-imzasız məktublar təşkil edir və tez-tez mühakimə olunurdum. O zaman sən fakültə partiya təşkilatının katibi idin. Mənə verilən ittihamların əksəriyyətində auditoriyada millətçilik təbliğatı ilə məşğul olduğum göstərilirdi. Sən dəmir məntiqin və kəskin ağılla bu ittihamları rədd edir və mənim müdafiəmə qalxırdın. Sən o zamanlar mənimlə bərabər, mənimlə ortaq olduğun əqidəni müdafiə edirdin.

Burda təxminən 20—25 il əvvəl olmuş bir əhvalatı xatırlatmaq istəyirəm.

Bir gün böyük bir vəzifə sahibinin xahişi ilə onunla görüşdüm. Mə'lum oldu ki, bu adamın yaxın qohumlarından biri jurnalistika fakültəsində oxuyur. Şirməmməd müəllimə dəfələrlə müraciət olunsada o, tələbəyə qiymət vermir.

Buna görə də vəzifə sahibi Şirməmməd müəllimin ən yaxın dostu kimi indi də mənə müraciət edir ki, mən bu işi yoluna qoyum.

Mən gülüb dedim ki, sən bu cidd-cəhdinin heç bir mə'nası yoxdur. Bunun yalnız bir cəhdi var: düzlük! O, heç bir xahişə, minnətə baxan adam deyil.

Həqiqətən də belə oldu. Sonralar eşitdim ki, həmin tələbə oxumağa məcbur olmuş və bundan sonra səndən qiymət ala bilməmişdir. Bax, budur müəllimlik borcuna sədaqət, namus, əxlaq və dəyanət!

Yaradıcılığına gəlincə mən sənin mətbuat tariximiz haqqında yazdığın məqalələrin, demək olar ki, hamısını oxumuşam. Lakin sənin son 7—8 ildə müstəqil Azərbaycan cümhuriyyətinin banisi M.Ə.Rəsulzadə haqqında yazdığın məqalələrin və o böyük öndərin yaradıcılığını bugünkü gəncliyə çatdırmağın millətimiz qarşısında ən böyük xidmətindir.

Anan səni sözün həqiqi mənasında müəllim doğmuşdur. Çünki sən yalnız auditoriyada deyil, həyatda da müəllimsən, yəni öyrədən-sən. Buna görə də mən burda «müəllim» sözünü yalnız ləyaqət mənasında deyil, daha geniş örnək, nümunəvilik mənasında işlədirəm. Sən öz əxlaqın, ləyaqətin, təmizliyin, bütövlüyün, mərdliyin və kişiliyinlə həm öz yaşadlarına, həm də çağdaş gəncliyə ən bariz nümunəsən, örnəksən.

Əziz qardaşım, əgər məndən «Şirməmməd kimdir?»—deyə soruşsalar, mən iki misra ilə belə cavab verərdim:

Şirməmməd—əxlaqın, haqqın öz səsi,
Ləyaqət, dəyanət mücəssəməsi!

«525-ci qəzet», 22 dekabr, 1999

NƏCABƏT VƏ NƏZAKƏT SİMVOLU

Ədalət Tahirzadə milli azadlıq hərəkatının öncüllərindən biri olan əziz dostumuz Nəcəf Nəcəfov haqqında xatirə yazmağı mənə təklif edəndə içdən sarsıldım. Axı yaşlı adamın özündən cavan mərhum haqqında xatirə yazması çox ağırdır. Çünki bu, mənim üçün elə bil təbiətin əleyhinə getməkdir. Bu məqamda bir neçə il əvvəl yazdığım şe'rin misraları yadıma düşdü: «Məndən cavan adamların öldüyünü eşidəndə qaldığıma utanıram».

Ancaq bu da alın yazısıdır.

Əlimə qələm götürəndə Nəcəfin işıqlı siması gözlərim önündə canlandı. Adətən, mən janrından asılı olmayaraq bütün yazılarımın sərlövhəsini yazı bitəndən sonra qoyuram. Amma bu xatirə məqaləmdə əvvəlcə sərlövhəni yazdım: «Nəcəbət və nəzakət simvolu».

Mən Nəcəfi meydan hadisələrindən çox əvvəllər—o, «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetinin redaktoru işlədiyi zamandan tanıyıram. Buna görə də Nəcəf haqqında yazmaq istədiyim xatirələrimi yadıma salmaq üçün 1950-ci illərdən yazmağa başladığım gündəliklərimin 1986—89-cu illərini varaqladım. 1988-ci ilin fevralından Nəcəf mənə zəng vurubmuş.

Sovet dönməndə rus qəzetlərinin redaktorları, adətən, bizə zəng vuranda rusca danışardılar. Amma hələ üzünü görmədiyim, yalnız adını eşitdiyim rus qəzetinin redaktoru öncə özünü təmiz ana dilində təqdim edib söhbətə başladı. O, mənim «Yunost» jurnalının sonuncu sayında çap olunmuş şe'rlərim haqqında fikrini bildirib sonra xahiş etdi ki, şe'rlərimdən onun qəzetinə də verim. Razılaşdıq. Bir neçə gündən sonra ona L.Şereşevskinin tərcüməsində bir neçə şe'rimi göndərdim. Ertəsi gün o, mənə yenidən zəng vurub bu şe'rləri bəyəndiyini, lakin şe'rlərin orijinalına baxmaq istədiyini bildirdi. Elə bu, mənə bu cavan oğlanı tanımaq üçün kafi idi. Bir neçə gündən sonra şe'rlərin orijinalı ilə bərabər Nəcəfin yanına gəldim. O, şe'rlərin orijinalı ilə tərcüməsini səbrlə tutuşdurub gülümsündü:

—Mən deyəndə ki, şe'rın dəqiq tərcüməsi mümkün deyil, çoxları mənimlə razılaşmır.

Baxdım ki, o, «Yaşdan gileyliyəm» şe'rimin tərcüməsindən razı qalmadığını demək istəyir. Bu şe'rdə artıq yaşlanmağıma baxmayaraq

yaşımı hiss etməməyimdən yenə də uşaqlarla gizlinpaç oynamaq arzumdan söhbət gedir:

İstərim gizlinpaç oynayım yenə
Başıma götürüb çölü, çəməni.
Elə gizlənim ki, düşüb izimə
Heç tapa bilməsin qocalıq məni.

Tərcüməçi bu bəndi belə tərcümə etmişdir:

Мне бы в прятки поиграть, расстать в сизой дымке,
Забиться б в тишину далекого угла.
Такую бы надеть мне шапку-невидимку,
Чтоб старость на мой след вовек не набрела.

Nəcəf təəssüflə başını yelləyib dedi:

—Tərcüməçi fikri dəqiq saxlayıb. Amma orijinaldakı «gizlənmək» sözünü «şapka-nevidimka» ilə əvəz etməklə şe'rdəki söz oyununa (gizlinpaç—gizlənmək) diqqət yetirmədiyinə görə misraların daxili gözəlliyinə xələl gətirmişdir.

Nəcəf tamamilə haqlı idi. Çünki bəndin ilk misrasında gizlinpaç oyunundan söhbət gedirsə, qocalığın məni tapmaması arzusunu bildirmək üçün «gizlənmək» sözü işlənməli idi. Ən mühümü də «Şapka-nevidimka» əfsanəsi bizim folklorumuzda yoxdur.

Bu söhbətimizdən mənə aydın oldu ki, «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetinin redaktoru olan bu gənc poeziyanın incəliklərini nə qədər dərindən bilir.

Bu görüşdən sonra bizim bir-birimizə olan hörmətimiz ildən-ilə dərinləşməyə başladı.

AXC-nin mübarizə dövründə və parlament iclaslarında tez-tez görüşər, məsləhətləşərdik. Mən o zamanlar parlamentdə tez-tez çıxış edərdim, çox hallarda Nəcəf mənim təkliflərimi dəstəkləyərdi. Onlardan biri heç zaman yadımdan çıxmır. Mən çıxışımda ermənilərin silahlandığını və bizim də ordu yaratmağımızın zəruri olduğunu dediyim zaman general Bəşadlı mənə qarşı çıxdı. O zaman mənim təklifimi müdafiə edənlərdən biri də Nəcəf oldu.

20 Yanvar hadisəsinin ertəsi mənim çağırtdığım parlament iclasında rus ordusunun törətdiyi qanlı faciəyə siyasi qiymət verilməsi

məsələsini qaldıranlardan ən fəal Nəcəf idi. Nəcəf fəvqə'l'adə vəziyyətin dərhal götürülməsini və rus ordusunun Bakını tərk etməsini, əks halda, bizim sovetlər ittifaqının tərkibindən çıxacağımızı da təklif etdi. Sonuncu məsələnin müzakirəsi uzun çəkdi. Bizə xəbər gəldi ki, rus əsgərləri parlament binasını mühasirəyə almış, soldatların bir qismi də binanın zirzəmisində yerləşdirilmişdir. Məsələnin bu yerə qədər dərinləşdiyini görən bə'zi deputatların parlamenti tərk etmək fikrinə düşdüyünü bilən Nəcəf bu xəbəri mənə çatdırıb təşəbbüsü ələ aldı. AXC üzvlərindən bir neçəsi ilə bərabər Nəcəf çıxış qapılarının hamısını bağlatdırdı. Və mənə xəbər göndərdi ki, «sən işində ol, qapıları bağlatdırıram».

Elə də oldu. Toplantı səhərə qədər davam etdi.

Nəcəfin bir insan kimi xarakterinə gəlincə, onu deyə bilərəm ki, mənim bu yaşa qədər tanıdığım adamlar içərisində o öz yumşaqlığı, nəcabət və nəzakəti ilə hamıdan seçilərdi. «İnsanın üzü və gözləri onun qəlbinin aynasıdır»—kəlamının nə qədər doğru olduğunu şamil etdiyim adamlardan biri də Nəcəf idi. Onun içində nə qədər ağrı, acı olsa da, üzü və gözü həmişə işıqlı idi. Çünki üzündə içinin gözəlliyini, xeyirxahlığını əks etdirən xəfif bir təbəssüm var idi. Mən onun əsəbiləşdiyini, özündən çıxdığını heç vaxt görmədim. Çünki o, həmişə özündə idi.

Sözün qısa, Nəcəf Nəcəfov sözün ən geniş mə'nasında Nəcəf bəy Vəzirov və Həsən bəy Zərdabi ən'ənəsindən gələn əsl azəri-türk ziyahısı idi.

«525-ci qəzet»də Nəcəfin vaxtsız ölümü haqqında yazılan məqalədə o, «cənnətlik adam» adlandırılır. Məqalə müəllifi tamamilə haqlıdır. Ömründə heç kəsi incitməyən, heç kəsin xətrinə dəyməyən, hamını özünə dost bilən, alicənablığı və xeyirxahlığı ilə özünü hamıya sevdiren, bütün bunlarla bərabər öz əqidə və prinsipindən dönməyən bu adam həqiqətən cənnət adamıdır.

Bu gözəl ziyalıya Allahdan rəhmət, ailəsinə isə səbr diləyirəm.

«İlk xatirələr» («Dostlarının Nəcəf Nəcəfov haqqında xatirələri»)
Bakı, «Yeni nəsil» nəşriyyatı, 2000

KÖHNƏ DOST

O, artıq yeddinci ildir ki, «Azərbaycan» nəşriyyatına rəhbərlik edir. Bundan əvvəl Nazim Oktyabr (indiki Yasamal) rayonunun rəhbəri, Mətbuat Komitəsinin sədri kimi məs'ul vəzifələrdə də çalışmışdır. Tanıdığım illər ərzində onu həmişə özünə və işçilərinə qarşı tələbkər, işinə məs'uliyyətlə yanaşan bir insan kimi görmüşəm.

Nazim «Azərbaycan» nəşriyyatının direktoru təyin olunanda bu nəşriyyatda əsasən qəzet və jurnal çap olunurdu. Nazim qısa bir müddət ərzində burada kitab nəşrini təşkil etdi, özü də hansı səviyyədə... Hazırda bu nəşriyyatda çap olunan bir çox kitablar öz nəfis tərtibatı, yüksək poliqrafiya mədəniyyəti ilə təkcə Azərbaycan oxucularının deyil, xarici ölkə kitabsevərlərinin də diqqətini cəlb edir. Bu dövr ərzində Nazimin bilavasitə yaxından iştirakı ilə 2 cildə, son dərəcə nəfis tərtib olunmuş «Prezident Heydər Əliyev» foto-kitabı, evlərin bəzəyinə çevrilmiş «Azərbaycan Respublikası», «Köhnə Bakı», «Füzuli», «Dədə Qorqud aliliyi», «Azərbaycan mətbəxinin sirləri», Şorqədə ilk şəxsiyyət ensiklopediyası olan «Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası» və daha bir çox maraqlı kitablar nəşr olunmuşdur.

Hazırda «Azərbaycan» nəşriyyatı respublika poliqrafiyasının flaqmanına çevrilmiş və ən yüksək keyfiyyətli kitablar nəşr etməyə qadirdir. Bütün bunlar isə Nazimin gündəlik qayğısı, diqqəti, enerjisi hesabına mümkün olmuşdur.

Bu vaxta qədər yazdıqlarım Nazim İbrahimovun bir mə'mur, sədr və müdir kimi fəaliyyəti barəsində idi. İndi isə mən onun şəxsən müşahidə etdiyim insani keyfiyyətlərini açmaq istəyirəm. Onun fəaliyyətindəki işgüzarlıq, səliqə-sahman, tələbkərlik kimi xüsusiyyətlərini xarakterindən, insani keyfiyyətlərindən ayırmaq olmaz. Daha doğrusu, onun vəzifə başındakı işgüzarlığı, tələbkərliyi, xarakterindəki dəqiqlikdən, sözübütövlükdən irəli gəlir. Burada rəhmətlik atamın çox işlətdiyi bir ifadəni xatırlatmaq istəyirəm; o deyirdi: «Sözünün sahibi olmayan özünün də sahibi deyil». Gözəl sözdür, Nazimin özü bütöv olduğuna görə sözü də bütövdür. Söz verdisə, nəyin bahasına olur-olsun, onu mütləq yerinə yetirməlidir.

Mən son 10—15 ildə hafizəmi itirdiyimə görə kiməsə verdiyim sözün, yaxud edəcəyim işlərin siyahısını tutur və bu siyahıya gündə

5-10 dəfə baxır, həll etdiyim məsələnin üstündən xətt çəkirəm. Bu cəhəti məndən cavan olmasına baxmayaraq Nazimdə də görmüşəm. Hələ yadıma gəlmir ki, o, verdiyi sözü unutsun. Buna görə də mən eyni xahişi, yaxud sözü ona heç zaman ikinci dəfə xatırlatmamam. Əgər həmin məsələnin həlli yubanırsa, bu yubanmanın səbəbinin ondan asılı olmadığına inanır və bir neçə gündən sonra həmin məsələnin həll olunduğunu özü mənə xəbər verir.

Nazimin gözəl cəhətlərindən biri də yaxşı gündə də, yaman gündə də eyni məcazda, eyni ovqatda, eyni təmkində özünü saxlaya bilməsidir. Mən onun tutduğu böyük vəzifədən kənarlaşdırıldığı, gözdən salındığı ağır günlərin şahidiyəm. O günlərdə o nə sındı, nə əyildi. Təmkinini və vüqarını saxladı, heç kəsin qapısını döymədi, şəxsiyyətini alçaltmadı.

O zamanlar mən hər dəfə Nazimlə görüşəndə təkidlə ona öz köməyimi təklif edərdim, kimə müraciət etməyin lazım olduğunu ondan soruşanda o, gülümsünər, mənim əvəzimə təsəlli verərdi. Bu məqamda vəzifədən düşəndən sonra özünü tamam itirən bir adam haqqında yazdığım «Ol görüm» şe'rimdən bir bəndi ona oxuyar və qürurunu qoruyub saxlayan köhnə dostuma «əhsən» deyərdim:

Yaz ayları çağıldayan selmisən,
Bu dünyanı oyunaqımı bilmisən?
Həyat səni güldürəndə gülmüsən,
Hünərin var ağladanda gül görüm.

Bəli, Nazim həyat onu ağlatmaq istəyəndə də gülməyi bacaran adamdır.

Nəhayət, yada düşdü və «Azərbaycan» nəşriyyatının baş direktoru oldu. Az zaman içərisində nəşriyyatı ayaq üstə qaldıraraq müasir avadanlıqla təchiz etdi. Dövlət tapşırıqlarını ləyaqətlə yerinə yetirdi. Bu gün Azərbaycanda buraxılan qəzetlərin, demək olar ki, 90 faizi onun rəhbərlik etdiyi nəşriyyatda çap olunur. Nazim həyatın hər üzünü gördüyündən başqalarına münasibətdə də həssas və qayğıkeşdir. Bu yaxın günlərdə vaxtilə çox yüksək vəzifədə olmuş, lakin indi tamamilə unudulmuş xəstə bir eləğlumuzla görüşdüm. Söhbətindən aydın oldu ki, onun adı, insani qayğıya ehtiyacı var. Mən çox təəssüfləndim

və ona köməklik təklif etdim. O mənə təşəkkür edib, vaxtilə böyük vəzifədə işlədiyi zaman o qədər də yaxından ünsiyyətdə olmadığı Nazim İbrahimovun lazım olan köməkliyi göstərdiyini və tez-tez ona baş çəkdiyini bildirdi. Bu söhbətdən sonra Nazim bir insan kimi mənim gözlərimdə birə-yüz qat böyüdü. İnsan insanı yalnız yaxşı günündə deyil, yaman günündə də arayıb-axtarırsa və ona imkanı daxilində kömək əlini uzadırsa, bu, əsl insanlıq nümunəsidir. Nazimin xislətində xoşuma gələn cəhətlərdən biri də onun ailəcanlılığıdır. Ailəsinə, balalarına, yaxınlarına biganə olan adam, cəmiyyətə də biganə olar. Çünki ailə mikrocəmiyyətdir, cəmiyyətin kiçik bir hissəsidir. Bununla bərabər ailəyə olan sevgi yalnız duyğu çərçivəsində qalarsa, bu sevgi tam məqbul sayılmaz. Çünki ailə başçısı dünyaya gətirdiyi övladlarını cəmiyyət üçün əsl vətəndaş kimi hazırlayan ata sevgisi ilə bərabər borcunu da bilməlidir. Bu nöqtədə sevgi arxa plana, borcu isə ön plana keçir. Eldə gözəl bir söz var: «Uşağım əzizdir, amma tərbiyəsi ondan da əzizdir». Bax bu yerdə ata Nazim həm də çox sərt, tələbkardır. Əziz dostuma yaşının bu müdrək çağında möhkəm cansağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzulayıram.

«Yeni Azərbaycan» qəzeti, 26 yanvar, 2000

MƏKTUBLAR

ÇİNGİZ AYTMA TOVA MƏKTUB

Hörmətli Çingiz Terequloviç, mən may ayında xəstə olduğuma görə Sizin 70 illik yubileyinizə gələ bilmədim. Buna görə Sizdən dö-nə-dönə üzr istəyirəm. Lakin mən Sizə faksla təbrik məktubu göndər-mişdim, yaqın almısınız. Əlbəttə ki, bu mənə, mənim Bişkekə gəlmə-məyimə haqq qazandırır.

Şahmar Əkbərzadə ilə mənə göndərdiyiniz «Kassandra damğası» kitabınızı aldım. Buna görə də çox sağ olun. Əsasən isə ona görə sağ olun ki, biz oxuculara belə möhtəşəm bir əsər vermişiniz. Bu kitab yalnız Çingiz Aytmatovun böyük uğuru deyil, bu eyni zamanda, dünya ədə-biyyatının və ictimai fikrinin böyük nailiyyətidir. Bu kitabdakı Çingiz tamam başqa Çingizdir. Siz bundan əvvəlki əsərlərinizdə yalnız Sovet imperiyasının törətdiyi faciələri və ayrı-ayrı fərdlərin öz səhvi ucba-tından çəkdiyi bəlaları qələmə almışdınızsa, bu kitabınızda kosmosdan dünyaya baxaraq bütün insanlığın global faciələrindən söhbət açırırsınız. Siz bu əsərinizdə tək-tək manqurdların deyil, kütlənin manqurdlaşma-sını və bu manqurdluqdan törəyən faciəni qələmə almısınız.

Mənə elə gəlir ki, «Kassandra damğası» romanının məğzi və əsas ideyası kitabın epiloq hissəsindən başlayır. Epiloq romandakı ha-disələrin başlanğıcı və sonrakı hadisələrə qan paylayan ürəyidir. Daha doğrusu, romanın fəlsəfi izahıdır. Belə ki, epiloqu oxumadan romanın əsas qayəsi anlaşılmaz. Bu mə'nada epiloq romanın özündən güclüdür. Epiloqa qədərki hissə nə qədər fantastikdirsə, epiloq bir o qədər sovet dövründəki real dünyamızın təsviridir. Siz fantastikanı da elə təqdim etmişiniz ki, oxucu onu reallıq kimi qəbul edir. Mənə elə gəlir ki, əsə-rin qəhrəmanı nə fantastik obraz olan iksrodun müəllifi monax Filo-fey, nə də onun fikrini yer kürəsində dəstəkləyən futuroloq Borkdur. Əsərin qəhrəmanı Borku vicdan əzabları çəkməyə məcbur edən, onu katarsisə gətirib çıxaran Runadır. Monarx Filofeyin kosmosa qaçması-nın da səbəbkarı məhz Runadır.

Runa zorakılıq üzərində qurulan Sovet imperiyasının qurbanla-rından biridir. Onun günahı içində yaşadığı, «şər imperiyası»nın (Reyqan) rəzalətlərini görə bilməsidir. Professor Filofeylə onun söhbəti, düşün-düyünü professorun üzünə çırpması səhnəsi Sizin «Gün var əsrə bəra-bər» əsərinizdə örtülü şəkildə qoyduğunuz problemin sanki davamıdır.

Filofeyin sırf elm naminə elədiyi kəşfdən həməən «şər imperiyası»nın öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışması bəşəriyyətin faciəsi idi. Yazırsınız: «Для нас иксрод—новый тип человека. И по нашим прогнозам, именно иксроду предстоит перевернуть старый мир во избавление от него трудящихся классов... Это будет именно та пробивная сила, которая, в отличие от нас без оглядки, без страха и сомнений будет бороться за победу коммунизма во всем мире... Иксроды как носители небывалой *свободы личности и духа* будут прокладывать путь к новой эре человечества, давно предвиденной нашим революционным учением. Иксрод в перспективе не только ликвидатор старого, отжившего, но и создатель нового мира».

Bəli, Sovet imperiyası şəxsi ruhdan, duyğudan, mənlıkdən azad olan, insanlıqdan və insanpərvərlikdən məhrum olan, «yeni insan» yaratmaq və bu mənqurdların sayəsində bütün dünyada kommunizmin qələbəsinə nail olmaq istəyirdi.

Bu romanınızda fərziyə və fantaziya şəklində qoyduğunuz iksrodu Siz «Əsrə bərabər gün» romanınızda yuxarıdan deyilənləri sorğusuz-sualsız yerinə yetirən robot-mənqurd Sabitcan obrazında yaratmışdınız. Beləliklə, Filofeyin kəşfinə ehtiyac olmadan bu mənqurd — robotları Sovet ideologiyası Sabitcanların simasında yetişdirmişdi. Bir sözlə, cəmiyyət mənqurdlaşmışdı.

Bu məsələyə Siz 1982-ci ildə V.Korkinlə apardığınız müsahibədə də toxunmusunuz.

Əziz qardaşım, 1970-ci illərdə mən rus mətbuatından oxumuşdum ki, dünya və o cümlədən rus alimlərinin dediyinə görə, atanın cinsi zəifliyindən övladsız qalan qadınları sün'i mayalanma yolu ilə ana eləmək olar. Hətta onu da oxumuşdum ki, Fransada ərindən icazəsiz belə bir addım atan ananı onun milyonçu əri məhkəməyə vermişdi. O zaman dünya mətbuatında bu məsələ müzakirə olundu. Adamların bir qismi sün'i mayalanma yolu ilə ana olan qadına, bir qismi də ərinə haqq verdi (Həkim başqa bir kişinin spermasını iynə yolu ilə qadının uşaqlığına ötürür və qadın hamilə olur). Demək, bu yolla doğulan uşaq anaya doğma, ataya isə ögey olur. Hətta mənim yadımdadır ki, o zaman Tbilisidə belə bir institut da açılmışdı. Burada elmlə əxlaq üz-üzə dayanmış olur. O zaman mən bu kəşfə qarşı «Elm-əxlaq» adlı bir şe'r də yazmış, yerli və Moskva mətbuatında çap etdirmişdim.

Bu əhvalatdan bir qədər sonra hafizənin beyindən-beyinə köçürülməsi məsələsi qalxdı. Eksperimentator-alım qaranlıqda siçana işgəncə verir, onu döyür, bədənində müəyyən miqdarda elektrik cərəyanı verir—beləliklə, şərti refleks olaraq siçanı qaranlıqdan qorxmağa öyrədir. Qaranlıqda işgəncə verilən siçanın hafizə hüceyrələri kimyəvi qorxu maddəsi ifraz edir. Siçanda qorxu refleksi artdıqca onun beynində kimyəvi birləşmələr çoxalır. Eksperimentator həmin kimyəvi birləşmələri başqa bir siçana keçirdikdə həmin siçan da qaranlıqdan qorxmağa başlayır. Bu kəşfdən sonra həmin prosesi insana da tətbiq etmək, birinin hafizəsini o birinə keçirmək mümkün olur. Mən bu barədə də «Baş» adlı bir şe'r yazmışdım. Sonra həmin şe'rın əsasında «Hara gedir bu dünya» adlı pyes yazdım və bu pyes Azərbaycanda və Türkiyədə oynandı. Burada mən yenə də elmlə qarşı-qarşıya duran əxlaq məsələsini irəli atır və əxlaqa zidd olan hər hansı elmi kəşfi inkar edirdim.

Sizin romanınızda bu məsələ başqa cür qoyulur. Yə'ni Siz günahı elmi kəşflərdə görmürsünüz, əksinə, günahı bəşəriyyətin pozulmasında, Allahın elçiləri olan peyğəmbərlərin qoyduqları əxlaq normalarına biganəlikdə, bəşəriyyətin haqq yolundan dönməsində görür və buna görə də Filofeyin məktubunu Roma papasına ünvanlayırsınız. Həqiqətdə XX əsrdə insanlıq mə'nən o qədər pozulub ki, şər xeyrə hökm etməyə, ağıl və düşüncənin şərin girovuna çevrilməsinə səbəb olduğuna görə ana bətnindəki embrion özünün dünyaya gəlməsinə e'tiraz edir. Bu mə'nada biologiya sahəsindəki elmi kəşflər barəsində bizim düşüncələrimiz həm üst-üstə düşür, həm də müəyyən mə'nada fərqlənir.

Mən burada özümü Sizin kimi dahi sənətkarla müqayisə etmək fikrindən uzağam. Məqsədim odur ki, əsrimizdə meydana gələn faciələrin səbəbini elmlə əxlaqın üz-üzə gəlməsində və daha dəqiq desək, insanda insanlığın ölməsində axtarmağın məni də düşündürdüyünü Sizə çatdırmaqdır. Şe'rdən 2 misranı misal gətirmək istəyirəm:

Qorxuram, dünyada bir zaman gələ,
İnsanlar yaşaya, insanlıq ölə.

Sizin, demək olar ki, bütün əsərlərinizdə instinktlə düşünən heyvan obrazlarına rast gəlirik. Bu əsərinizdə də bir neçə dəfə balinaların

özünü sahələ çıxıb öldürmələri ilə yer kürəsində törənən faciələrin əlaqələndirilməsi çox düşündürücüdür. Elə bil balinalar bəşəriyyətin törətdiyi bu faciələrə e'tirazlarını bildirir və bəşəriyyəti bu yanlış yoldan çəkəndirməyə çağırır. (Bəlkə də həqiqətən bu, belədir?!)

Filofey kimi alimlər yalnız öz elmi kəşflərini düşünür. Onun məhz bu cür düşünməsinin də əsası var. Sizin yazdığınız kimi, o, özü də anonim ata və anadan doğulduğuna görə, özünün də iksrod doğulduğuna görə, kəşfinin o dərəcədə bəşəriyyət üçün faydalı olub-olmadığını düşünür. O, yalnız bütün bəşəriyyətə özünün varlığını təsdiq etdirmək, «ata və ananın namə'lum olmasına baxmayaraq, mən sizin hamunuzdan yüksəyəm»—demək üçün kəşfinin haqqında mə'lumatı yerə göndərir.

Siz bəlkə də elə buna görə də monax Filofeyin məhz namə'lum ata və anadan qeyri-qanuni doğulduğuna görə onun üçün etdiyi kəşfin əxlaqi tərəfinin vacib olmadığını demək istəmişiniz?

Bu məsələ ilə əlaqədar ikinci cahan müharibəsinin nəticəsində alman soldatlarından doğulan uşaqların timsalında özünü öldürən ana və qızın faciəsi daha həyatı və daha dərinidir. Deyək ki, ana günahkardır. Bəs alman əsgərindən doğulan və buna görə də ətrafın—kütlənin təhqirlərinə mə'ruz qalan qızın günahı nədir? Bəs bunu kənd camaatı—kütlə niyə anlamaq istəmir? Ana və günahsız qızın faciəsinin səbəbi nədir? Eqsunu sübut etməkdən, dünyaya meydan oxumaqdan törəyən mə'nasız müharibələr. Müharibələr isə ən böyük əxlaqsızlıq və ən böyük vəhşilikdir.

Qarabağ müharibəsində özünü dünyanın ən ağıllı, ən qədim və ən mədəni milləti hesab edən, Ermənistanı monomillətli respublikaya çevirən erməni millətçiləri adından da xalis türk vilayəti olduğu mə'lum olan Qarabağda nə faciələr törətdi, Xocalı şəhərinin əhalisini körpəsindən tutmuş qocasına qədər hamısını qırdı, şəhəri ölü şəhərinə çevirdi. Budurmu ən ağıllı, ən mədəni millət olmaq? Demək, sizin yazdığınız kimi, bəşəriyyət fəlakətə doğru gedir.

Buna görə də elə həmin bəşəriyyətin bir nümayəndəsi olan Filofey kəşfinin bəşəriyyətə nə gətirəcəyini düşünür.

Siz bunu institutun partkomunun diliylə belə ifadə etmişiniz: «Ты убедил себя, что твоя миссия—двигать науку, совершать открытия, а

как быть с их результатами, пусть решают другие». Beləliklə də insanın elm aləmindəki nailiyyətləri onun özünü vuran bumeranqa çevrilir.

Məgər hidrogen bombasının atası Saxarovun faciəsi də elə bu deyildimi? O, hidrogen bombasını kəşf edəndən sonra anladı ki, bu kəşf bəşəriyyətə fəlakət gətirəcək. Bunu dərk edən Saxarov elmdən siyasətə keçdi, e'tiraz elədi və buna görə də Kuybişevə sürgün edildi. Beləliklə də öz kəşfi bəşəriyyətdən əvvəl özü üçün bumeranqa çevrildi.

Mənə elə gəlir ki, BMT-də elmlə əxlaqın artıq qarşı-qarşıya gəldiyini dərk etdiklərindən bu məsələ geniş şəkildə müzakirəyə qoyulmalıdır.

Sizin böyüklüyünüz bir də ondadır ki, Siz bu günün sözünü vaxtında—elə bu gün deməyi bacarırsınız. Bu günün sözünü deməyi bacaran yazıçı isə həm də sabahın yazıçısı olur.

Mənim «Hara gedir bu dünya» pyesimdə əsərin qəhrəmanı Laçın hafizənin bir adamdan başqasına köçürülməsini kəşf edəndən sonra onun içində ikinci səs—vicdanın səsi oyanır. Mən bu əsərdə vicdanın səsinə onun qanında yaşayan tarix—qan yaddaşını ulu əcdad şəklində vermişəm. Belə ki, bütün əsər boyu vicdan—ulu əcdad onu mühakimə edir və onu bu kəşfdən əl çəkməyə çağırır. Burada dramaturji konflikt obrazın öz içində gedir və nəhayət, o təslim olur və kəşfindən əl çəkdiyi yerdə ürəktutmasından ölür. Əsər yasla başlayıb yasla bitir.

Romanın sonunda Filofeyin özünü kosmosun boşluqlarına atıb məhv etməsinin səbəbini yer əhlinin onun kəşfinə e'tirazından çox, onun oyanan vicdanının təhrikində axtarmaq lazımdır.

Bir sözlə, «Kassandra damğası» romanınız fantastik çalarları ilə bərabər, real dünyamızda baş verən təbii və qeyri-təbii faciələrin, müharibələrin, elmi-texniki tərəqqi adlandırdığımız nailiyyətlərin nəticələrini öncədən görən böyük sənətkarın fəlsəfi dünyabaxışının təzahürüdür.

Əzizim Çingiz bəy, bu böyük sənət əsərinə görə Sizi təbrik edir, yaradıcılıq sevincinizə şərik olur, Sizin qüdrətli qələminizdən daha böyük əsərlər gözləyirik.

Sizi bağrıma basıb öpürəm, əziz qardaşım.

«Ədəbiyyat qəzeti», 10 sentyabr, 1999

BU PƏRİŞAN GÜNLƏRİN SONU OLACAQ

Əziz qələm yoldaşım, məsləkdaşım Fəmil Mehdi!

Vətənimizin ağır günlərində özünə yubiley keçirməyi rəva bilməsən də, dostların, əqidədaşların, qələm yoldaşların sənə keçdiyin şərəfli, namuslu ömür yolunu qiymətləndirməyi və sənə öz ürək sözlərini çatdırmağı özlərinə borc bilirlər. Mən də bu məqsədlə sənə müraciət etməyi lazım bildim, əziz dost! Daha doğrusu, bu mənim ürəyimin tələbi idi.

İtirilmiş torpaqlarımızın dərdi və vətənimizin bugünkü durumu həm bir vətəndaş, həm də bir qələm əhli kimi səni o qədər sarsıdı ki, son zamanlar həm yazılarında, həm də ovqatında olan pərişanlığa görə səni təbrik etməyi gözlədiyimiz xoş günlərə saxlayır, sənə polad iradəni və ləyaqətli şəxsiyyətini öpüb bağrıma basıram.

Xatıradırsa, 50 illik ürək dostum, könül sırdaşım Şirməmməd müəllimin bu yaxınlarda qəzetlərdə qeyd olunan 75 illiyi münasibətilə onun haqqında yazdığım yazıda da mən onun şəxsiyyətinin bütövlüyü, mərdliyi, kişiliyi barədə qeydlərimlə kifayətlənmiş, amma ad günü münasibətilə onu təbrik etməmişdim. Çünki o da sən yandığın atəş ilə yanan əqidə yoldaşımızdır və mən təbriki nə onun şəxsiyyətinə, nə də böyük əqidəsinə rəva bilməmişdim.

Bu günlər sənə son zamanlar ürək qanı ilə yazdığın «Dilən, professor», «Mənim Qarabağım mənim deyilsə», «Müstəqillik», «Böyük oğrular, kiçik oğrular», «Allah, bu necə dövrəndir» və s. şe'rlərini bir daha oxuyub kövrəldim. Oxuduqca mənə elə gəlirdi ki, xalqın könül ağrısı olan bu şe'rləri sənənlə müştərək yazmışıq. Çünki bu şe'rlər mənim də fəryadım, mənim də könül hıçqırıqlarımdır. Çünki bu şe'rlər bu günümüzün aynasıdır.

Yalnız son zamanlar yazdığın və adlarını çəkdiyim bu şe'rlər deyil, sənə ömrün boyu yazdıqların—istər şe'r və poemalarının, istərsə də publisistikanın baş mövzusu həmişə Vətən, torpaq sevgisi, xalq və onun taleyindən narahatlıq olub. Məhz elə budur səni bizə həm şair, həm də vətəndaş kimi sevdiren.

Əziz dost, hər şeyin sonu olduğu kimi səni və hamımızı pərişan edən günlərin də sonu olacaq. Sənənlə birlikdə Ağdamda və Xudumuzun ruhunu şad etmək üçün onun doğma kəndi Mərzilidə qarşı-qarşıya oturacağımıza, günlərin acısını sevincimizlə əvəz edəcəyimizə əminəm.

«525-ci qəzet», 11 yanvar, 2000

TARİXİMİZİ SAXTALAŞDIRAN «ALİM»

Hörmətli Kamil Vəli!

Sənə «Yeni müsəvat» qəzetinin 21 iyul sayında İqrar Əliyevə verdiyin cavabı oxudum. Dünya və Azərbaycan tarixçilərinin çox böyük bir hissəsi sənənlə həmfikirdir. Mən sənə «İqrar Əliyevin erməni dəyirmanına su tökməsi» kəlamına yalnız bir şeyi əlavə etmək istəyirəm: O, erməni dəyirmanından əvvəl rus-sovet imperiya dəyirmanına su tökmüşdür.

Bu həmin imperiya idi ki, «türk» sözündən oddan qorxan kimi qorxduğu üçün Türkünstanın adını dəyişib Orta Asiya qoydu. Bu həmin imperiya idi ki, Türkünstanda və Azərbaycanda bir çox tarixi şəhərlərin adlarını dəyişib ruslaşdırdı; Bişkeki Frunze, Düşənbəni Stalinabad, Gəncəni Kirovabad, Biləsuvarı Puşkin, Beyləqanı Jdanov, Nəraşeni İliç kimi türklüyə uyğun gəlməyən, tariximizi inkar edən adlarla əvəzləndirdi, yalnız türk xalqlarının əlifbasını özünün kirilinə dəyişdirdi. Bu da qərəbdir ki, Sovet imperiyasının tərkibində olan xalqların içərisində bu siyasət yalnız müsəlman-türk xalqlarına tətbiq olunurdu.

Azəri türkləri Anadolu türklərinə həm mənşəcə (Oğuz), həm dilcə, həm də coğrafi cəhətcə daha yaxın olduğundan biz rus-sovet imperiyası üçün başqa türk xalqlarından daha qorxulu idik. Bu da imperiyanı düşündürməyə bilməzdi. Məsələ belədir ki, 40—50-ci illərdə Azəri türklərində Anadolu türklərinə böyük sevgi və böyük meyl var idi. O dövrün gəncləri olan bizlər, 1918-ci il mart—sentyabr hadisələrində Anadolu türklərinin özləri bir neçə qərb dövlətinin təcavüzünə mə'ruz qalmalarına baxmayaraq, Azərbaycana qoşun göndərən bizi erməni təcavüzündən xilas etdiklərini atalarımızdan eşitməmişdik. Və buna görə də o zamanın həm yaşlılarında və həm də onların övladları olan bizlərdə Türkiyə türklərinə böyük məhəbbət formalaşmışdı. Bu məhəbbəti millətin ürəyindən çıxartmaq üçün Sovet imperiyasına bizim türk olduğumuzu inkar edən elmi tarixi konsepsiya lazım idi. Və bunu sənənlə bu gün polemikaya girdiyin İqrar Əliyevə rəsmən tapşırıdılar. O da bunu can-başla yerinə yetirdi və elmlər doktoru, sonralar da imperiya siyasətinə xidmətinə görə institut direktoru oldu. Amma yalnız elmi həqiqət kimi qələmə vermək, əlbəttə, çox böyük zəhmət tələb edirdi. İqrar bu zəhmətə qatlaşdı. Çox çətinliklə olsa da bu yalanı «elmi» həqiqət kimi millətə sırıdı. İnsafən, bu işdə kişinin böyük zəhməti olub.

Mə'lum həqiqətdir ki, Sovet imperiyasının belini iqtisadiyyat elminin siyasiləşdirilməsi qırdı. Yə'ni bu elmi sadəcə olaraq «İqtisadiyyat» deyil, «Siyasi iqtisadiyyat» adlandırıb iqtisadiyyatı siyasiləşdirdilər. Beləliklə də sovet məkanında böyük imkanlara malik olan iqtisadiyyatı siyasətə qurban verdilər. Bu yaramaz konsepsiyayı bütün elmlərə, o cümlədən də tarix elminə tətbiq etdiklərinə görə İqrar Əliyev elmə yox, siyasətə qulluq göstərdi.

Hörmətli Kamil Vəli! İndi sən nə demək istəyirsən? İndi bu kişi uzun illik əziyyətini necə yerə vursun? Axı, əgər o, bu konsepsiyadan əl çəkərsə, onun 50 illik «elmi» fəaliyyəti yerə vurulmazmı? Həqiqətən əgər o, bu konsepsiyadan əl çəksə, onun bütün elmi fəaliyyəti sıfıra enmiş olar. İnsafınız olsun, bu kişi 50 il eyni çastuşkanı püləyib. İndi birdən-birə bayatıya necə keçsin? Ona görə də mən səndən və sənənin kimi düşünən bütün alimlərdən xahiş edirəm, ondan əl çəkin. Çünki o, yaşının ixtiyar çağında özünü inkar edə bilməz. İqrar Əliyev 50 il dedi-yi və yazdığı uydurmalara elə can-dildən inanıb ki, bu gün ondan əl çəkəsi deyil. Sən o kişiye əziyyət verib, niyə onu polemikaya çağırırsan?

Özünü türk oğlu türk bilən Nəsimi, Füzuli, M.F.Axundzadə, Zər-dabi, Mirzə Cəlil, Əhməd bəy Ağaoğlu, Sabir, Əlibəy Hüseynzadə, Cavid kimi dahilərdən ağıllı olduğunu zənn edən bu adamla mübahisəyə girməyə dəyərmimi? İqrarın konsepsiyasından belə çıxır ki, öz milli varlığını bilən və öz türklüyü ilə öyünən bu nəhəng korifeylərdən də əl çəkməliyik. Demək, biz türk deyiliksə bu cahanşümul türk oğullarını milli ədəbiyyatımıza və fikir tariximizə daxil etməyə də haqqımız yoxdur.

Bir də günah onda deyil, bizdədir. Əgər biz, biz ola bilsəydik millətimizin tarixini ömrü boyu saxtalaşdıran, bizi onun-bunun quyrucuna calayan bir adamın tarix elmimizin başına gətirilməsinə qarşı səsimizi ucaldardıq. Qonşumuz Gürcüstanda, yaxud Baltikyanı ölkələrdə belələrinə tarix elminin başına deyil, heç ayağına da yaxın buraxmazdılar. İndi ki, belədir, sizdən bir daha xahiş edirəm: qoy ölmüş imperiyanın sağ qalmış «tarixçisi» öz yalanları ilə nə qədər istəyir məzələnsin və tək-tük həmfikirlərini də məzələndirsin.

Tarixi saxtalaşdıran «tarixçiləri» tarix özü damğalayır.

«Yeni Müsavat» qəzeti, avqust, 1999

«TÜRKİYƏ ARXAMIZDA OLMASAYDI, BAŞIMIZA ÇOX BƏLALAR GƏLƏRDİ»

Hörmətli V.Nəsib!

«525-ci qəzet»in builki 10 dekabr sayında «Havada bulud yox» məqalənizdə toxunduğunuz məsələ məni də lap çoxdan narahat edir. Hələ 1993-cü ildə «Aydınlıq» qəzetində nəşr etdirdiyim «Bizim kimi-miz var?» adlı məqaləmdə yazmışdım: «Arada-bərədə eşidirik: türklər filan fabrikimizi, filan zavodumuzu, filan otelimizi aldılar», yaxud «türklər sərvətimizi daşıyır». Bu cahilanə söhbətlərə adam məəttəl qalır. Əgər biz doğrudan da, bu qədər öz mülkiyyətimizin və sərvətimizin qədrini bilən idiksə, 5—10 il əvvəl nəinki sərvətimizə, milli varlığımıza, dinimizə, dilimizə, imanımıza, namusumuza, bütün mə'nəviyyatımıza müftəcə sahib çıxan Sovet imperiyasının talançılığına qarşı niyə çıxmır, köləliyimizə şükr edib otururduq?»

Həqiqətən bu, çox maraqlıdır. Mən də sizin kimi kimlərinə tərəfindən ortaya atılan bu türk düşmənçiliyinə hey-rət edirəm. Türkiyə türklərinin bizə hər işdə, hər məsələdə arxa olduqlarını, sizin də yazdığınız kimi, minlərlə tələbələrini universitetlərdə, hərbi akademi-yalarda xüsusi təqaüdlə oxutduqları, buna baxmayaraq neftimizin ən az faizinə sahib olduqları halda, biz niyə öz qardaşımızın bizə elədiyi yaxşılıqlara bu qədər biganəyik?

Sizin yazdıqlarınızı mən də eşitmişəm. Bizim bə'zi qansız mə'murlarımız Azərbaycana böyük yatırımlar qoyan türk iş adamlarını incidir, onların şirkətlərinə tez-tez yoxlamalar göndərirlər. Mən Əli Turanlı-nın «Yetmiş il axan göz yaşları və bitməyən iztirablar» kitabını böyük ürək ağrısı ilə oxudum. O, haqlı olaraq yazır: «Biz elə bil öz ölkəmiz üçün yaradıb qururuq və tikdiklərimizin heç birini belimizə alıb Türki-yəyə aparmayacağıq. Bu qədər yoxlamamı olar?».

Çox maraqlıdır ki, bizim mə'murlar başqa xarici firma və şirkətlərin qarşısında qul kimi əyilir, amma öz türk qardaşlarını cürbəcür bəhanələrlə soymağa çalışırlar.

Sözümü sizin bir fikrinizlə bitirmək istəyirəm: Türkiyə iş adamlarını incidenlər bilməlidirlər ki, «Türkiyə arxamızda olmasaydı, başımıza çox bəlalar gələrdi».

«525-ci qəzet», 17 dekabr, 1998

«ƏRƏN» QƏZETİNİN BAŞ REDAKTORU RAMAZAN QAFARLIYA

Hörmətli baş redaktor!

Bir aydan çoxdur Şəkidə guya istirahətdəyəm. Amma indiki zamanda ölkənin bu durumunda xalqın şair oğlu hansı istirahətdən dəm vura bilər. İstirahət ona halal ola bilərmi?

Bu gün təsadüfən Sizin qəzetinizin 16—23 iyul tarixli sayı əlimə keçdi. İlk gözüme dəyən məqalə Natiqə Yusifqızının «Bu dil bizim dilimizdirmi?» məqaləsi oldu. Ürək ağrısı ilə oxudum. Şəkiyə gəlməmişdən bir-iki gün əvvəl Milli Məclisdə ana dilimizə ögey münasibət barədə çıxışım bə'zi qəzetlərdə də işıqlandırıldı. O çıxışda mən 2 il əvvəl yazdığım şe'rimdən bir bəndi də oxudum:

Bir vaxt rusca idi bütün reklamlar,
İndi ingiliscə dürtülür gözə.
İtin də dilinə hörmətimiz var,
Təkcə öz dilimiz yaramır bizə.

Parlamentdə mənim bu çıxışına təəssüf ki, əhəmiyyət vermədilər. Mən əsəbiləşdim və Rəyasət Hey'ətində əyləşən məqam sahiblərinə hücum çəkib dedim ki, sizin ana dilimizin qorunması haqqında olan bu çıxışına əhəmiyyət verməməyinizin səbəbi odur ki, hamınız uşaqlarınızı rus və ya ingilis dilində oxudursunuz.

Yəqin ki, mənim bu çıxışından xəbərdarsınız.

Hörmətli redaktor, mənim 50 illik mütəvaze yaradıcılığında əsas qayəm vətənimizin istiqlalı və ana dili uğrunda mübarizə olmuşdur. Yəqin ki, bu Sizə mə'lumdur. Buna görə də N.Yusifqızının məqaləsi səsime səs verdiyinə görə mənə çox şevindirdi. «Zəncirlənmiş ziyalılar» məqaləsi isə yaramın üstünə düz səpdi.

«Ağdamın harayı» və yuxarıda adlarını çəkdiyim məqalələrdə qaldırılan problemlərdən qəzetinizin fikir istiqaməti və qayəsi mənə mə'lum oldu. Bu qayəni alqışlayır və qəzetinizə böyük uğurlar diləyirəm. Arzum budur ki, gətdiyiniz bu şərəfli yolda bütürməyəsınız.

Mənim yenice çapdan çıxan «Zaman və mən» məqalələr toplusu haqqında verdiyiniz məqaləyə görə Sizə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm. Məqalənin müəllifi Tərhan Novruzova da mənim minnətdarlığımı çatdırmağınızı xahiş edirəm.

Şəki, 22 iyul, 1999

«YAĞMUR» DƏRGISİNƏ

Əziz dostlar, yeni yayınlanmaya başlayan «Yağmur» dərgisini məmnuniyyətlə oxudum. Əvvəla Sizi təbrik edir, daha böyük başarılar diləyirəm.

Dərgidə gedən yazılar içərisində Atilla İlhan bəylə apardığınız müsahibə çox xoşuma gəldi. Atilla bəy çox haqlı olaraq göstərir ki, «indi şe'r oxunmur»—deyənlər çox səhv edir. Gözəl şe'r oxunur, yalnız pis şe'rlər oxunmur. Yalnız Türkiyədə deyil, başqa türk cümhuriyyətlərində, o cümlədən də Azərbaycanda gözəl şe'r oxunur və əzbərlənir. 7 milyonluq Azərbaycanda şe'r kitabları 20—30 min tirajla basılır və bir neçə ay ərzində satılıb qurtarır. Azərbaycanda bütün toy, məclisləri musiqi ilə bərabər, şe'rlə müşayiət olunur. Toyun aparıcısı dediyi bütün sağlıqları şe'rlə tamamlayır. Azərbaycanda Füzulini..., Yunus İmrəni, Qaraca oğlanı, böyük mizah şairimiz Sabiri, S.Vurğunun əzbər bilməyən adam çətin tapılar.

Türk xalqlarının şe'rə olan bu sevgisini Atilla bəy ən'ənəmizdən gələn səsle əlaqələndirir. Mən bu fikrə qəlbən qatılıram. Çünki türk doğulduğu andan bu səsin musiqisinin içində böyüyür. Analarımızın beşik başında bizə dediyi ninnilər, cocuqluqda oynadığımız oyunlar, dinlədiyimiz azanlar, yaslarda oxunan Qur'an səsi körpəlikdən bizim ruhumuza hopur, bizi bu səsle böyüdür.

Atilla bəy çox haqlı olaraq göstərir ki, bu səsdən məhrum olan bir havada yazılmış şe'rlər yabançı dildən çevrilmiş, ruhumuza yad olan tərcümə əsərlərinə bənzəyir. Belə şe'rləri isə xalq qəbul etmir.

Yəhya Kamalın, Behcət Çağların, M.Akifin, Nəcib Fazilin şe'rlərində isə Atilla bəyin dediyi ən'ənədən gələn o səs, o musiqi bizim türk ruhumuzla unison (harmoni) olduğundan biz onları sevir və əzbərləyirik. Nəcib Fazilin «Otel odaları»nı sevməmək mümkünmü? Bu şe'rdəki səs otel odalarında yalnız qalmış bir qəribin ah-naləsidir.

Bununla belə, e'tiraf etməliyik ki, çağdaş Türkiyə şairlərinin bir çoxunun şe'rləri divan və xalq şe'rindən gələn bu səsdən, bu musiqidən məhrumdur.

Türkiyədə çağdaş Orta Asiya və Azərbaycan şairlərinin böyük bir qisminin şe'r kitabları yayınlanmışdır. Buna rəğmən Türkiyə ədəbiyyat və sənət dərgilərində türk şe'ri haqqında yazılmış məqalələrdə

yalnız Türkiyə türklərinin şe'ri təhlil olunur. Unudurlar ki, türk şe'ri yalnız Türkiyə türklərinin şe'rindən ibarət deyil, 150 milyonluq böyük bir millətin şe'ri deməkdir. Füzuli azəri, Nəvai özbək-cığatay, Məh-tumqulu türkmən, Abdulla Tukay tatar ləhcələrində yazsalar da, bu, ümumtürk ədəbiyyatıdır. Siz əgər bu həqiqəti qəbul edirsinizsə, çağ-daş türk şe'rindən bəhs edərkən nəcin bizləri unudursunuz? Məgər biz bu gün hamımız birlikdə ümumtürk ədəbiyyatını yaratmırıqmı?

Əvət, Atilla İlhan bəyin dediyi o gözəl səs, o musiqi bizim hamı-mızı birləşdirən kökümüzün, soyumuzun səsidir. Bizim bu səsə biganə olmağa haqqımız yoxdur.

Bu məktubumla Sizə bir neçə şe'r göndərdim. Çap etsəniz, məm-nun olaram.

6 noyabr, 1998

«EGİTİM-BİLİM» DƏRGISİNƏ

Mən hər il mayın sonundan sentyabra qədər Şəkidə olduğuma görə Sizin dərginizin mayıs sayı bu günlərdə əlimə keçmişdir. Buna görə də dərginiz haqqında fikrimi və Sizə təşəkkürlərimi gec yaz-mağımı əfv etməni xahiş edirəm. Əvvəla mənimlə olan «Asrın Ro-portajı»-nı nəşr etdiyinizə görə Sizə dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Amma bu məktubu yazmaqda məqsədim yalnız təşəkkürlərimi Sizə çatdırmaq deyil. Əsas məqsədim dərginiz haqqın-da öz təəssüratımı Sizə bildirməkdir.

Əziz həmkarlarım, dərginizin səviyyəsi həddindən artıq xoşuma gəldi. Bizim barışmadığımız Sovet dönməndə Rusiyada çox yüksək səviyyəli dərgilər çap edilərdi. Mən və mənim yazıçı dostlarım bu dərgiləri böyük məmnuniyyətlə oxuyardıq və bizim də yazılarımız hə-mən dərgilərdə çap olunardı. Bu dərgilər içərisində «Oqonyok» dərgisi («Qığılcam») öz yüksək səviyyəsi ilə başqalarından seçilərdi. Sizin «Egitim-bilim» dərginiz mənə «Oqonyok» dərgisini xatırladı.

Mən «Egitim-bilim» dərgisi çox «xoşuma gəldi» yazdım. Lakin Sizin dərginiz haqqında yalnız «xoşuma gəldi» demək çox azdır. Belə ki, dərginiz «Egitim-bilim» adını tamamilə doğruldur. Hələ bir qədər də adından kənara çıxır. Burda ümumən sənət və şe'r sənəti haqqında fikirlərlə yanaşı gözəl şe'r nümunələri təqdirəlayiqdir.

Dinimizin böyüklüyü, xristian böyüklərinin də islam və onun peyğəmbəri haqqındakı mülahizələri mənim üçün tamamilə yeni müla-hizələrdir. İbrahim Koçun İslam aləminin böyük fizik alimi İbn Hey-sem haqqında, Vehbi Vakkasoğlu'nun «Mum dibinə işıq verirmi?», mikrobu kəşf edən osmanlı alimi «Bilim və texnologiyədə ən son gəliş-mələr» məqalələri «Beytlərdə şakıyan türkcə» sərlövhəsi altında Füzuli, Zati Nabi, Ali Heydar bəydən gətirdiyiniz beytlərin izahı oxucu üçün çox qiymətli mə'lumatlardır.

Əbdülqadir Akkündüzün divan ədəbiyyatının gözəl nümunələrini bu günün çağdaş türk oxucularına böyük ustalıqla açması, izah etməsi çox gərəkli işdir.

Təəssüf ki, bugünkü oxucular, xüsusən gənclər bu böyük xəzi-nəyə baş vurub bu sənət incilərini anlamaq və dəyərləndirmək sə-viyyəsində deyil. Mən rica edirəm, Siz bu gözəl işinizi davam etdirin.

Çünkü türk ədəbiyyatından divan ədəbiyyatını çıxartsaq biz mədəniyyətimizi qısırlaşdırmış olarıq. 1972-ci ildə Türkiyədə basılan «Varlıq» dərgisində İsmət Zəki Eyyuboğlu adlı bir ələndiricinin «Ölü ədəbiyyat» adlı məqaləsini oxuyub ona «Yel qayadan nə aparır» adlı cavab yazmışdım. Çünki Eyyuboğlu bizim divan ədəbiyyatımızı «ölü ədəbiyyat» adlandırmışdı. Bu gün Siz dərginizdə Divan ədəbiyyatından gətirdiyiniz gözəl beytlərlə İ.Z.Eyyuboğluların yanlış düşüncədə olduğunu bir daha göstərdiniz. Buna görə Sizə minnətdaram.

Əziz dostlar, bir azəri ata sözünü sizə xatırlatmaq istəyirəm: «Keçmişinə güllə atanın gələcəyinə top atarlar».

Bu gün bizim keçmişimizlə öyünməyə haqqımız var. Çünki biz böyük dövlətlər qurmuş, böyük tarix yaratmış millətik. Təəssüf ki, öz qılıncımız özümüzü kəsir. Mən bu adda bir oyun əsəri də yazmışam.

Vehbi Vakkasoğlu adını çəkdiyim məqaləsində haqlı olaraq yazır: «Son dönmə içində yaşadığımız kultür şoku, hərf devrimi, keçmişdən qopukluq babalarını gələnkədən büsbütün qoparmış və hər şeyi yenidən və sıfırdan kəşf edər hala gətirmişdir. Əsgisi ilə heç bir ilgisi, bağlantısı qalmamış bir həyat, dədə ilə torun arasında canlı və güclü heç bir bağ burakmamışdır.

Böyləsinə boşluqda qalan nəsillər, önlərində bulduqları həyatı bənimseyə bilmək üçün keçmişə sırtlarını dönmək məcburiyyətində qaldılar».

Müəllif tamam haqlıdır. Maləsəf, biz türklər keçmişimizi bəyənmədik, ona alay etdik. Batını təqlid etməyə başladıq. Bu faciə hələ 1450 il bundan öncə göytürklər zamanında da bizim atalarımız çinliləri təqlid edərdi. O zaman Bilgə xaqan üzünü türk millətinə tutaraq dedi: «Ey türk, tifrə və kəndinə dön. Sən kəndinə dönəndə böyük olursan!».

Maləsəf, bu bəla bu gün də biz türklərin ruhunda yaşamaqdadır. Biz yenə də kimlərisə təqlid etməklə məşğuluq.

Biz Azəri türklərinin 1918-ci ildə yaratdığı ilk cümhuriyyətin banisi milli bayrağımızı 3 rəngli yaratdı. Birinci göy rəng—türkləşmə, ikinci qırmızı rəng—çağdaşlaşma, üçüncü yaşıl rəng—islamlaşma.

Çağdaşlaşma şüarı Atatürkün yaratdığı cümhuriyyətdə də əsasdır. Lakin çağdaş türklər çağdaşlaşmanı batıllaşma kimi qələmə verir. Bu, kökündən yanlıştır. Atatürk «batıllaşma» deməmiş, «çağdaşlaşma» de-

miş. Əgər «çağdaşlaşma»-ni «batıllaşma» kimi anlasaq, onda bir sual doğur: Yaponiya batı məmləkəti deyil. Lakin çağdaş elm və texnoloji ilə silahlanmış çağdaş məmləkətdir.

Mən «Ortadoğu» qəzetində keçən il nəşr etdirdiyim «Ey qocaman Türkiyə» məqaləmdə yazmışdım: «Hər zaman güvəndiyim, kəndimə dayaq bildiyim, ey qocaman Türkiyəm! Sən bu gün «batı», «batı» deməklə kəndini batırdın».

Lakin biz Azəri türkləri sovet dönəmində müstəmləkə olsaq da, kəndimizdən qopmadıq. Müstəqil olandan sonra qan, can və din qardaşımız Türkiyənin təsiri ilə Sizi və Batını təqlidə başladıq. Öz ənənəsinə, tarixinə, dilinə, milli ruhuna, milli varlığına sırt çevirən millətin gec-tez məhv olacağı labüddür. Allah bizi o fəlakətdən qorusun.

Dərginizdə Ege universitetinin professoru Metin Çolakın «Günəş pilləri istifadə edilərək elektrik üretilir» barəsində verilən mə'lumata çox sevindim. Demək, mənim millətim hər şeyə qadirdir. Millətimin övladları çağdaş dünyayla ayaqlaşa bilir, dünyəvi kəşflər etməyi bacarır. Demək, biz yalnız keçmişimizlə deyil, bu günümüzə də fəxr edə bilərik. Dərginiz bu gün Türkün yetişdirdiyi böyük elm və sənət adamları haqqında mə'lumat verməklə bizim çağdaş millət olduğumuzu bildirir. Bununla da türk gəncliyində özünə, öz millətinə inam hissini aşılayırsınız.

Əziz dostlar, Sizə daha böyük uğurlar, başarılar diləyir və arzu edirəm ki, dərginizin bundan sonra çıxacaq saylarını mənə göndərsiniz.

Çox məmnun olaram.

30 sentyabr, 1999

ƏXLAQ NORMALARI

Hörmətli redaksiya!

Qəzetinizin 10 dekabr, 1998-ci il tarixli sayında dərc olunan «Namus məsələsi» məqaləsində qaldırılan məsələyə mən də öz münasibətimi bildirməyi özümə borc bildim. «Gözəllik müsabiqəsində əxlaq zidd heç nə yoxdur» deyən «Ceyla xanım» dərgisinin baş redaktoru hörmətli A.Orduxanovaya üç sualım var:

1. Hər millətin özünəməxsus abır-həya, ismət və əxlaq normaları var, ya yox?

2. Kişilərin qarşısında soyunub bədəninin əzalarını nümayiş etdirməyi şəxsən o özü abır, həya və ismət hesab edirmi?

3. Abır-həya və ismətini qorumağı qadın jurnalının redaktoru qadın üçün yaxşı cəhət hesab edir, yoxsa pis cəhət?

Mən bu məsələdə hörmətli Hacı Müzəffər Cəbrayılzadənin və Rövşən Əhədoğlunun fikirlərilə tamamilə şərikəm. Onların dediyi kimi, mən də gözəllik müsabiqəsinin bizdə keçirilməsinə razıyam. Lakin həmin müsabiqələrin türk-müsəlman əxlaq normalarını pozmadan zəhri gözəllikdən daxili gözəlliyin nümayişi əsasında keçirilməsinin tərəfdarıyam. Çünki zəhri gözəllik keçici, daxili gözəllik isə hər kəsin ömrü qədərdir. Qızlarımız, gəlinlərimiz arasında mərifətin, qanacağın, elmin, savadın, həssaslığın, mütaliənin, tərbiyənin, vətənsəvərliyin, sədaqətin, əxlaqın, abır-həyanın və ismətin müsabiqəsinin keçirilməsini arzu edirəm.

Padşahlarımızın saraylarında nə qədər gözəl kənizlər yaşayıb. Onlardan bu gün xatırlananı varmı? Lakin Şah İsmayılın tərbiyəsində və yetişməsində böyük əmək sərf edən Aləmşahbəyim tariximizdə gözəl analıq simvolu kimi xatırlanmaqdadır.

Deyənlərə görə, Məhsəti və Natəvan zahirən çox gözəl olmuşlar. Lakin bu gün onlar zəhri gözəlliklərinə görə deyil, ağıl və istedadlarına görə anılır və sevilir. Onu da vurğulamağı vacib sayıram ki, bu gün bizdə mövcud olan əxlaq, abır, ismət normalarını yalnız islamiyyətlə bağlamaq düz deyil. Hələ islamı qəbul etməmişdən çox-çox əvvəllər Göy Tanrıya sitayiş etdiyimiz zamanlarda da bizdə həmin əx-

laq-ismət normaları mövcud idi. Bu normalar islam normaları ilə üst-üstə düşdüynə görə də, biz sonralar bu dini məmnuniyyətlə qəbul etdik.

Mən belə hesab edirəm ki, bu gün Qərbin özü mə'nəviyyatsızlığa sürükləndiklərindən şikayət etdikləri və buna əlac axtardıkları bir zamanda, biz onların bütün adət-ən'ənələrini, ruh və psixologiyalarını cynilə öz mühitimizə tətbiq etməli deyilik. Sözümlün sonunda «Hürriyyət» qəzetinin 12 dekabr sayında mənim çox hörmət etdiyim Nazim İmanov, Əli Kərimov, Fəzail Ağamalı kimi ağıllı və ciddi siyasətçilərin bu müsabiqəyə rəğbətlə yanaşdıqlarını oxuyub, çox təəccübləndiyimi bildirmək istəyirəm.

«525-ci qəzet», 15 dekabr, 1998

Dərhal Sizə məktub yazıram. Hisslərim coşub-daşır. Çünki kitabınız məndə böyük təəssürat doğurmuşdur. İste'dadınızın sayəsində mühiti, dünyanı dərinlən duyduğunuz və dərk etdiyinizə görə sağ olun! Kitabınız bəşəriyyətin mə'nəvi həyatında nadir hadisədir. Zənnimcə, onun başqa dünya dillərinə tərcüməsi zamanəmizin zərurətidir. Və bu, belə də olacaqdır. Mənim təəssüratuma gəlincə, mən onları Sizə göndərdiyim ayrıca rə'ydə ifadə etmişəm. Mən onu kitab haqqında ilk emosional təəssüratım əsasında yazmışam. Ordakı qüsurlara görə mənə qınamayın.

Çox təəssüf edirəm ki, nasaz olduğuma görə (hipertoniya) Türkiyədə çox qala bilmədim.

Siz məndən kitabınıza ön söz yazmağı xahiş etmişdiniz. Mən bunu xahişsiz də böyük məmnuniyyətlə edərdim. Çünki mən ürəklərimizin bir-birinə ruhən yaxın olduğunu görürəm. Mən mə'nəvi doğruluğumuzu bir çox şeylərə baxışımızın, hadisələrə münasibətimizin eyniliyində görürəm və poemanızı oxuyandan sonra bu bağlılığı daha dərinlən anladım.

Siz poemanızda Türk xaqanlarından bəhs edirsiniz. Bu mövzu mənə çox yaxındır. İndi bizim Dövlət Dram Teatrında mənim «Özü-müzü kəsən qılınc» («Göy türklər») pyesim oynanılır. Bununla əlaqədar tarixi qəhrəmanlar olan Gürşad, Bilgə Xaqan, Güntəkin barəsində külli miqdarda material nəzərdən keçirmişəm. Hazırda pyes rejissor Rəhimbəy Seyitmetov tərəfindən Türkünstan şəhərindəki Xoca Əhməd Yəsəvi adına Qazax-Türk Universitetində Qazax dilində tamaşaya hazırlanır. Şübhəsiz, onun Qazax səhnəsindəki taleyində mənim böyük dostum və poeziya sərrafı Namiq Kamal Zeybəkin mühüm rolu var. Allah qoysa tamaşanın primyerasında görüşərik. Lap bu yaxınlarda bizim səhnəmizdə Sizin Çingiz Aytmatovla birgə yazdığınız «Sokrat haqqında xatirələr gecəsi» pyesinin ilk tamaşası olacaqdır. Çingiz bəylə Sizi Azərbaycan torpağında səbirsizliklə gözləyirik. Zamanəmizin iki nurlu şəxsiyyəti ilə görüşməkdən çox məmnun olacağam.

Rus dilində kitabımı Sizə göndərirəm. Qoy yaradıcılığımız hələlik göz-gözə görüşümüzü əvəz etsin.

26 oktyabr, 1999

Əziz qardaşım Əhməd bəy!

Yeni ilimizi təbrik fəksinizi aldım. Mənim cavab fəksimi alıb-almadığınızı bilmədim. Bir daha sizi yeni il, yeni əsr və yeni minilliklə təbrik edir, dünyamız üçün Allah-təaladan əmin-amanlıq arzulayıram.

T.Yazqan bəyin «Tarix» dərgisinin 154-cü (Ekim, 1999) sayında Sizin Tuva yazarı və şairi Qalsan Çinaq haqqındakı məqalənizi böyük ürək ağrısı ilə oxudum. Məqələdən belə anladım ki, Tuva xalqının bu böyük oğlu indi Almaniyada yaşayır və alman dilində nəslə kəsilməkdə olan millətinin dərini, faciəsini dilə gətirir. Kökü e'tibarilə türk olan tuvalılar şaman dininə mənsubdurlar. Çox maraqlıdır, islamı qəbul etməyən türk xalqları—karaimlər, qaqauzlar, sakalar, tuvalar və başqa altaylılar hamısı məhvə məhkum oldu. İslamı qəbul edən türk xalqları—Anadolu türkləri, özbək, qazax, qırğız, azəri, tatar, başqırd və s. türklər isə tarixin bütün dövrlərindən keçib bu günə qədər gəlib çıxdılar.

Ancaq mən belə güman edirəm ki, əgər Sovet imperiyası bundan sonra 100 il də yaşasaydı, bizlər də əriyən, məhv olan türk xalqlarının gününə düşəcəkdik. Sizin yadınızdadırsa, mən hələ o zamanlar bu qorxunu yaşayır, «Lətin dili», «Dan yeri», «Qarağac», «Qoruq» və s. şe'r-lərimdə və xüsusən 1964-cü ildə yazdığım «Yollar—oğullar» poemamda millətlərin, dillərin məhv olma qorxusunu yazılarıma köçürmüş və buna görə başım çox bəlalər çəkmişdi.

Rus imperiyasının işğal etdiyi ölkələrdə yürütdüyü ən dəhşətli siyasət yerli xalqın dilini, dinini, törəsini, adət-ənənəsini yox etmək, onun milli şüurunu öldürməkdən ibarət idi. Bunu siz hələ 60-cı illərdə mənimlə olan söhbətlərinizdən çox yaxşı bilirsiniz. Azərbaycanda ildən-ilə milli məktəblərin sayı azalır, rus məktəblərini bitirən azəri türkləri nə öz dilini, nə törəsini, nə ədəbiyyatını, nə də milli adət-ənənəsini bilirdi. Bir sözlə, azəri cocuqları rus məktəblərindən rus olaraq çıxırdılar.

Ruslar bu siyasəti eynilə bütün türkdilli xalqlara, o cümlədən də Altay xalqlarına—Tuvaya tətbiq etdiyinə görə indiki kökü e'tibarilə türk xalqına mənsub olan tuvalıların əksəriyyəti öz dilini bilmir. Nə

əslini tanıyır, nə də nəslini. Çoxu rus qızları ilə evlənir və onlardan törəyənlər ruhən və təbiətən rus olur, beləliklə də, millət ruslaşır.

Yalnız bir cə fakt deyim: 1937-ci ildən sonra Moskvanın göstərişi ilə yalnız türk xalqlarının—özbək, qırğız, qazax, tatar, başqırd, azəri, Altay xalqlarının əlifbası latından kiril əlifbasına keçirildi. Bu, türkləri bir millət kimi əritmə siyasətinin ən bariz təzahürü idi.

60-cı illərin əvvəllərində bütün dünyada, o cümlədən, Azərbaycanda Qarağac deyilən ağaclar qurumağa, məhv olmağa başladı. Bu fakt mənə imkan verdi ki, millətlərin məhv olması qorxusunu dilə gətirim. O zaman «Qarağac» şe'ri yazdım:

Alimlər düşündü: «nədir bu bəla?
Dünyada hər şeyə səbəb gərəkdir».
Dedilər:—Bu ildən bəlkə dünyada
Qarağacın nəslı kəsiləcəkdir.

Nəslin kəsilməsi! Dərdə bax, könül,
Bu dərdin oduna gəl yanaq, könül.
Yaxşı bax quruyan bu ağaclara,
Onun min-min illik tarixi vardır.
Tarixdən danışma, sən axtar, ara,
Onu məhv eləyən hansı «azardır?»

Bundan sonra mən vaxtilə kettolar içində məhv edilən xalqlardan danışır, sensorların fikrini əsas mətləbdən yayındırmaq üçün bu mətləbi xarici ölkələrə keçirir və şe'ri belə bitirirdim:

Quruyur meşədə qarağacımız.
Düşündük: Bu dərdə bir əlac varmı?
Ağacın məhvini dərd edirik biz,
Xalqların məhvinə dözmək olarmı?

Bu şe'r 1965-ci ildə çap olundu. Millət nə demək istədiyimi dərhal anladı. Amma yuxarıda oturan kütbeyinlər çox gec—yə'ni 70-ci illərdə anladılar. Bununla belə, nəyə işarə vurduğumu mənə sübut edə bilmədilər.

Qərībā burasıdır ki, elə bil Allah mənim naləmi eşitdi. Bir neçə ildən sonra qarağac yenidən göyərməyə başladı və bizim başımız üstündən rus-sovet yumruğu götürüldü.

Mən gətirdiyim bu misalla Sizin ürək ağrısı ilə qələmə aldığınız məqalədən Qalsan Çinağın hansı dərdlərlə yaşadığını dərk etdim. Bu gözəl məqalə—poemaya görə çox sağ olun. «Tarix» dergisini Azərbaycanda qələm əhli alır və Sizin məqalənizə görə mənə təşəkkürlərini bildirir və xahiş edirlər ki, onların minnətdarlıqlarını Sizə çatdırım.

Öz milli kökünə bağlı olmayan, «Batı» deməkdən yorulmayan bə'zi qərbperəst Türkiyə ziyalıları haqqında çox gözəl demisiniz: «Özəlliklə bu noktada kiçik tuva xalqının böyük oğlu ilə ingilis, rus, alman dillərinə bayqınlıklarını gizlətməyən bə'zi türk kökənli yazarlardan fərqli olduğu seçilir. Qalsan Çinağın dünyaya haykırışını bənşöylə alqıladım: «Bənim xalqım tarix səhnəsindən silinmək, «şanlı» modern dünya yaşamına qurban getmək üzərə ola bilər. Bu durumda, dünya mədəniyyətinin o uğrayacağı kaybı ortaya qoymaq benim görevim olsun. Aləm bilsin ki, benim Tuva xalqım minlərcə sənəlik törələrin daşıyıcısıdır».

Əhsən bu hisslərlə və bu əqidə ilə yaşayan böyük insan, böyük millətçi, böyük yazar Qalsan Çinağa və onun fikirlərini dünya türklərinə çatdıran böyük dostum, böyük türkçü Əhməd bəy Şmideyə!

Siz onu da əlavə edirsiniz ki, «Hiç Batı hayranı olmadığını açıq ortaya qoymasına karşın, Batılı okurlar onu qəbul etmişlərdir».

Əziz dost, çağdaş mədəniyyətin beşiyi olan, dünyaya Motsartlar, Bethovenlər, Hötelər, Bayronlar, Şekspirlər, Hüqolar, Balzaklar verən Avropa, Asiya xalqlarının da özünəməxsus mədəniyyətinə, tarixinə və törələrinə hörmət etməzmi?

Əziz qardaşım, Siz əgər Qalsan Çinağ bəylə şəxsən tanışsınızsa, mənim salamlarımı və təşəkkürlərimi ona yetirməyinizi rica edirəm. Mən çox arzu edərdim ki, onun Siz məsləhət bildiyiniz mühüm əsərlərinin türkcə, yaxud rusca tərcüməsi varsa, mənə göndərsiniz.

Əziz dost, Sizin üçün çox darıxmışam. Düşünün, əgər səhhətiniz imkan verirsə, Bakıya gəlin. Sizinlə ürək söhbəti etmək və dərdləşmək istəyirəm. Qan təzyiqindən (tansion) çox əziyyət çəkdiyimə görə

təyyarəyə minə bilmirəm. Yoxsa mən Sizin görüşünüze gələrdim. Mənim «İkinci səs» pyesimi Düsseldorfda yaşayan türklər tamaşaya qoymuşlar. Amma onların da də'vətini qəbul edə bilmədim.

Sizə bu gün bir məqalələr kitabımı poçta ilə göndərdim.

O kitabın mündəricatında işarə (V) qoyduğum məqalələri oxumağınızı rica edirəm. Xüsusilə «Ey qocaman Türkiyə» məqaləsinə diqqət yetirin. Bu məqalə Türkiyədəki Batı heyranlarına cavabdır.

Sizə kitabımın içində göndərdiyim «Qoruq» şe'rini Qalsan Çinağın dərdi ilə səsləşdiyinə görə göndərdim. 1972-ci ildə Almaniyada Sizin qonağınız olduğum zaman yazdığım «Könül qapıları» şe'rimi də göndərdim. Bu şe'rın də mə'nası Sizə mə'lumdur.

Aişə xanıma, Həsənə, Hüseyinə Dilarə xanımın, mənim və nəvələrimin salamlarını yetirin. İsfəndiyarın oğlu balaca Bəxtiyar indi mənim yanımdadır. Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsidir.

«Zaman» qəzeti, 15—17 yanvar, 2000

SƏNƏT

60-cı illərdə üç sənətkarın birgə yaradıcılığı bizim səhnəmizə yeni hava gətirdi: İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyası, Tofiq Kazımovun rejissurası və Həsən Turabovun oyunu. Bu üçlük bizim səhnəmizdə köhnə üslubun davamı olan saxta pafosu, ritorikanı ürəkdən gələn pıçiltı ilə əvəz edərək bir-birini başa düşən, biri digərini tamamlayan sənətkarlar idi. Mən bu üçlükdən yalnız sonuncunun sənəti, səhnəmizə gətirdiyi yenilik haqqında öz təəssüratımı bildirmək istəyirəm.

Səhnəmizə gəlişi ilə ürəyimizi ovsunlayan qüdrətli aktyorumuz H. Turabov mənim çox sevdiyim səhnə ustalarından biridir. Əlbəttə, bəstəkar musiqisi ilə, şair şe'ri ilə, rəssam rəsmi ilə, aktyor da oyunu ilə tanınır. Bu oyun dediyimiz şey nədir? Məncə, aktyor oyunu ilk növbədə ulu Tanrının insana bəxş etdiyi böyük ne'mətlərdən—baxış, yerləş, danışiq, əl-qol hərəkəti və s.-dən oynanan obrazın xarakterinə uyğun şəkildə istifadə etmək məharətidir. Bu ne'mətlərdən yerinə görə ustalıqla istifadə etməyi bacaran aktyorun sün'i effektlərə, yə'ni qışqırmağa, artıq əl-qol hərəkətinə, yerisdə və dırışda pozaya ehtiyacı olmur. Adi baxışı və hətta sözlər arasındakı pauzası ilə obrazın daxili dünyasını, dramatik vəziyyəti tamaşaçıya çatdırmağı bacarır.

Turabova qədərki böyük səhnə ustalarımızın sənətkarlığını inkar etmədən bir həqiqəti deməliyik ki, Turabov səhnəmizə səsin, baxışın və pauzanın bədii effektini, obrazlılığını gətirdi. Aktyora vacib olan bütün bu keyfiyyətləri, daxili imkanları ilə də Turabov bir xarakterli obrazdan tamam başqa xarakterli obraza keçməyi, yə'ni çevrilməni, dəyişməni bacardı.

Bir anlığa bir insan kimi tanıdığımız H. Turabovu, sonra da onun oynadığı rolları gözlərimiz önünə gətirək: Kefli İskəndər, Hamlet, Xəyyam, Kamran...

Bunlar xaraktercə biri o birinə bənzəməyən, həm məkancə, həm zamanca başqa-başqa dünyaların, başqa-başqa düşüncələrin sahibləridir. Bəs elə isə bu müxtəlif xarakterləri, başqa-başqa zaman və məkanları, məqsəd və əqidələri, fikir və düşüncələri bir insan öz dünyasına, öz xarakterinə necə sığışdırır bilir?

Aktyor var ki, oynadığı müxtəlif-xarakterli, başqa-başqa duyğu və düşüncəli rolların hamısında yalnız özünü oynayır. Özünü oynayan aktyorun rolları mütləq bir-birinə bənzəməlidir.

Turabov isə oynadığı rolun dramaturq tərəfindən yazılmamış, səhnəyə gələnə qədərki tərcümeyi-halını və bundan sonra vəziyyətinə girəcəyi durumunu incəliklərinə qədər öyrənib, rolu özləşdirib səhnəyə çıxır. Buna görə də o, səhnəyə çıxanda pasportuna yazılmış ad və soyadını unudub oynadığı rolun yalnız ad və soyadını deyil, həm də onun xarakterini, duyğu və düşüncəsini, hətta ruhunu və psixologiyasını da qəbul edir. Buna görə də o, heç zaman özünü oynamır, həmişə rolunu oynayır.

Turabov dramaturqun onun dilinə verdiyi sözlərin adicə yükdaşıyanı deyil, dediyi sözlərin sahibi və bir növ müəllifidir. Məsələn, Turabovun oynadığı İskəndər rolunda onun Şeyx Nəsrullahla görüş-düyü səhnələrdə müəllifin yazdığı sözlərin bir qismini eksperiment üçün ixtisara salsaq, Turabov eyhamlı baxışları, üzünün mimikası və fikir dolu pauzası ilə ixtisara düşən sözləri tamaşaçıya çatdırır bilər. Çünki onun oyun ustalığı, yə'ni dramaturji vəziyyətə girə bilmə qabiliyyəti ən tutumlu sözün əvəzedicisidir. Bu yerdə aktyor müəllifin ortağı səviyyəsinə yüksəlir. Demək, onun yalnız dili deyil, səsinin tembr, baxışı və pauzası da danışır.

Aktyor oyununda sükutun danışması, onun öz içinə baxması, daha dəqiq desək, içini oynaya bilməsi ilə bağlıdır. Məhz içini, daxili dünyasını göstərə bilən aktyor sənətkar, zahiri hərəkətləri ilə oynayan aktyor isə kiminsə təqlidini çıxaran peşəkardır.

Turabov obrazın iç dünyasını tamaşaçıya çatdırmaq üçün baxışın və səsin psixoloji ovqatından obrazın psixoloji qatlarının açılmasında istifadə edir. Buna görə də tərəf-müqabillərindən seçilmək üçün o, səhnənin önünə gəlib sözünü salona deyil, tərəf-müqabilinin özünə deməklə kifayətlənir və bununla da məqsədinə nail olur.

Mən eşitmişəm ki, C.Cabbarlı «1905-ci ildə» əsərində Sona obrazını məhz mərhum aktrisasımız Sona Hacıyeva üçün yazıb. Demək, dramaturq bu obrazı yaradanda Sona Hacıyevanın mə'nəvi dünyasını,

daxili imkanlarını çox gözəl bilmiş və bu imkanlara uyğun olaraq Sona obrazını yaratmışdır.

Mən Turabovun yaratdığı obrazları seyr etdiyim zaman Cabbarlı kimi nəhəng dramaturqun bu təcrübəsindən istifadə etmək və sevimli aktyorumuz Turabovun böyük imkanları səviyyəsində bir obraz yaratmaq arzusu ürəyimdən keçir. Belə bir obrazı yarada bilmək üçün ulu Tanrıdan qüdrət və ömür arzulayıram.

«Azərbaycan» qəzeti, 18 dekabr, 1998

CAVANŞİR QULİYEV

(*Sənət qardaşım haqqında düşüncələrim*)

Üzeyir Hacıbəylidən başlanan professional musiqimizdə nəğmə janrının xüsusi yeri var. Bu müddət ərzində Səid Rüstəmovun, Tofiq Quliyevin, Şəfiqə Axundovanın, C.Cahangirovun, Qəmbər Hüseynlinin, son dövrlərdə isə Emin Sabitoğlunun, Eldar Mənsurovun və bu məqalədə haqqında danışmaq istədiyim Cavanşir Quliyevin xidmətləri danılmazdır.

Cavanşir Quliyevin nəğmə janrımıza gətirdiyi yeniliklər barədə əlbəttə, musiqiçi kimi deyil, bir şair kimi öz təəssüratını bildirərək demək istəyirəm ki, o, hər şeydən əvvəl öz milli kökünə bağlı bəstəkardır. Əslində, bütün sənətkarlar, heç şübhəsiz, ilk növbədə öz milli ənənəsinə sadıq olmalı və ordan ucalmalıdır. Bethovendən tutmuş Qlinkaya, Qlinkadan tutmuş Üzeyir bəyə qədər bütün dahi bəstəkarlar xalq musiqisi qaynağından su içmişlər. Lakin bu böyük çeşmədən qidalanmaq hələ azdır. Əsas məsələ odur ki, bu çeşmədən su içməklə onu eynilə təkrar etmədən ona günün tələbinə uyğun yeni boyalar, yeni çalarlar əlavə etməkdədir. Adlarını saydığım Azərbaycan bəstəkarları, o cümlədən də Cavanşir məhz bu yolla getmiş və musiqimizi zənginləşdirmişlər.

Cavanşir Quliyevin ikinci ən üstün cəhəti Azərbaycan şe'rinin, onun ritmini, ahəngini, ələlxüsüs məzmununu çox gözəl hiss etməsi, buna görə də bəstələmək istədiyi şe'rın mahiyyətinə varmağı bacarmasıdır.

Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, bir neçə il bundan əvvəl Cavanşirin əruz vəzninin xüsusiyyətləri və ondan istifadə etmək üsulları haqqında televiziya da çıxışı mənim ürəyimcə oldu. Çünki əruzla yazılan «Sənsiz» və «Sevgili canan» romanslarının ənənəsindən bu gün çox az istifadə olunur. Bəstəkarlarımızın çoxu əruzunu, onun musiqi ahəngini nədənsə tuta bilmir və bu vəzndən qaçır.

Yuxarıda dediyimiz kimi, Azərbaycan musiqi folklorunu yaxşı bilmək işin bir tərəfidir. İkinci mühüm tərəfi isə bir vətəndaş olaraq xalqın ruhuna, arzu və istəklərinə dərinlən bələd olmaqdır. Məsələn, Cavanşirin ömrünü qütbətdə keçirən və ömrü boyu Vətən həsrəti ilə

yaşayan Almas İldırımın «Ah, o Vətən», «Gözəlim», «Ay dost» şe'rlərinə bəstələdiyi nəğmələr vətən və xalq məhəbbəti ilə qütbətdə yaşayan bir vətəndaşın nalələridir. Bu nəğmələrdə iki gözəl sənətkarın—A.İldırım və C.Quliyevin Vətən duyğuları birləşmişdir. C.Quliyev bu şe'rlərdə həm də öz Vətən hissini tapmışdır. Bu nəğmələrdə şe'rlə nəğmə eyni sözü deyir. «Ah, o Vətən» şe'rinə A.İldırım Vətən həsrətini «neyləyim» rədifinin üstünə cəmləşdirir. Belə ki, vurğu «neyləyim» sözünün üstünə düşür. Bəstəkar da nəğməsinə məhz «neyləyim» rədifinin üstünə salmaqla şairin mətləbini qabardır. Nəğmədə «neyləyim» sözündəki saitlər uzanır. Nəticədə, musiqidə də ələcsizlik, vəziyyətdən çıxılmazlıq ön plana çəkilir.

«Neyləyim» rədifindən əvvəlki «bulamadım», «aıamadım», «girəmədim» sözləri musiqidə 3 dəfə təkrar olunmaqla şairin fəryadı, imkansızlığı və Vətən həsrəti önə çəkilir. Bax, bu, şe'ri dərinlən anlamaq və şairin əsas məqsədini qabartmaq ustalığıdır. Bu, mahiyyətə varmaqdır. Bu cəhət demək olar ki, Cavanşirin bütün nəğmələrində əsasdır.

Dilsuzun sözlərinə yazılmış «Bura Vətəndir» nəğməsi bu cəhətdən daha diqqətəlayiqdir. Nəğmə muğamla başlayır. Bu nəğməni mən kəşf adlandırırdım. Burada Cavanşir qara zurnadan çox böyük məharətlə istifadə etmişdir. Çünki qara zurnanın səsi gözələrimizin qarşısında Vətəni, onun ab-havasını, onun ruhunu canlandırır.

Cavanşirin mahnılarında bir cəhət də xüsusilə nəzəri cəlb edir. Onun ritmik mahnılarının cövhərində bir hüzn, kədər, minorluq gizlənir. Məsələn, «Bura Vətəndir» nəğməsinə həzinliyi ilə bərabər mən yeni növlü cəngi adlandırırdım. «Ay dost» şe'ri də ritmikdir. Burada da qara zurnadan istifadə olunmuşdur. Bununla belə, ritmikliyin, oynaqlığın cövhərində A.İldırımın Vətən dərdi, həsrət ruhu çırpınır. Və təsadüfi deyil ki, nəğmənin zirvəsində bəstəkar çox böyük məharətlə muğamdan istifadə edir. Belə ki, formaca ritmik olan bu mahnıda məzmun həzindir, düşündürücüdür. Cavanşirin «Sevəcəyəm» mahnısı mənim çox sevdiyim mahnılardandır. Bu nəğmənin girişi son dərəcə hüznli olmaqla həm də əzəmətlidir. «Ah, o Vətən» nəğməsində olduğu kimi, burada da ağırlıq «sevəcəyəm səni, sevəcəyəm səni mən» nəqəratının üstünə düşür. Əsas məsələ odur ki, bu yerdə melodiya o

qədər qüvvətlidir ki, sözlər lüğəti və müstəqim mə'nasından çıxıb sevməyin və həsrətə dözməyib ölümə qovuşmağın nə demək olduğunu qulaqlarımıza pıçıldayır.

Cavanşir ilə müştərək xeyli mahnımız var. Hamısını bəyənmişəm. Bəyənək azdır. Heyran olmuşam. Ona görə ki, o, mənim sözlərlə demək istədiyim mətləbi səslərin dilinə elə məharətlə çevirib ki, məni şe'rimin gözəlliyinə inandırır. Əruz vəznə ilə yazdığım «Gəl, gəl» qəzəlimə Cavanşirin yazdığı romans Brilyant xanımın ifasında məni sehləyib.

Cavanşir mənim «Fəryad» və «Özümlü kəsən qılınc» pyeslərimin musiqi müəllifidir. «Özümlü kəsən qılınc» pyesinde Çin musiqi folklorundan istifadə edərək yazdığı Çin gözəlinin mahnısı və rəqsi hər dəfə tamaşaçıları heyran qoyur.

Mən sözümün sonunda sənət dostum Cavanşir Quliyevin sənətinə sevgimi bildirməklə yanaşı, ona daha böyük uğurlar diləyir və onu bağrıma basıb öpürəm.

«Ədəbiyyat qəzeti», 1 oktyabr, 1999

SƏHNƏMİZİN BİZƏ NƏSİB OLAN NƏSİBƏSİ

Milli səhnəmizin ən parlaq ulduzlarından biri olan Nəsibə xanım Cahangir qızının səhnəmizdə silinməz iz buraxmış böyük sənəti haqqında yazmaq barədə uzun müddət düşünmüş, lakin əlimə qələm götürməyə cəsarət etməmişəm. Niyə?

Mən öncə, bax, həmənin bu «Niyə?» sualına cavab vermək istəyirəm. Bir dəfə Moskva televiziyasında böyük bir aktyordan sordular: — Siz filan rolu oynayarkən hansı duyğuları yaşamısınız?

Aktyor bu suala əsəbiləşdi və müxbirə belə cavab verdi:

— Mən ömrüm boyu heç zaman oynamamışam, mən yaratmışam.

Həqiqətən həmənin aktyor səhnədə oynamur, yalnız yaradırdı.

Və doğrudan da oynamaq bir şeydir, yaratmaq başqa şey. Mən bu «yaratmaq» məsələsini sevimli aktrisasımız Nəsibə xanıma da şamil edir, onun heç zaman oynamadığını, yalnız yaratdığını demək istəyirəm.

Nədir oynamaq, nədir yaratmaq?

Oynamaq — kiminsə təqlidini çıxartmaq, özünü kiməsə bənzətmək, yaratmaq isə səhnədə alışıb yanmaq və obrazı yaşamaq deməkdir. Mən elə bu səbəbə görə də səhnədə həyatı təqlid etməyən, həyatın özünü göstərməyi bacaran böyük sənətkar Nəsibə xanımın sənət uğurlarını istədiyim səviyyədə yazıya köçürə bilməyəcəyimdən qorxub onun haqqında yazmağa cəsarət etməmişəm. Amma bir neçə gün bundan əvvəl Nəsibə xanımla Ankara — Bakı təyyarəsində səfər yoldaşı olduq. Nənə və nəvə Nəsibələrlə teatr sənəti və onun incəlikləri barədə bir xeyli söhbətləşdik. Elə buradaca müsahibim olan bu böyük sənətkar haqqında uzun illərdən bəri beynimdə çözələdiyim fikirlərə bir aydınlıq gəldi.

Mən hər dəfə bu fəvqəladə sənətkarın səhnədə yanıb — yaşadığını gördüyüm zaman gözlərimdə səhnə ilə həyat arasındakı hasar uçulur, dağılır. Beləliklə də, mən səhnədə həyatın təcəssümünü deyil, əksinə, həyatın özünü görürəm. İlahi, sənətkar «səhnəni dağıdıb» həyatın içinə bu qədər necə girə bilər? Onun yaratdığı hər hansı obraz kiminsə kopyası, surəti deyil, elə bil həmin adamın özüdür. Bu, əlbəttə, aktyor sənətində mö'cüzədir.

Mən bu sənətin sehrinə düşdüyüm, yə'ni onu tamaşa zalından seyr etdiyim zaman mənə elə gəlir ki, Nəsibə xanım tamaşa hazırla-

narkən rejissorun yozumu və göstərişi ilə heç zaman məşq etmir. Çünki bu oyun heç bir göstərişin, heç bir təlimin, öyrənmənin, məşqin və vərdişin məhsulu ola bilməz. Bu sənət elə burdaca, mənim gözlərimin qarşısında yaranır. Bir qədər də dəqiq desək, mənə elə gəlir ki, onun dediyi sözlər, elədiyi hərəkətlər dramaturqun və bəstəkarın yazdığı mətnin və musiqinin özü deyil, onların improvizəsidir. Çünki, o, obrazın yalnız paltarını geymir, onun ürəyini, düşüncəsini, həyat tərzini, psixologiyasını əyninə geyir. Buna görə də Nəsimə dönüb olur Cənnət xala, Cəhrə xala, Qızbacı və s. O, obrazın yalnız paltarını geysəydi, xarakter deyil, şarj yaratmış olardı. Şarj isə sənət deyil, adicə təqliddir.

«Altı qızın biri Pəri» komediyasındakı Cəhrə xala aravuran, dedi-qoduçu kənd qarılarının səhnədəki fotosurəti deyil, özüdür. Mən kəndlərimizdə Cəhrə xalaların minini, yüzünü görmüş və onların səhnədə deyil, məhz həyatda necə oynadıqlarının şahidi olmuşam.

Nəsimə xanımın ifasında Cəhrə xalanın vəziyyəti üç qatda özünü göstərir: birinci qatda o, arvadının qarşısında Firuzbalaya iftira atır. Bunun iftira olduğunu o özü də bilir, tamaşaçı da. Amma bu elə bir iftiradır ki, buna tərəf-müqabili inanmaya da bilər. Və o, şübhəsini «lap öz gözünlə gördün?»—deyə ifadə edir. Burada ikinci qat özünü göstərir: iftiraya sübut qatı... Dramatik vəziyyətin komik qatı məhz bu nöqtədədir. Bu məqamı dərinləşdirmək üçün dramaturq aktrisanın köməyinə gəlib ona «vedrə» detalını verir: «İmanımı yandıra bilmərəm, vallah, bilmirəm, vedrə sol əlimdə idi, ya sağ əlimdə». Bu sadələvh inandırma cəhdi, şübhəsiz, gülüş doğurur. Çünki Cəhrə xalanın əlində tutarlı dəlil-sübut olmadığından o, bu sadələvh cəhdə əl atır. Bəs burda aktrisanın məharəti nədədir? Aktrisanın ustalıq «vedrə» əhvalatını yalnız tərəf-müqabili inandırmaq üçün deyil, həm də özünü inandırmaq istədiyini çox incə şəkildə tamaşaçıya çatdırır. Özünü də inandırmaq cəhdində aktrisa səsinin tonunu elə endirib qaldırır və bu «dəlil-sübutu» elə səmimi və təbii deyir ki, iftiranın həqiqət olduğuna tamaşaçı da səmimi olaraq inanmaq istəyir. Amma bu, mümkün olmadığına görə təbii gülüş yaradır. Bu isə vəziyyətdəki komizmin üçüncü əsas qatıdır. Aktrisanın inandırmaq üçün etdiyi cidd-cəhdindəki sadələvhlüyün içində gizlənmiş təmizliyi üzə çıxara bilməsi onun özünəməxsus tapıntısıdır. Aktrisa özü bir insan kimi o qədər təmiz, o qədər

səmimidir ki, başqalarında müşahidə etdiyi natəmizliyi, çirkabı ikrah hissi ilə qəbul etdiyindən tamaşaçıda da eyni ikrah hissini oyatmağı bacarır. Axı, insan kimi özü daxilən naqis olan aktyor üçün naqisliyi, kifayət qədər ikrah hissi ilə qəbul etmək çətin olar. Buna görə də Nəsimə xanımın «özünü inandırma» cəhdi də məhz onun özünün bir insan kimi saflığının təzahürüdür. Çünki ağır ağılığı qaranın yanında daha tez nəzərə çarpır. İki zidd rəngin bir rolda yanaşı gətirilməsilə aktrisa insan təbiətinin müəkkəbliyini tamaşaçının gözləri qarşısında sərgiləyir.

Nəsimə xanım xaraktercə bir-birinə bənzəyən obrazları da elə ustalıqla və başqa-başqa detallarla yaradır ki, onların heç biri digərinə bənzəmir. Bu isə aktyor sənətində son dərəcə çətin məsələdir. Bu ustalıq ən qüdrətli, ən dahi rejissor belə aktyora diktə edə bilməz. Onu aktyor özü tapmalı, bu yeni rolunu əvvəlki eyni xarakterli rollardan fərqləndirməyi bacarmalıdır.

Heç şübhəsiz, Nəsimə xanımın yaradıcılığının zirvəsi «Qaynaq»dakı Cənnət xala obrazıdır. Bu obrazdan sonra onun oynadığı xaraktercə buna yaxın olan Cəhrə xala («Altı qızın biri Pəri»), Fatmanisə («Ögey ana») və s... obrazları heç biri o birinə bənzəmir, hərəsi bir cür aravuran, deyingən qarı obrazlarıdır. Sevimli aktrisamızın ən böyük uğuru isə məhz bu cür «başqalaşman» bacara bilmək məharətindədir.

Səhnəmizdə komediya janrının Mirzəğa Əliyev, Məmmədəli Vəlixanlı, İsmayıl Osmanlı, Mustafa Mərdanov, Lütəli Abdullayev, Ağacavad Cavadov, Bəşir Səfəroğlu, Əliağa Ağayev kimi nəfiəng korifeyləri sırasında Nəsimə xanım Cahangir qızı özünəməxsus ayrıca yer tutur.

Şübhəsiz, bu böyük yaradıcılıq teatr tariximizdə yeni bir mərhələ və məktəbdir. Bizim İncəsənət universitetinin aktyorluq fakültəsində bu məktəb bir fənn kimi öyrədilməlidir. Bu gün Nəsimə xanımın yolu ilə getmək məqsədi ilə onu təqlid etmək istəyənlər çoxdur. Mən üzümü onlara tutub deyirəm: Əzizlərim, Nəsimə xanımdan öyrənin, amma onu yamsılamayın. Çünki el demiş: «Ayaqqabılarımı geyə bilərsən, amma yerişimi yeriyə bilməzsən». İkinci tərəfdən, təqlid yol deyil, səndən əvvəl açılmış cığır. Sən açılmış cığırda getsən, bu yolda öz ayaq izin qalmaz, üçüncü tərəfdən yenə el demiş: «Kölgədə bitənin öz kölgəsi olmaz».

«Ədəbiyyat qəzeti», 4 dekabr, 1998

VASİF ADIGÖZƏLOV

Musiqi mədəniyyətimizdə böyük iz buraxan Adıgözəlovlar ailəsi yalnız sənət dünyamızın adamları üçün deyil, bütöv millətimiz üçün qiymətlidir. Uşaqlıq və gənclik illərimdə böyük xanəndəmiz Zülfü Adıgözəlovun özünəməxsus ustalılıqla oxuduğu muğamlarla (xüsusən «Rast») klassik milli musiqimizin gözəlliyini, fəlsəfəsini dərk etmiş, sonra ustadın xalqımıza bəxş etdiyi is'tedadlı bəstəkar oğlu Vasif Adıgözəlovun kökümüzə bağlı əsərlərini sevmiş, sonra da nəvə Yalçın Adıgözəlovun dirijorluğuna heyran kəsilmişəm.

Bir nəslin Azərbaycana verdiyi bu qiymətli oğullarla bu gün hər bir azərbaycanlı ailəsinin öyünməyə haqqı var. Vasiflə 40 ilə yaxın qonşu olmuş, bir-birimizin uğurları ilə fəxrələnmiş, hətta bir neçə mahnının müstərek müəllifi olmuşuq. Vasifin Natəvanın sözlərinə yazdığı «Qərənfil», R.Rzanın sözlərinə yazdığı «Bakı» mahnıları bu gün xalqımızın dilinin əzbəridir.

Vasifin oratoriya janrında yazdığı «Odlar yurdu», «Qarabağ şikəstəsi» və keçən il Türkiyə ictimaiyyətinə heyran qoyan «Çanaqqala» əsərləri adlarından da göründüyü kimi, kökümüzə pöhrələnən, tariximizi, kəşməkeşlərlə dolu keçmişimizi çağdaş musiqi dili ilə əks etdirən qiymətli əsərlərdir.

Vasif Adıgözəlov tarixçilərimiz qədər tariximizə, ədəbiyyatçıları rımız qədər ədəbiyyatımıza, etnoqraflarımız qədər adət və ən'ənəməzə, muğam ifaçılarımız qədər də musiqi ən'ənəməzə bağlı sənətkardır. Bəstəkarımızın novatorluğu isə xalq ruhunu və psixologiyasını müasir dildə, müasir ifa tərzində əks etdirə bilməsindədir. Bir sözlə, onun yaratdığı əsərlərdə ruh və məzmun, fikir və ideya—milli, dil və forma isə yenidir, müasirdir.

Mən «Çanaqqala» oratoriyası barəsində xüsusilə danışmaq istəyirəm. 1915-ci ildə Atatürkün rəhbərliyi ilə böyük türk millətinin dörd xarici məmləkətə qarşı apardığı müharibə türk millətinin tarixinə «İstiqlal savaşı» adı ilə düşmüşdür. Bu böyük savaş haqqında türk şairləri çox yazmışlar. Amma böyük şair Mehmet Akif Ərsoyun yaratdığı «Ça-naqqala şəhidləri» adlı şe'rinə dünya ədəbiyyatında və-tənpərvərlik mövzusunda yaranmış şe'rlərin tacı hesab edirəm.

Ey şəhid oğlu şəhid, istəmə məndən məqbər,
Sənə ağuşunu açmış duruyor Peyğəmbər.
... Sana dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın,
Köməlim gəl səni tarixə desəm, sıqmazsın.

Vətən yolunda canını qurban vermiş əsgərə bundan daha böyük, daha mə'nalı, daha tutarlı nə demək olar?

Mən elə hesab edirəm ki, bizim Vasifimiz böyük türk şairinin yuxarıda misal gətirdiyim beytlərini səsə çevirmiş, bu beytlərdə ifadə olunan böyük mə'naları musiqi dili ilə ifadə etmişdir. Bir sözlə, o, sözü səsə çevirməyi bacarmışdır. Vasifin «Çanaqqala» oratoriyasının bədi dı dəyəri bir yana, məhz bu mövzuya müraciət etməsinə görə mən ona bir türk oğlu kimi dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

Kiçik bir məqalə ilə Vasif Adıgözəlovun əhatəli yaradıcılığına qiymət vermək fikrindən uzağam. Mən bu yazımla onun yaradıcılığının bir dinləyici kimi mənə çatan bə'zi cəhətlərini qeyd etmək, sənət yoldaşım kimi ona öz sevgimi bildirmək və daha böyük uğurlar diləmək istədim.

1999

QURBAN PİRİMOV

XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanda çox böyük ustad tarzənlərimiz yetişmiş və onlar yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Şərqdə məşhur olmuşlar. İlk dəfə tarı diz üstündən sinəyə qaldıran və tarda yeni, əlavə pərdələr yaradan Sadıqcanın məhz Qarabağda yetişməsi təsadüfi deyildir.

Azərbaycanda iki əsas tarzənlik məktəbi olmuşdur: Qarabağ və Bakı məktəbi. XIX əsrin sonlarında Bakı məktəbinin ən böyük ustadı Mirzə Mənsur, ondan sonra isə Opera teatrının solisti Bəhram Mənsurov, Qarabağ məktəbinin də ən böyük ustadı əvvəlcə Sadıqcan, sonra isə Qurban Pirimov olmuşdur.

Mən Qurban əmi ilə şəxsən tanış olmasam da, sənətinin vurğunu kimi həmişə onu dinləmişəm və bu gün də məmnuniyyətlə dinləyirəm.

Qurban Pirimov hər şeydən əvvəl bizim muğam xəzinəmizin gözəl bilicisi olmuş və onları özünəməxsus şəkildə ifa etmişdir. Muğamın ifaçısı üçün muğamları və onların ayrı-ayrı guşələrini mükəmməl bilməsi hələ işin yarısıdır. Bilməklə yanaşı tarzənin ifa etdiyi muğamı öz qəlbinin tellərindən keçirib onu öz duyduğu kimi çalması əsas şərtidir. Çünki muğamlarımız o qədər zəngin, o qədər çalarlıdır ki, o heç bir not qəlibinə sığa bilməz, buna görə də muğam ifasında improvizə imkanları genişdir. Eyni muğamı Qurban Pirimovun ifası ilə Hacı Məmmədovun, Əhsən Dadaşovun, yaxud Ramiz Quliyevin ifaları başqa-başqadır. Mənim musiqi savadım olmasa da ifaçıların adlarını çəkməsələr də ifa tərzindən bu tarzənlərin «Çahargah»ını bir-birindən dərhal ayırd edə bilərəm. Bu, sənətkarların hər birinin özünəməxsus ifa tərzinə malik olmasından irəli gəlir.

Qurban Pirimovun sənətində məni ən çox valeh edən dəraməd rənglərindəki onun təkrrarsız ifa tərzidir. İkinci, cəsarətlə demək olar ki, xalq sənətindən bizə mə'lum olan Çoban bayatısının tarda ilk ifaçısı Qurban əmi olmuşdur. Onun özünəməxsusluğunun üçüncü cəhəti odur ki, Qurban əmi yalnız tarını deyil, müşayiət elədiyi xanəndəni də

oxutmağı, muğamın şö'bədən-şö'bəyə keçidlərində xırdalıqları ilə ona yol göstərməyi də bacaran sənətkar idi.

Bu gün muğam xəzinəsinin gözəl bilicilərindən olan bəstəkar Eldar Mənsurov söhbətlərimizin birində mənə dedi ki, atam Bəhram Mənsurov deyirdi ki, bizim tar ifaçılığı sənətimizin tarixində Qurban Pirimov ən böyük ustadımızdır. Mən də mərhum ustad tarzənimiz Bəhram Mənsurovun ürək genişliyi ilə Qurban Pirimova verdiyi o yüksək qiymətə qoşulur və məşhur tarzənlərimizin hamısına Allahdan rəhmət diləyirəm.

23 mart, 2000

ZÜLFÜNÜN «RAST»I

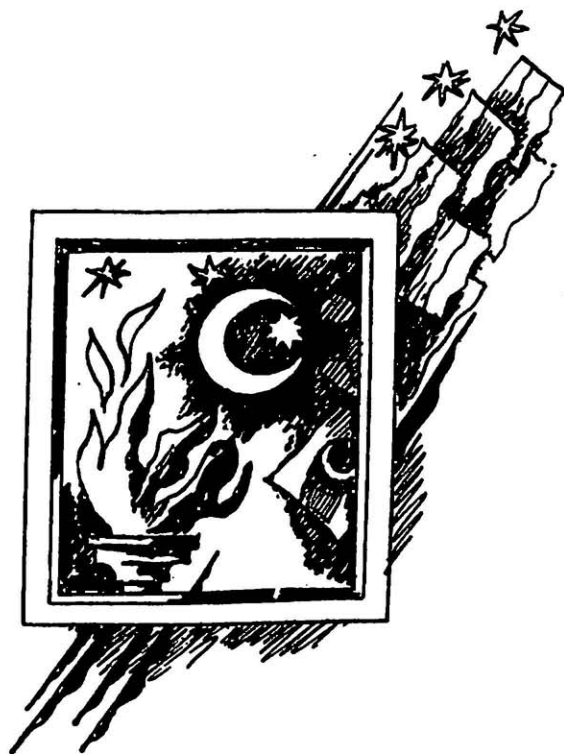
Mən «Muğam» poemasını yazmamışdan əvvəl bu iş üçün uzun müddət hazırlıq aparıbmış, qaynaqları araşdırmış, müxtəlif alətlərdə (kaman, tar, qaboy) ifaları və xanəndələri dinləmişəm. E'tiraf edirəm ki, yazılı qaynaqlar içərisində mənə yardımçı olan ən böyük qaynaq Üzeyir bəyin «Azərbaycan musiqisinin əsasları» kitabı oldu.

«Segah» muğamının yazılışında mənə ən çox tə'sir edən R.Quliyev, Həbil Kaman və Kamil Cəlilovun ifalarına, «Rast» muğamının yazılışında isə Zülfü Adıgözəlovun ifasına borcluyam. Bu ustad xanəndənin 1938-ci ildə oxuduğu «Rast» muğamı (kamançasız, yalnız Qurban Pirimovun müşayiətilə) bütün dəstgahı ilə plastinkaya köçürülmüş və bu ifa bu günə qədər dəstgahın ən gözəl nümunəsi olaraq qalmaqdadır. «Rast» muğamını təşkil edən bütün şö'bələr bu ifadə ardıcılığı ilə oxunduğundan mən bunu cəsarətlə xrestomatik ifa adlandırır və musiqi məktəblərində gənc müğənnilərə «Rast»ın bu əsasda öyrədilməsini məsləhət bilərdim.

«Bir xanəndə kimi Z.Adıgözəlovun başqalarından seçilən özünəməxsusluğu nədən ibarətdir?»—sualına belə cavab verərdim: Ustad xanəndə, əsrlərdən süzülüb gələn mə'nəvi xəzinəmiz muğamların ən'ənəvi quruluşunu dəyişmədən, əski tərəvətini saxlayaraq, yalnız özünəməxsus nəfəsləri ilə ona yenilik gətirmişdir. Mən bu cür yeniliyi əsl yenilik hesab edirəm.

1999

ÇIXIŞLAR

ƏSARƏTİMİZ, İSTİQLALIMIZ VƏ TÜRKIYƏ*

Əziz dostlar!

Rus imperiyasının əsarəti altında yaşayan xalqlar içərisində bu əsarətin zülmünə ən çox türk xalqları məruz qalmışdı. Əlbəttə, bunun birinci səbəbi o idi ki, əsarətdə olan xalqlar içərisində sayca ruslardan sonra ən çox olanı türklər idi. İkinci səbəbi isə türklərin kənarda Türkiyə kimi qüdrətli bir dövləti var idi. Bu 2 amil rus imperiyasını hər zaman qorxutmuş və buna görə də türk xalqlarının əridilməsi, fiziki və mə'nəvi məhvi onun daxili siyasətinə çevrilmişdi.

Təsadüfi deyil ki, rus imperiyası Şimali Qafqazda yaşayan türk-soylu qaraçayları, bəklərləri, çeçenləri, Krım tatarlarını, Mehseti türklərini uzaq Sibiryə çöllərinə sürgün etməklə onların kökünü kəsməyə çalışırdı. Bu xalqların əksəriyyəti Sibiryanın 40°-lik şaxtasına dözə bilməyib məhv oldu.

30-cu illərdə Azərbaycan və Türküstan türkləri dəfələrlə represiyalara məruz qaldı. Yüz minlərlə türk ziyahısı—yə'ni düşünən beyinlər, yanan ürəklər—alimlər, yazarlar, sənətçilər ya öldürüldü, ya da uzaq Sibiryaya sürgün edildi.

İstiqlalımızı qazanandan sonra KQB arxivləri açıldı. Son 3—4 il içərisində Azərbaycan ziyahılarının soyqırımını barədə neçə-neçə kitablar yazıldı. 1998-ci ildə Cəlal Qasım adlı bir tarixçi-alim «Repressiyadan deportasiyaya doğru» adlı bir kitab çap etdirdi. Bu günlərdə mən həmin kitabda millətimizin başına gətirilən dəhşətli müsibətləri oxuyub hönkür-hönkür ağladım. Əlbəttə, bu kitaba qədər də mən ümumi şəkildə bu müsibətlərdən xəbərdar idim. Amma bu kitab KQB arxivində saxlanılan sənədlər və faktlar əsasında yazıldığından çox şeylərdən agah oldum. 20—30-cu illərdə Gəncədə, Şamaxıda və Şəkidə imperiya zülmünə dözməyib üsyan qaldıran xalqın fədakar oğullarına ermənilərin əli ilə necə divan tutulduğunu oxumaq üçün ürək daş olmalıdır. Maraqlı burasıdır ki, 1937-ci ildə həbs olunan Azərbaycan ziyahılarının istintaqını ruslar və ermənilər aparmışdır.

Kim idi bu ziyahılar? 20-dən artıq dram əsərinin, yüzlərlə şe'rlərin müəllifi, Türkiyədə təhsil almış ixtiyar yazıçı Hüseyn Cavid,

* Türkiyə Yazarlar Birliyində çıxış

1918-ci ildə Şərqdə yaranmış ilk cümhuriyyətin milli marşını yazan Əhməd Cavad, 28 yaşında güllələnmiş qüdrətli şair Mikayıl Müşfiq, böyük folklorçu alim Salman Mümtaz, cildlərlə elmi kitabların müəllifi, dilçi-alim Bəkir Çobanzadə, milli teatrımızın yaradıcılarından böyük aktyorlarımız Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Dövlət xadimi Dadaş Bünyadzadə, filosof-alim Heydər Hüseynov və s...

... Maraqlı burasıdır ki, bu böyük şəxsiyyətlərin hamısını «xalq düşməni» adı ilə həbs etmiş və güllələmişlər. Paradoksa baxın: xalqın dərindən çəkən, xalqın sevdiyi, xalqın dostu olan bu böyük insanlar xalq düşməni damğası ilə məhv edilmişlər.

Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızistan, Qazaxıstan və Azərbaycan kimi cümhuriyyət adı verilmiş ölkələrin xalqlarını küll halında, bütövlükdə sürgün etmək mümkün olmadığına görə, bu xalqların yalnız ziyalılarını, düşünən beyinlərini məhv etməklə kifayətlənən rus siyasəti bu xalqların, birinci növbədə dilini və dinini məhv etmək qərarına gəlmişdi. Bu bir həqiqətdir ki, bir xalqın dilini məhv etməklə, onun ruhunu və milli varlığını əlindən almaq mümkündür. O illərdə bizi yaşadan milli ədəbiyyatımız və milli musiqimiz oldu. Çünki xalqın ədəbiyyatı və musiqisi o xalqın mə'nəviyyatı və ruhudur. Cismi öldürmək olar, ruhu öldürmək isə mümkün deyil. Buna görə də o zamanın rus siyasəti milli dillərin tədricən məhv edilməsinə yönəlmişdi. Bu illərdə ana dili dövlət idarələrindən qovulmuş, rəsmi yazışmalar və toplantılar ancaq rus dilində aparılırdı. Rus dilini mükəmməl bilməyən adamlar dövlət idarələrində çalışa bilməzdi. Ona görə də valideynlər övladlarını rus məktəblərinə verir, ildən-ilə Azərbaycan məktəbləri azalırdı. Rus məktəblərini bitirən azəri gəncləri isə o məktəblərdən tam rus olaraq çıxırdılar. Bu gənclər ana dilimizi bilmədiklərindən milli ədəbiyyatımızı və milli musiqimizi də sevmir, öz tarixini bilmir, öz millətinə yuxarıdan aşağı baxırdı. Bu isə bir millət üçün çox böyük faciə idi.

İlk müstəqil cümhuriyyətimizin banisi M.Ə.Rəsulzadə hələ 1915-ci ildə («*Dirilik*» dərgisi, 1 yanvar, 1915) yazırdı: «Türk tarixi tarixlərin ən az tədqiq olunmuşu, ən az öyrənilmişidir. Tarix yazanlar türklərə məğlub olan millətlərin nümayəndələri olduğuna görə türkün şücaətini və qəhrəmanlığını vəhşilik, özlərinin vəhşiliyini isə qəhrəmanlıq kimi qələmə almışlar».

Bu isə biz türklərin dünyada müsbət tərəfdən tanınmasına bu gün də əngəl törədir.

O zaman Azərbaycan təhsili görmüş açıqgözlü, öz millətinə, tarixinə və ədəbiyyatına bağlı bizim kimi ziyalılar üzümüzü Türkiyəyə tutar, ümidimizi ona bağlar, ana dilimiz ayaqlar altında tapdansa da, bu dildə danışan böyük Türkiyənin varlığı ilə öyünər, dilimizin ölməyəcəyinə inanardıq. O zaman yazıb arxivimdə saxladığım «Türkiyəm mənim» adlı şe'rimdə Türkiyəyə müraciətən yazmışdım:

Dilim ayaqlarda toz olan zaman,
Ali məclislərdən qovulan zaman
Rahatsız deyildim ana dilimdən.
Sənə güvənirdim,

Bilirdim ki, mən
Dilimdə danışan bir türk yurdu var,
Öz dilim yaşarsa, millətim yaşar.

Durur ürəyimdə iki dağ kimi
Ana vətənimlə ata vətənim.
Sənin durnağına bir daş dəydimi
Bakıda ürəyim qanıyar mənim.

Bir faktı da demək istəyirəm: 15 respublikadan ibarət olan sovetlər birliyində yalnız türk xalqlarının əlifbasını latından kirilə keçirdilər. Bunlar hamısı türk xalqlarının mə'nən, ruhən məhv edilməsinə və ruslaşdırılmasına xidmət edirdi.

İndi Allaha min dəfə şükürlər olsun ki, istiqlalımızı qazandıq. Mə'nəvi dəyərlərimizin, dinimiz və dilimizin sahibi olduq.

Sovet hakimiyyəti illərində «türk» və «Türkiyə» sözlərini yaxşı mə'nada işlədənin dilini kəsərdilər. Amma sovetlər birliyinin tərkibində olan başqa türk cümhuriyyətlərlə sıx əlaqələrimiz var idi. Belə ki, bir-birimizin əsərlərini tərcümə edər, böyük yazarlarımızın yubileylərini birlikdə keçirər, tez-tez görüşər, ədəbiyyat və sənət barədə fikir mübadiləsi edərdik (şübhəsiz, rus dili vasitəsilə). Sovet imperiyası dağılandan sonra isə bir-birimizə daha da yaxınlaşmaq əvəzinə, bir-birimizdən uzaqlaşdıq. Bunun səbəbini heç anlaya bilmirəm.

Türkiyə ilə əlaqələrimizə gəlinə, bu, başqa türk cümhuriyyətləri ilə müqayisədə nisbətən yaxşı durumdadır. Lakin bu əlaqələri də

AZƏRBAYCANIN BÜLBÜLÜ*

Ana laylası, demək olar ki, bütün insanları hələ uşaqlıqdan ovsunlayan ilk səsdir (Təəssüflər olsun ki, indi artıq bizim gəlinlərimiz körpələrimizi bu füsunkar səsdən məhrum etmişdir). Mən özümü çox xoşbəxt hesab edirəm ki, uşaqlıqda bu füsunkar səsin qanadları üzərində böyümüşəm. Qəlbimi ovsunlayan ikinci tilsimli səs isə bülbül səsi olmuşdur. Sonralar L.N.Tolstoyun «Hacı Murad» əsərini oxuduğum zaman onun Şekini «Bülbüllü Şeki» adlandırmaqda nə qədər haqlı olduğunu anladım.

Bakıya köçəndən sonra isə böyük müğənnimiz Bülbülün ürəkləri fəth edən c'cazkar səsi uşaqlığımda eşitdiyim o iki səsi əvəz etdi.

Atası Məşədi Rza kişi övladına Murtuza adını vermişdi. Bu uşaq böyüdü, pərvazlandı. Şuşanın ab-havası ilə qidalandı və nəhayət, Cıdır düzündə bülbül kimi cəh-cəh vurduğuna görə milləti ona «Bülbül» adı verdi. Bu böyük sənətkar isə xalqın ona verdiyi bu gözəl adı ömrünün sonuna qədər şərəf və ləyaqətlə daşıdı.

Bu gün Bülbül bizim üçün kimdir? Mirzə Fətəli Axundzadə dramaturgiyamızın, Üzeyir bəy operamızın və professional musiqimizin binasını qoydusa, Bülbül də professional vokal sənətimizin təməlini qoydu. Bu üçlük təkcə Azərbaycan mədəniyyətinin deyil, bütün müsəlman Şərqişində saydığım sahələrin baniləri olub, Azərbaycanımızın başını ucaltıdılar.

Bülbülün cahanşümul xidməti bir də bundan ibarətdir ki, o, Azərbaycan milli vokal sənətini Qərb vokal sənəti ilə qaynaqlaşdıraraq mədəniyyət tariximizdə inqilab yaratdı. O inqilab «Koroğlu» operası ilə zirvə nöqtəsinə çatdı. Bu operada musiqi Koroğlumuz Üzeyir bəylə səs Koroğlumuz Bülbülün ürəyi birləşdi.

Ölməz Bülbülümüzün xidməti bununla məhdudlaşmır. Vəfatından bir qədər əvvəl onun akademiyadakı son çıxışı bu gün də mənim qulaqlarımda səslənir. Bülbül Azərbaycan və italyan dillərində sait səslərin çoxluğunu və vokal uyarlığını fonetik faktlarla göstərdi və böyük alimliyini sübuta yetirdi.

* Bülbülün 100 illik yubiley gecəsində çıxış

mən kafi saymıram. Çünki arzudan arzu doğur. Əgər əvvəllər yalnız istiqlalımızı qazanmaq arzumuz var idisə, bu arzu həqiqət olandan sonra ondan daha başqa arzular göyərirdi. İndi biz dünyada baş verən hadisələri, böyük dövlətlərin apardığı mə'nəvi imperiaлизм siyasətini, xalqlara ayrı-seçkilik münasibətlərini təhlil etdikcə bir böyük həqiqəti anlamalıyıq ki, istiqlalını yeni qazanmış 5 Türk dövləti Türkiyə başda olmaqla həm iqtisadi, həm siyasi və həm də mədəni sahələrdə əl-ələ, çiyin-çiyinə verməsə, Qərb dövlətlərinə çata bilməyəcək, başqa şəkildə əriməyə mə'ruz qalacaq, istiqlalımızı istədiyimiz şəkildə möhkəmlədə bilməyəcəyik. Bu gün əgər dünyada «Avropa birliyi» varsa və bu birliyə dünyanın inkişaf etmiş 15 dövlətindən biri olan böyük və qüdrətli Türkiyəni qəbul etmək istəmərlərsə, niyə biz türk dövlətlərinin birliyini yaratmıyıq?

Bəlkə bu, türkçü bir şairin xəyalından və arzularından doğan bir illüziyadır?

Nə olar? Hər şeyin əvvəli məgər arzudan və xəyaldan başlamırmı?

Amma çox təəssüf ki, bu gün bizim gözüümüzü dikdiyimiz Türkiyə üzünü öz doğmalarından çox, ona ögey olan Batıya tutmaqdan bezmir. Mən bunu bir neçə məqaləmdə ürək ağrısı ilə yazmış, amma Türkiyədən əks-sədasını eşitməmişəm. Ona görə də bu məqaləmdə də yenə üzümü böyük və qocaman Türkiyəyə tutub təkrarən deyirəm: Batıdan bizə lazım olan elmi-texnologiyini mənimsəyək. Amma soy kökümüzə xəyanət etməyək, mə'nəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlayaq, heç kəsi yamsılamayaq, 700 illik dövlətçilik ən'ənəsi olan, böyük imperatorluqlar qurmuş atalarımızın əməlləri ilə öyünək, onların xatirəsini əziz tutaq, bizə elədikləri nəsihətləri unutmayaq. İkinci Göytürk imperatoru Bilgə xaqanın sözlərini qulaqlarımıza sırğa edək:

«Ey türk, titrə və özünə dön. Sən özünə dönəndə böyük olursan».

1999

tında idi. İşə bax ki, Bakıya hərbi komendant təyin olunmuş şəxsin soyadı da Dubinyak, yəni «Dəyənək» idi. Təhlükəyə baxmayaraq, həmin sessiyanı keçirməyi özümüzə borc bildik.

O tarixi sessiyanın təşəbbüskarı və iştirakçısı olduğumla fəxr edirəm. Həmin sessiyanın qəbul etdiyi qərar və müraciətlər öz məzmununa görə sovet zamanı və məkanı üçün olduqca sərt və cəsarətli sənədlər idi. Əfsuslar olsun ki, bu qərarlar gerçəkləşməyərək kağız üzərində qaldı. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycanın o dövrdəki siyasi rəhbərliyi elə bir mövqe tutmuşdu ki, bu qərarların üstündən bir xətt çəkərək onları xalqa unutdurmağa çalışdı. Əfsuslar olsun ki, ikili standartların bu gün də hökm sürdüyü dünyamızda ictimai fikri lazımi məcraya yönəldən bu sənədlər yox, Qorbaçovun Azərbaycanda dırnaqarası özbaşınalığa və terrorizmə qarşı mübarizə haqqındakı bəyanatları qəbul olundu. Bu cərx-i-fələk yenə tərsinə dövrən etdi. Həmin faciəni törədənlər əslində Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktları həyata keçirdikləri halda, öz konstitusion haqlarını tələb edən dinc əhaliyə «terrorist» damğası vurdular.

Müəyyən mənada 20 Yanvar bizə qarşı törədilən mə'nəvi təcavüzün məntiqi nəticəsi idi. Bizim mədəniyyətimizə, tariximizə, milli mə'nəliyimizə toxunan yazılara yaşıl işıq yandıranlar, sözsüz ki, Qarabağla bağlı xalqın belə ayağa qalxmasını gözləmədilər. Gülistan müqaviləsindən bəri iki yerə parçalanan xalqın öz tarixi torpaqlarını itirə-itirə gəlir. Qarabağ uğrunda gedən siyasi oyunların ilk qurbanları 20 Yanvar şəhidləri oldu.

Biz on ildir ki, Yanvar faciəsini yad edirik. Yad etmək təkcə faciəni yada salmaq, hüznə batmaq, kədərə batmaq deyil, milli qeyrət, cəsarət və rəşadət sahiblərini, günahsız qurbanları—şəhidləri hörmət və məhəbbətlə xatırlamaqla yanaşı, bunlardan nəticə çıxartmağı, gələcəkdə belə faciələrin qarşısının alınması yollarını və vasitələrini aarmalı və tapmalıyıq.

E'tiraf edək ki, biz tarixi faciələrimizdən, ata-babalarımızın milli varlığına, ərəzi bütövlüyümüzə əsaslı surətdə xələl gəlmədən necə ağıl və zəka, qüdrət və qüvvətlə çıxardıqlarını lazımınca öyrənə bilməmişik.

Yaşadığımız dünyada tarixini milli faciəsiz, təcavüzsüz keçirən bir xalqa, millətə rast gəlmək mümkün deyil. Əsl məsələ təcavüzlərdən, faciələrdən çıxış yolunu tapmaq, onları önləmək, millətin maddi-mədəni, mə'nəvi potensial gücünü birləşdirib, müqavimət qüdrətini artırıb sülh və rifah şəraitində yaşamasını, zamanla ayaqlaşmasını təmin etməkdir. Hadisələrin faciəyə aparən məcrasını görmək və dəyişmək ümummilli borcdur, mə'suliyyətdir, müqəddəs vəzifədir.

Burada iqtidar—müxalifət savaşına, qüvvələrin parçalanmasına, şəxsi ambisiyalara yol vermək olmaz. Xəstə ananın başı üstündə övladlarının didişməsi ən azı günahdır. Mübahisə və müzakirələr zamanın və taleyin qarşınıza çıxardığı məşəqqətləri dəf etmək, iqtisadi, milli və mə'nəvi qüdrət və gücümüzü artırmaq yollarını aarmaq üstündə getməlidir.

1918-ci ilin mart qırğınından sonra ziyalılarımız birləşib Azərbaycanın müstəqilliyini e'lan etdilər. Dövlətçiliyimiz demokratik əsaslar üzərində cümhuriyyət şəklində bərpa edildi.

1990-cı ilin yanvar qırğınından sonra da biz istiqlal əldə etdik. Tarix bir əsrdə bizə iki dəfə müstəqil dövlətçilik şansı verib. Bu dövləti daim möhkəmlətmək, onu xalqın inam və inanc qalasına çevirmək, torpaqlarımızı azad etmək üçün bütün kənar iddiaları bir tərəfə qoyub əl-ələ vermək, gecəli-gündüzlü çalışmaq, düşdüyümüz məşəqqətləri dəf etmək vaxtı deyilmi?

20 Yanvar faciəsini düşündükcə yoxdan var olurmuş.

Bir yandan sarsılsaq da, o biri yandan qəlbimizi sonsuz qürur hissi bürüyür. Sarsılıraq ki, bizim oğullarımızın qəbahəti, günahı nə idi ki, havayı qurban getdilər. İftixar hissi keçiririk ki, şəhidlərimiz sabaha, gələcəyə olan ümidimizə çıraq tutdular. Bizim inam qalamızda əbədi məş'əl yandırdılar.

Bizim qədim ən'ənəmizdə şəhidlik ölümün ən yüksək mərtəbəsi hesab edilir. Türkiyə dövlətinin himninin müəllifi böyük şair Mehmet Akif «Çanaqqala şəhidlərinə» adlı şe'rində yazır:

Ey şəhid oğlu şəhid, istəmə məndən meqbər,
Sənə ağuşunu açmış duruyor Peyğəmbər.

Beytin açıqlaması belədir:

Ey şəhid, sən məndən özünə qəbir istəmə, çünki sən qəbrin
Peyğəmbərin açılmış qucağıdır.

Ona görə ki:

Sənə dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın?
Köməlim gəl səni tarixə desəm, sığmazsın.

Şair deyir:

Səni mən hansı qəbirdə dəfn edim ki, o qəbir sənə dar gəlməsin?
Əgər mən səni tarixə dəfn eləsəm, sən ora da sığmazsan. Çünki sən
tarixin özünü də yaradan olduğun üçün, tarixdən də böyüksən.

Sözümü 20 Yanvar şəhidlərinə həsr etdiyim poemanın son mis-
raları ilə bitirmək istəyirəm:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

O şənbə gecəsi, o qətl günü
Mümkünə döndərdik çox namümkünü.
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünə
O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər.

İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millet millet olur xeyir-şəriylə.
Torpağın bağrına cəsədləriylə
Azadlıq toxumu ekdi şəhidlər.

2000

ATATÜRK KÜLTÜR MƏRKƏZİNƏ TƏŞƏKKÜR*

Əziz qardaşlarım!

Dünyanı dərk edəndən bu günə qədər ömrüm boyu türk ruhu ilə
yaşamış, Türkiyə havası ilə nəfəs almışam. Mən hələ cocuq ikən atam,
əmilərim, dədəm Anadolu türklərinin qəhrəmanlığından, igidliyindən
ağızdolusu danışar, hər zaman bizim xilaskarlarımız olduğunu mənə
təlqin edərdilər.

1918-ci ildə M.Ə.Rəsulzadənin öndərliyi ilə qurduğumuz Azər-
baycan Cümhuriyyətini 1920-ci ildə bolşevik imperiyası dağılandan
sonra Türkiyə bizim Rəsulzadələrə qucağını açdı və mühacir dövləti-
mizi burda qoruyub saxladı. Türkiyə bütün türk ölkələrinin Zəki Vəli
Toqan, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Sədri Maqsudi
Arsal kimi dəyərli oğullarına qucağında yer verdi.

Mən bura gəlməmişdən 4-5 gün öncə Naxçıvan Muxtar Respub-
likasının 75 illik yubileyində iştirak etdim. Yubiley şənliklərində Tür-
kiyənin Diyanət vakfı tərəfindən Naxçıvanda inşa edilmiş Caminin
açılışının şahidi oldum. Camiyə 1918-ci ildə Naxçıvanı erməni işga-
lından xilas etmiş böyük türk generalı Kazım Qara Bəkir paşanın adını
verdilər. Buna bütün Naxçıvan əhli sevinirdi.

Bunları unutmaq olarmı?

Mən hər dəfə «Türkiyə» sözünü tələffüz edəndə ağzım şəkərlə-
nir, könlüm qanadlanır. Çünki Türkiyə dünyadakı bütün türk xalqları-
nın gözünü dikdiyi, ümid bəslədiyi, arxa bildiyi bir məmləkətdir. Tür-
kiyə ömrüm boyu həsrətilə yaşadığım, başarılarına sevinib, dərdinə
ortaq olduğum, adını çəkdiyim zaman qollarıma qüvvət, ürəyimə ta-
qət, gözlerimə işıq verən doğma məmləkətimdir. Ümidgahım, qible-
gahım, zorla əlimdən alınmış adımlı qoruyub saxlayan, demək, namu-
sumun, izzət və şərəfinin qoruyucusu, görən gözü, vuran qolum, dü-
şünən beynim, çarpan ürəyim, ana dilim, tarixim, bayrağımdır Türkiyə!

Avqust ayının 17-də Türkiyədə baş verən zəlzələ azəri türklərini
sarsıtdı. Mən o zaman doğulduğum Şəki ilçəsində idim. Dərhal Bakıya

* 19 oktyabr 1999-cu ildə Ankarada Türkiyə Cümhuriyyətinin cümhur başkanı
S.Dəmirəl tərəfindən Atatürk Kültür mərkəzinin üzvlük barətə verilən zaman tə-
şəkkür nitqi.

gəldim. Xalqa qəzet vasitəsilə müraciət etdik. «Azər—Türkbank»a adamların axın-axın gəldiyinin şahidi oldum. Hər kəs öz imkanı daxilində Türkiyəyə yardım üçün bankın qarşısında növbəyə düzülmüşdü. 80—85 yaşlarında təqaüdə bir ixtiyar 20 dollarlıq təqaüdünün 5 dollarını yardıma, gətirmişdi. Onun yanında duran bir gənc ixtiyara dedi ki, «əmi, sən beş dollarını saxla, mən sənə yerinə 50 dollar verərəm». İxtiyar əsəbiləşdi və dedi ki, onsuz da bilirəm ki, 5 dollarlıq yardım zəlzələdən zərər çəkmiş böyük Türkiyə üçün heç bir şeydir. Lakin mən bu az para ilə Türkiyəyə sevgimi gətirmişəm. Bu sevgini mənim əlimdən alma.

Sonra mən Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə ilgili «Keçmiş olsun» adlı şe'r yazdım və bu şe'ri məşhur bəstəçimiz Faiq Sücaəddinə təqdim etdim. Və o mənim şe'rimə gözəl bir musiqi bəstələdi. Bu rekviyem yalnız mənim və bəstəçinin deyil, Azərbaycan dövlətinin və millətinin Türkiyə türklərinə «keçmiş olsun» mesajıdır.

Bu gün bu məclisdə diləklərimizin məmləkəti olan Türkiyəmizin Atatürk kultür mərkəzi başqanının təklifi və bilim kurulunun qərarı ilə məni Atatürk Kultür Mərkəzi şərəf üzvlüyünə layiq bildilər. Bu şərəf üzvlüyünə görə mən Türkiyə Cümhuriyyətinə, bu Cümhuriyyətin başında duran sayın Süleyman Dəmirəl cənablarına, başda professor Sadıq Tural bəy olmaqla Atatürk Kultür Mərkəzinin bütün üzvlərinə və bütün Türkiyə xalqına dərin-dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

Ankara, 19 oktyabr 1999

MÜSAHİBƏLƏR

SEVƏN DOXSANINDA HƏLƏ CAVANDIR

Görəsən Bəxtiyar Vahabzadəni dəlicəsinə sevən çoxdur, yoxsa elə-belə oxuyan? Məncə, şairi elə-belə oxuyanlar Bəxtiyar poeziyasının vurğunlarının kölgəsində itib-batırlar. Onun yaradıcılığına vurğunluqla bağlananlar şairin söhbətlərindəki müdriklik, fəlsəfi ümumiləşdirmə bacarığı və vətəndaşlıq yanğısı ilə baş-başa qalanlardır. Bəxtiyar müəllimlə həmsöhbət olarkən də məhz vətən və vətəndaşlıq hisslərinin fəlsəfi duyumlarla sıx qovuşduğundan danışdıq, insan və onun cəmiyyətdəki mövqeyindən, həmçinin xalqımızın dözümlü və əzablarından söz açdıq. Oxuculara təqdim etdiyimiz bu söhbət isə Bəxtiyar müəllimin ürəyindəki poeziya işığından süzülüb gələn bir parçadır.

—Belə deyirlər ki, dahilərin doğum günləri bəlli olsa da, ölüm günləri bəlli olmur. Bu baxımdan siz özünü dahi hesab edirsinizmi?

—Qətiyyən! Mən adi bir şairəm. Dahilik tamamilə başqa şeydir. Bizim kimi adi şairlər isə Nizami, Füzuli, Şekspir, Balzak, Tolstoy, Puşkin, Sabir kimi dahilərdən həmişə öyrənir və ömrünün sonunadək öyrənməlidir.

—Sizin belə misralarınız var:

Yüz-yüz itən olsun,
Min-min də bitən var.
Şükür eyləyəlim ki,
Bizlərdən həm əvvəl,
Həm sonra Vətən var.

Bu, o deməkdir ki, siz təkcə şair kimi yox, həm də insan kimi, Vətəndaş kimi içində Vətən odunu daşıyırsınız, ürəyinizdəki Vətən yanğını bir an belə sönməyə qoymursunuz. Hardandır bu od, bu alov?

—Türk şairi Behcət Kamal Çağların «İstiyorum» adlı şe'rinə belə bir misra var: «Bir iman istiyorum uğrunda baş qoyacağ».

Təxminən 20-25 il bundan əvvəl mən şairin həmin misrasına cavab olaraq «Şe'rim-imanım mənim» adlı bir şe'r yazmışdım: «Şairlikmi tapmısan imanını tapmamış?»—deyə ona irad tutmuşdum. Çünki əvvəl imandır, sonra şairlik.

Müqəddəs kitabımız Qur'ani-Kərimdə belə bir ayə var: «Vətən sevgisi imandandır». Beləliklə, imanını, əqidəsini tapmayan adam nə şair ola bilər, nə də adi vətəndaş. Mənim şairliyim əqidəmdən, imanımdan doğmuşdur. Dediğiniz o od-alov da həmin əqidənin, imanın bəhrəsidir. Eləcə də götürək bizim böyük Sabiri. Onun «Hophopnamə»si Vətəninə və millətinə olan böyük sevgisinin, böyük imanının, əqidəsinin işarələridir.

—Hər bir ot, ağac torpaqda göyərdiyi kimi vətəndaş da Vətəndə boy atıb ərsəyə çatır. Lakin o da həqiqətdir ki, doğma torpağından üz çevirən, Vətənə dönük çıxan adamlar da var. Belələrinə öz pocziyanızda ayırdığınız yer bir damğadır, yoxsa izsiz-nişansız ölüm?

—Sizin nəyə işarə etdiyinizi başa düşürəm. İndi son zamanlar bir parça çörək üçün qürbətə gedən, xarici ölkələrdə özünə sığınacaq tapan vətəndaşlarımız çoxdur. Onları qınamaq olmaz. Ümumiyyətlə, bizim xalqımız torpağına, el-obasına bağlı xalqdır. İndi zavallılar neyləsin ki, Vətəndə iş tapa bilmir, məcburiyyət qarşısında Vətəni tərk edir və qürbətdə çox böyük çətinliklərlə üzləşir, təhqirlərə məruz qalırlar. Ancaq Vətənə dönük çıxanlar, xoşbəxtliyi Vətəndə deyil, harınlıqdan kənarda axtaranlar da var. Əlbəttə, belələri dönükdür, satqındır və onlara haqq qazandırmaq olmaz. Mən bu barədə «İki mühacir» adlı şe'r də yazmışam. Qürbətdə yaşamasına baxmayaraq, Vətən havası ilə tənəffüs edənlərlə bərabər, Vətəndə yaşayıb Vətənə, onun dilinə, onun tarixinə biganə olanlar da var:

Vətəndən kənarda yaşayanlara
Mühacir demişik,...

lap doğru, lap düz!

Vətənin içində yaşayıb, ancaq
Özünü Vətənə yad sayanlara,
Özgə mə'bədinə baş qoyanlara
Nə ad verək biz?

—Bəxtiyar poeziyası əzabkeş fikrin, Vətən və millət haqqında düşüncələrin, dünya, insan və sevgi haqqında çırpıntıların poeziyasıdır. Amma o da var ki, Vahabzadənin məhəbbət lirikası, sevgi şe'rləri nə zamana sığır, nə də məkana. Bu poeziya hər bir insanın mə'nəvi əzabları, daxili iztirabları, könül çırpıntıları, ürək yangısı, qəlb sızıltısıdır. Dediklərimlə şəriksinizmi?

—Haqlısınız. Mənim şe'rlərimdəki fəlsəfi düşüncəni əsasən sevgi lirikamda axtarmaq lazımdır.

Sevgi yaş tanımır... Qəlbini yandır!
Yanaraq yaşasan yaş düşməz yada.
Sevən doxsanında hələ cavandır,
Sevməyən qocadır otuzunda da.

—Düz 20 il əvvəl yazdığınız bu misralardakı sevgi odu bu gün də ürəyinizdə yanırırmı?

—Əlbəttə! Ancaq burada bir balaca izah lazımdır: əsl böyük sevgi ömrün sonuna qədər davam edir, lakin təzahür formasını dəyişir. İyul ayında Şəkidə yazdığım «Nağılım gəlsin» adlı şe'rimdə bu məsələyə belə toxunmuşam:

Sevgidən savayı hər şey ağ yalan,
Onu itirdinsə, dünyan dağıldı.
Məhəbbət həmişə təptəzə qalan
Köhnə rəvayətdi, köhnə nağıldı.

Həyat cəhənnəmə döner ürəksiz,
Yaşayıb sevməsə insan insanı.
Hamımız olmuşuq, oluruq şeksiz,
Bu köhnə nağılın baş qəhrəmanı.

Sevgi nağılının baş qəhrəmanı olan adamların bu böyük hissə münasibəti başqa-başqa olduğu üçün onu hər kəs öz ölçüsü ilə ölçür. Axı, hər kəs özü kimi sevir. Füzuli isə bu hissə tamam başqa pəncərədən baxır:

Xəyal ilə təsəllidir, könül meyli vüsal etməz,
Könüldən dişrə bir yar olduğun aşiq xəyal etməz.

Şair demək istəyir ki, sevgili həmişə ürəkdədir. Onunla cismani yaxınlığın elə bir önəmi yoxdur. Başqa bir şe'rinə Füzuli bu məsələyə daha dərinlən yanaşaraq:

Ey Füzuli, qılmazam tərk-i-təriqi eşq kim,
Bu fəzilet daxili əhli-kəmal eylər məni.

—deyə, məhəbbət iztirabının insanı kamala çatdırmasından, onu kamal əhli etməsindən söhbət açır. Axı, biz dünyanı iztirabdan, əzabdan keçərək dərk edirik.

1969-cu ildə yazdığım «Qorxu» adlı şe'rimdə deyirəm:

Mən oddan qorxmadım yanana qədr,
Mən qorxu bilmədim qanana qədr.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.
Başlandı qorxu,
Başlandı ehtiyat,
Başlandı həyat!

Bəli, biz həyatın, o cümlədən, sevginin iztirablarını dadıb, qorxunu hiss edincə ehtiyatdan adlayıb həyatı dərk edirik.

—Bəxtiyar müəllim, ömrünüzün ötüb-keçən illərini yaqın ki, tez-tez xatırlayırsınız. Soruşmaq istəyirəm, ötənlərin ağrı-acısını nə ilə ovundurursunuz?

—Bu, çox mürəkkəb sualdır. İnsan günahlarına girovdur. İnsan ömrünü səhvlər, günahlar müşayiət edir. Gənclik illərimi xatırladıqca buraxdığım səhvlərin, elədiyim günahların öz içimdə hesabını çəkirəm. O zaman əllərim istər-istəməz göyə açılır və ulu Tanrıdan günahlarımın, səhvlərimin əfv olunmasını təmənnə edirəm. Elə bu münasibətlə yaqın günlərdə «Günah—tövbə» adlı şe'r yazmışam. Şe'r «Azərbaycan» dərgisinin gələnilki yanvar sayında dərc olunacaq.

—Sizin ədəbiyyata gəlişiniz, daha doğrusu, gənclik illəriniz İkinci Cahan müharibəsinin ağır illərinə təsadüf etmişdi. İndi də ömrünüzün bu ahıl çağında Qarabağ müharibəsinin qan-qadasına tuş gəldiniz. Siz bunu alın yazısı hesab edirsiniz, yoxsa taleyin təsadüfi zərbəsi?

—Dünyada təsadüfi heç nə yoxdur. Tale və təsadüf bir-biri ilə uyuşmur. Romen Rollan Bethoven haqqında yazdığı kitabda Bethovenin 5-ci simfoniyasını təhlil edərkən (mənim ən çox sevdiyim simfoniya) bu simfoniyanı «taleyin ömür qapısını döyməsi» adlandırır. Ümumən qəzavü-qədəri hərə bir cür yozur. Qur'ani-Kərimdəki qəzavü-qədr məsələsinə əks çıxan Mirzə Fətəli Axundzadə alın yazısını bir növ inkar edir. Ancaq burada bir incə mətləb var: qəzavü-qədr məsələsində Qur'ani-Kərim həm də insanı «fəali-muxtar» adlandırır.

Yə'ni insan öz əməllərinə cavabdehdir. Bununla yanaşı, mən başımıza gələn Qarabağ müsibətlərinin səbəbini həm özümüzdə görürəm, həm də taleyin qədr-qismətində.

—Siz şairsiniz. Özü də təpədən-dırnağa qədr poeziya adlı bir ələmə «bələnmis» şair. Haçansa bu «bələkdən» çıxə biləcəyiniz haqda düşünmüşünüzmü?

—Mənim ömrüm artıq sona çatmaq üzrədir. Bundan sonra bu «bələk»dən çıxmaq mümkünmü? Heç gəncliyimdə də bu barədə düşünməmişəm. Bu, mənim ağıma da gəlməyib və təxminən 40-45 il əvvəl yazdığım bir şe'rimdə belə misralar var:

Min dəfə, milyon dəfə
Doğulsaydım yenidən,
Şe'r, sənət yolunu
Götürərdim yenə mən.

Bu yol çox çətin, ağır və dolanbac yoldur. Bə'zən mənə olan haqsız hücumlardan bezir, yorulur, tıncıxıram. Hərdən yalnız öz ailəsinin dərdi ilə yaşayan, müəyyən dar çərçivə içərisində düşünən, böyük dərdlərdən və iztirablardan uzaq olan adamlara qibtə ilə baxıram. Mənim bir köhnə dostum var. Keçmiş günlərimi xatırlamaq, mə'nəvi iztirablardan bir qədər uzaq olmaq üçün onunla görüşürəm. O mənə adi məişət söhbətləri edir, məsələn, filan xəbərin dadlı olması üçün nə etmək, qora suyunu necə hazırlamaq, qoz mürəbbəsini bişirmək üçün onu kirəcdən necə keçirmək, uşaqlarla necə rəftar etmək haqqında şirin-şirin danışır. Mən onu diqqətlə dinləyir və onun məhdud dairədəki düşüncələrinə həsəd aparıram. Onunla söhbət edərkən dincəlirəm.

—«Nekroloq» şe'rinizdə yazırsınız:

Ürəkdəki arzular əməllərdən əzəldir.
Eləmək istədiyim mənim elədiyimdən
Həm çox, həm də gözəldir.
Eləysə... nekroloqa ömür tam olsun deyə
Əməllərlə bərabər ən gözəl arzular da
Niye yazılmır, niyə?

Bu o deməkdir ki, insan qarşısına qoyduğu məqsədə və bütün arzularına tam nail ola bilmir?

MÜXBİR SUALLARINA CAVABLAR

—Şübhəsiz! Bu şe'r böyük bir müasirimizin ölümü münasibətilə yazılmışdır. Mən o böyük insanı yaxşı tanıyır, ağrı-acılarını bilirdim. Onun haqqında yazılmış nekroloqu oxuyanda məni ağlamaq tutdu: «Filan ildə doğulmuş, filan məktəbləri bitirmiş, filan əsərləri yazmış, filan mükafatlarla təltif olunmuş və filan gündə də ölmüşdür». Çox qəribədir. Bu böyük insanın ömrünün, yaradıcılığının 40–45 illik fəaliyyətinin yekunu olan bu balaca nekroloq onu bizə tanıda bildimi? O böyük insan bu nekroloqdanmı ibarətdir? Axı, o özü ilə bərabər içində çırpınan arzuları, duyğuları da qəbir evinə apardı. Oxucu onun ürəyində çırpınan bu arzulardan, onu narahat edən duyğulardan, fikirlərdən axı, xəbərsiz idi. «Nekroloq» şe'ri bu düşüncədən doğdu. Rus şairi S.Şipaçov da «Tire» adlı şe'rinə bu məsələyə başqa şəkildə toxunaraq yazır ki, insanın başdaşına 2 rəqəm yazılır. Doğulduğu və öldüyü illər! Bəs bu mərhumun ömrü bu başdaşında necə ifadə olunmuşdur? İki rəqəmin arasındakı tiredə.

Görürsünüzmü, eyni fikri iki şair başqa-başqa şəkildə, hərə öz üslubuna uyğun tərzdə ifadə etmişdir. Ədəbiyyatın gözəlliyi və orijinallığı nədən yazmaqda deyil, necə yazmaqdadır.

Beləliklə, böyük şairlə söhbətimi buradaca bitirdim. Bilmirəm az oldu, çox oldu. Hər halda cavabını bilmək istədiyim suallarına xalqın şairi səmimi cavablarını verdi.

"ZÜLEYXA NADİR

P.S. Bəxtiyar müəllimin xeyir-duası:

«Arena» yeni çıxır. Ona uğur arzulayıram, qoy o, adını doğrultsun, çıxdığı arenada öncül olsun.

«Arena», 24 sentyabr, 1 oktyabr, 1999

—Siz sovet diktatura rejiminin kiçik xalqlara qarşı yönəldilmiş siyasətinin eybəcərliklərini nə zamandan hiss etməyə başladınız?

—Hələ uşaqlıq illərimdən. 1930-cu ildə sovet hökuməti kollektivləşmə siyasətinə keçdiyi zaman buna qarşı mənim doğulub böyüdüyüm Şəki mahalında üsyan başladı. O zaman mənim 5 yaşım var idi. Bakıdan gələn rus ordusu xalqı qanına bələyib üsyanı yatırdı. Üsyandan sonra minlərlə adam həbs edildi və güllələndi. Üsyançıların bir qismi isə dağlara çəkilib qaçaq oldular. Bundan sonra Şəki mahalında qaçaqçılığa qarşı mübarizə başlandı. Bu mübarizə 1945-ci ilə qədər davam etdi. Bunlar hamısı mənim gözlərim qarşısında baş verir və mənim ürəyimdə bu zülmə, bu haqsızlığa qarşı üsyan duyğularının cücərməsinə səbəb olurdu.

İlk e'tiraz şe'rlərimi hələ orta məktəbdə oxuduğum zamandan yazmağa başladım.

1942-ci ildə mən Bakı Dövlət Universitetinin filoloji fakültəsinə qəbul olundum. Bu illərdən də şe'rlərim mərkəzi mətbuatda çap olunmağa başladı.

—Siz quruluşa qarşı yazdığınız şe'rlərinizi sovet dövründə senzurdan necə keçirə bildirdiniz?

—Mənim sovet totalitar sisteminə qarşı yazdığım əsərlər 2 qismə bölünür: 1) elə o zaman çap etdirə bildiyim; 2) çap etdirə bilmədiyim, arxivimdə saxladığım əsərlər.

Çap etdirdiyim şe'r və poemalarımda senzuranı aldatmaq üçün milli dərdlərimizi ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirməklə özümü sığortalayırdım. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində yaşamış böyük şairimiz Sabirin haqqında yazdığım «Ağlar-güləyən» adlı poemada mən quruluşa qarşı öz e'tiraz fikirlərimi Sabirin dili ilə ifadə etdiyimə görə senzura buna e'tiraz edə bilmirdi. Yaxud 1960-cı illərin əvvəlində Əlcəzairdə fransız işğalına qarşı qalxan milli azadlıq hərəkatından bəhs edən «Yollar—oğullar» poemamda mən Əlcəzairdən bir vasitə kimi istifadə edərək öz milli dərdlərimizi dilə gətirmişdim. Mənim senzuranı aldatma üsullarıma xalq öyrəşmişdi. Oxucularım mənim nəyə işarə etdiyimi və nə demək istədiyimi anlıyır.

—1813-cü ildə Gülüstən müqaviləsi ilə Azərbaycanın iki yerə parçalanmasına e'tiraz olaraq yazdığınız «Gülüstən» poemasına görə— mətbuatdan öyrəndiyimə görə—1962-ci ildə Sizi universitet müəllimliyindən çıxarmışdılar. Bu cəza nə ilə qurtardı?

—Tarixdən bildiyiniz kimi, 1813-cü ildə Rusiya ilə İranın arasında bağlanmış Gülüstən müqaviləsi əsasında Azərbaycan iki yerə parçalandı. Vətənimin bir hissəsinə Rusiya, bir hissəsinə isə İran hakim oldu. Bu bədnam müqaviləyə e'tiraz olaraq 1959-cu ildə mən «Gülüstən» poemamı yazdım. Bu əsəri mərkəzi mətbuatda çap etdirə bilmədiyimdən doğulduğum Şəkinin «Şəki fəhləsi» adlı yerli qəzetində çap etdirmişdim. Poema əlyazması halında bütün Azərbaycana yayıldı və 1962-ci ildə məni millətçi damğası ilə universitetdəki müəllimliyimdən azad etdilər (doktorluq mə'zuniyyəti bəhanəsi ilə).

—Bəs «Latın dili» şe'riniz nəyə görə sensasiyaya səbəb oldu?

—Ümumiyyətlə, mənim sovet dövründə əsas mübarizəm Ana dilimizin rəsmi dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı idi. Bildiyimiz kimi, sovet dövründə milli dillər sıxışdırılır, assimilə edilirdi. Millətin milli varlığı birinci növbədə onun dili ilə bağlıdır. Bir millətin ana dili yoxdursa, onun özü də yoxdur. Dilimizin rus dili ilə əvəz olunması ömrüm boyu məni ağrıtmış və mən o zamanlar həm məqalələrimdə, həm də şe'rlərimdə millətin varlığının birinci göstəricisi olan Ana dilinin müdafiəsinə qalxırdım.

1967-ci ildə mən Kasablankaya getmişdim. Gördüm ki, orda da vəziyyət bizimki kimidir. Yə'ni ərəb dili dövlət idarələrində işlənir. Ərəblərin bu vəziyyəti mənim əlimə girəvə verdi. Və bu münasibətlə «Latın dili» şe'rini yazdım. Şe'rdə deyilir ki, indi Yer üzündə latın xalqı yoxdur, lakin bu dil bütün elmlərdə termin kimi işlənir. Ona görə də bu dilə «ölü dil» demək olmaz. Amma dünyada elə xalqlar var ki, özü yaşayır, amma dilini öldürüblər. Buna görə də ölü dil latın dili deyil, rəsmi dairələrdə işlənməyən dillər ölüdür.

Senzuranı yayındırmaq üçün şe'rin altında Kasablanka sözünü yazmışdım. Amma rəsmi dairələr mənim bu üsulumu anlamışdılar: ona görə də bu şe'rin üstündə başım çox ağır çəkdi. Amma KQB şe'rin

altında yazdığım Kasablanka sözünə görə bu şe'rdə qaldırdığım məsələnin Azərbaycana aid olduğunu sübuta yetirə bilmədi. Dedim, mən ərəbləri nəzərdə tutmuşam. O zamanlar yazıb, arxivimdə saxladığım «Başqasının yasında» adlı şe'rimdə mövcud quruluşu hansı yollarla ifşa etdiyimi bu cür izah etmişəm:

İçimi göstərmədim cəllad tutan güzgüyə,
Üzdə gülüb, içimdə müşkülümə ağladım.
Millətimin dərini ünvanlayıb özgəyə,
Başqasının yasında öz ölümə ağladım.

1999

RUS GENERALI İLƏ ÜZLƏŞMƏ

Düz on il öncə rus ordusu Bakıya girdi. Qan tökdü. Rus əsgəri hara girirsə, orda qan var, ölüm var. Tarixdə bunun çoxlu örnəkləri mövcuddur. İmperiya canilərinin daha bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, həmişə törətdikləri vəhşəti gizlətmək istəyirlər. Guya xalqlara azadlıq gətiriblər. Bizdə də belə oldu. Televiziyada təxribat törədildi. Əhali informasiya blokadasına alındı. Ümid yalnız radioya qalmışdı—xarici radiolara. Bakıda nələr baş verdiyindən yalnız Berlindən yayınlanan «Azadlıq» radiosu vasitəsilə xəbər tuturduq. Birdən xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin səsi eşidildi. Paytaxtda baş verənlərdən yana-yana danışdı və bütün deputatlardan tə'cili sessiyaya gəlmələrini xahiş etdi...

On il bundan öncə xalqın ümid yeri kinu baxdığı səsin sahibi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşüb, o mə'sum gecəni xatırladıq.

—Yanvarın 15-i, ya 16-sı idi, dəqiq xatırlamıram. Mərdəkanda işim vardı. Mərdəkan yolunda Leninin heykəli olan yerdə—dörd yolun ayrıcında bizi saxladılar. Yolu «Moskviç» və digər yüngül maşınlarla bağlamışdılar. Məni tanıdılar. Soruşdum ki, ay oğul, bu nədir belə? Dedilər ki, bilmirsiniz, ruslar hücum edəcəklər, biz də onların qabağını kəsirik. Güldüm və dedim ki, tankın qabağında «Moskviç» nə edəcək? Bu, mübarizə vasitəsi deyil. Dedim, bunu etməyin. Fikir vermədilər. Şəhərə qayıdanda İsmayıl Şıxlıya, professor Nurəddin Rzayevə və Şeyx A.Paşazadəyə zəng edib Vəzirovun yanına getməyi təklif etdim. Görüşün vaxtını razılaşdıq. Bir də Həsən Həsənova zəng etdim. O da bizimlə getdi. Vəzirovun otağına girəndə gördük ki, üç nəfər rus—Girenko, Primakov və Mixaylov əyləşiblər. Soruşduq ki, niyə gəlmisiniz, məqsədiniz nədir? Primakovun üstünə yeridim, Vəzirov məni qucaqladı. Dedi ki, qorxulu bir şey yoxdur. O, məni sakitləşdirəndə bu dəfə Şeyx Primakova hücum etdi (Mən bilməzdim ki, Allahşükür Paşazadə rusca bu qədər gözəl bilir). Şeyx hücum edəndə Primakov dedi ki, bizim münasibətlərimiz yaxşı olub, sən həmişə mənə hörmət edən adam olmusan. Şeyx də cavabında dedi ki, dur gedək bizə, nə hörmət deyirsən, edim sənə. Amma bu gün hiss edirəm ki, siz mənim millətimi qırmağa gəlmisiniz. Mən millətin din xadimiyəm. Tələb edirəm: deyin görüm, qırğın olacaq, ya yox? Şeyxi saxlamaq olmurdu. Titim-titim titrəyirdi. Vəzirov Şeyxi də sakitləşdirdi.

Primakov bizə izah etdi ki, narahat olmayın, qırğın olmayacaq. H.Həsənov da bizim səsimizə səs verdi. Dedi ki, biz burada qan iyi görürük. Onlar isə bizi sakitləşdirməyə çalışırdılar. Vəzirovun otağından çıxan kimi Şeyx məndən soruşdu ki, nə başa düşdün? Dedim ki, məni inandırmadılar. O da sözlərimi təsdiqlədi. Soruşdum nə edək? Xalq cəbhəsinə getməyimizi təklif etdi. Dedi, görək onlar nə deyirlər. H.Həsənovdan savayı dördümüz də AXC-yə gəldik. Orda rəhmətlik Nəcəf Nəcəfov və bir neçə başqa cavanları gördük. Şeyx dedi ki, ay Nəcəf, biz qorxuruq, bəlkə o barrikadaları söküb atasınız. O da dedi ki, qorxmayın. Ordan çıxanda Nəcəf mənə yaxınlaşıb bildirdi ki, keçən ilin aprelində 8-9 gürcünü öldürdülərinə görə bütün dünya rusları qınadı, onlar bir daha bu addımı atmazlar. Bu fikir ağıma batdı və nisbətən sakitləşdim.

Lakin gördüm ki, proses gedir. Və... həmin gecə o hadisə baş verdi... Qırmızı güllələr yağış kimi yağdı. Şəhərə qədər yata bilmədik. Bir-birimizlə telefonla əlaqə saxlayırdıq. Hamımız ağlaşırdıq. O zaman Hüsü Hacıyev küçəsindəki evimdə yaşayırdım. Eyvana çıxanda gördüm ki, evimizin qabağından rus tankları gedir. Gecəylə Mirzə Xəzərə mə'lumat verdim. Şəhər tezdən Mərkəzi Komitəyə, Vəzirovun yanına getmək istədim. Nə biləydim ki, o, çoxdan qaçıb. Mərkəzi Komitənin qarşısında əlli mindən çox adam toplaşmışdı. Xəlil Rza rəhmətlik çıxış edirdi. Götürüb partbiletini vızıldatdı ağzı aşağı. Mən də çıxış edib elə oradaca partbiletimi cırıb atdım. Çıxış edib enəndə bir nəfər yaşlı adam mənə yaxınlaşıb dedi ki, Bəxtiyar müəllim, mütləq sessiya çağırmaq lazımdır. Birdən ayıldım. Elə oradanca birbaşa telestudiyaya gəldim. Gördüm ki, həyətdə çarhovuzun yanında xeyli adam durub. İsmayıl Şıxlı, Qabil, rejissor Nazim Abbasov orada idilər. İ.Şıxlı məndən soruşdu ki, niyə gəlmisən? Televiziyada çıxış etmək istəyində olduğumu bildirdim. İ.Şıxlı acı-acı gülüb dedi ki, enerji blokunu dağıtdıblar. Əsəbi vəziyyətimdə bir az da əsəbiləşdim. Rus generalı Ovçinikova hücum çəkdim. O, donub mənə baxırdı. Birdən necə bunun üzünə tüpürdüm, tapançaya əl atdı. Nazim cəld onu arxadan qucaqlayıb qulağına nəşə dedi. Rus əsgərləri mənə tərəf yaxınlaşanda gelayıb qulağına nəşə dedi. Rus əsgərləri mənə tərəf yaxınlaşanda general onlara «çəkilin» əmri verdi. İsmayıl Şıxlı ilə Qabil məni qucaqlayıb maşına basdılar. Ağıma gəldi ki, heç olmasa radio ilə çıxış edib

xalqa müraciət edim. Televiziyada hər saatdan bir çıxışımı verdilər. Sonra isə yenə də Mirzə Xəzərə zəng edib bütün olanlar barədə ona mə'lumat verdim.

—Deputatların hamısı gəlib çıxmışdı mı?

—Hökumət üzvlərindən yalnız H.Həsənov gəlmişdi. Şeyxin bəyanatı çox güclü idi. O, rusları biabır etdi. Elmira Qafarovanın da bəyanatı tutarlı idi. Özü yazmamışdı. Eşitdiyimə görə Xəlil Rza ilə Tofiq Bağırov onu məcbur etmişdilər. Lakin bəyanatdan sonra Elmira Qafarova sessiyanı aparmaqdan imtina etdi. Dedi ki, sessiyanı mən çağırmamışam, mən də aparmayacağam. Kim çağırıb, o da aparsın. Hamı iclası aparmaq üçün məni tələb etdi. Bir saata yaxın apardım. Sonra gördüm ki, iclası idarə edə bilmirəm. Sədrliyə İsmayıl Şıxlını də'vət etdim. İclas zamanı AXC üzvü olan bir cavan oğlan mənə yaxınlaşıb dedi ki, deputatlar bir-bir əkilir. Lakin H.Həsənov əvvəldən axıra kimi bizimlə oturdu. Dedim qapıları bağlayın. Dedi ki, gücüm çatmır. Özüm aşağıya düşdüm. İki qapının ikisini də bağladım açarları da həmin cavan oğlana verdim.

Yenə cavan bir adam çıxış edib rus ordusunun 24 saat ərzində Azərbaycanı tərk etməyəcəyi təqdirdə, ittifaqın tərkibindən çıxmaq barədə qərar qəbul olunmasını istədi. Professor Nürəddin Rzayevdən mənə kağız gəldi ki, indiki vəziyyətdə belə etmək olmaz, bunu bəhanə edib ruslar təxribata keçə bilər. Məsələyə siyasi qiymət verilməsi və qoşunun Azərbaycana girməsinə qərar verən adamların cəzalandırılması barədə qərar qəbul etdik.

—Eşitdiyimizə görə, həmin vaxt türk dünyasının bir neçə yazarına da müraciət etmişiniz.

—Gecə saat ikidə sessiyada fasilə elan etdik. Hamımız ac-susuz idik. Birdən ağıma gəldi ki, Çingiz Aytmatova zəng edim. Tofiq Elmira Qafarovanın otağından Çingiz Aytmatovun və Oljas Süleymenovun telefon nömrələrini yığdı. Çingizi yuxudan oyatdım. Dedim ki, sənin nüfuzun böyükdür, buraya gəlməlisən. Cavab verdi ki, Bəxtiyar, məni bu işlərə qatma. Mən gələ bilməyəcəyəm.

—Niyə?

—Bunun çox səbəbi var idi. Bir-birimizin evində olmuşuq. O, türk millətini sevən böyük şəxsiyyətdir. Lakin ehtiyatlı adamdır. Bu,

onun öz işidir. Oljas zəng etdim. Dedi ki, xəstəyəm, indi gələ bilmərəm, iki gündən sonra gələcəm. Doğrudan da gəldi. Hərərəti 38 idi. «Azərbaycan» mehmanxanasında bir gün dincəldikdən sonra bütün dağılan yerləri ona göstərdik. Gedib Moskvada çıxış etdi. Rus ordusunun Azərbaycana basqınına pislədi.

Səhər saat 8–9-da istədiyimizə heç olmasa 90 faiz nail olduq. Materialları qəzetlərə verdik. Sessiya gedən zaman xəbər gəldi ki, zirzəmidə rus əsgərləri var. Ətrafda da vardı. Partokrat deputatlardan 3–4 nəfəri qaçıb getdi. Digərləri bir nəfər kimi yerindən tərpənmədilər.

—Qaçanlar kimlər idi?

—Doğrusu, adlarını xatırlamıram. Səhər hamımız oradan çıxdıq. Saat 11-də dəfn olacaqdı. Birbaşa dəfnə getdik. Bir milyon insan axını, ciyinlərdə qırmızı tabutlar... Dəhşətli mənzərəydi...

—Bəxtiyar müəllim, 20 Yanvarın üstündən on il keçsə də, hədsiz günahkarlar mə'lum olsa da, indi iqtidarlı—müxalifətli hamı bir-birinə qarşı müxtəlif ittihamlar irəli sürür. Sizcə, bunlara lüzum varmı?

—Əlbəttə, kimlərinə günahı var. O zaman rəhbərlikdə olan şəxslər məsələni öncədən bilməsəydilər, buraya qoşun girə bilməzdi. Burada şübhəsiz ki, günahkar var. Amma gəlin, içimizdə günahkar axtarmayaq. Mən belə düşünürəm. Davanı kürsü davasından çıxarıb, vətən davasına çevirmək lazımdır. İstiqlalımızı qazanmışıq, onu da qoruya. Bu gün, sabah yuxarıda kimin oturmasından asılı olmayaraq, biz istiqlal davamızı aparmalıyıq. Şəxsi ambisiyalarımızı bir tərəfə qoyaq. Müxalifət üzvlərindən heç biri demir ki, ikinci olum. Hamısı birinci olmağı arzulayır. Yalnız xalqın gələcəyini düşünmək lazımdır. Hədisələri faciəyə aparan məcranı görmək və dəyişmək ümummilli borcdur—müqəddəs vəzifədir.

ŞEYDA NƏSİBLİ

«Yeni Müsavat», 20–21 yanvar, 2000

MƏ'MURLAR YENƏ DƏ ÖZ ÖVLADLARINI ANADİLLİ MƏKTƏBLƏRDƏ OXUTMURLAR

Hələ 30-35 il bundan əvvəl xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə M.F.Axundzadəyə həsr etdiyi «Saray-daxmə» şe'rinə Şəki xan sarayı ilə ondan 60-70 metr kənarda olan Mirzə Fətəlinin doğulduğu daxmanı müqayisə edərək yazmışdı ki, xalqı o zaman fars dilində fərmanlar verən saraylar yox, belə daxmalar yaşatdı. Və tarix o saraylardan deyil, bu komalardan gəlib keçdi. B.Vahabzadənin fikrincə, bu gün də bizim dilimizi, milli adət-ənənələrimizi qoruyub saxlayan həmin daxmalardır: «Baxın, bugünkü idarəçilər, nazirlər, yüksək rütbəli mə'murlar yenə də öz övladlarını anadilli məktəblərdə oxutmur və evdə də onlarla rus dilində danışirlar. Qərribə burasıdır ki, bundan xəcalət çəkmir, əksinə, bunu özlərinin üstünlüyü hesab edirlər».

Sovet imperiyasından xilas olub müstəqil dövlət yaratmağımıza baxmayaraq, vəzifə sahiblərinin övladlarını indi ABŞ-da, İngiltərədə və başqa Avropa məmləkətlərində oxutmasına toxunan B.Vahabzadə «deməli, yenə də milləti, onun dilini qoruyub saxlayanlar sadə insanlardır» deyir. «Ən ürək ağrısından cəhət burasıdır ki, sovet dönəmində rus dilini mükəmməl bilməyənləri işə götürmürdülərsə, indi də ingilis dilini bilməyənləri qapı arxasında qoyurlar. Mən heç də əcnəbi dillərin öyrədilməsinə qarşı deyiləm» deyir. Şair misal kimi öz ailəsini göstərir. «Mənim övladlarım və nəvələrim ana dilində təhsil alsalar da, ingilis və rus dillərini bilirlər. Övladımın biri isə bunlardan başqa fars dilini də mükəmməl bilir. Əcnəbi dilləri bilmək vacibdir». Lakin B.Vahabzadə xüsusi olaraq vurğulayır ki, bu, ana dilinin hesabına olmamalıdır.

—Yaxın günlərdə çox sevdiyim iste'dadlı gənc Rafael Hüseynov məni Bakıda yeni açılmış «Amerika» Universitetinə də'vət etmişdi. Universitetin həyatında bir neçə tələbə qıza rast gəldim. Onlardan iclasın harda keçəcəyini xəbər aldım. Heç biri mənə ana dilində cavab verə bilmədi. Mənimlə bərabər iclasa gələn professor Nurəddin Rzaev qəsdən onlara ingilis dilində eyni sualı verdi. Sualımızı həm rus, həm də ingilis dilində bülbul kimi ötərək cavablandırıdılar. Mən bu

dəfə onlardan rus dilində soruşdum: «А вы не знаете свой родной язык?» Rus dilində qayıtdılar ki, «xeyr, ana dilimizi bilmirik». Mən də əsəbi şəkildə onlara dedim ki, «lap əcəb eləyib bilmirsiniz. Bu dil kimə lazımdır ki?».

İndi mən soruşuram: bu tələbələr vəzifə sahibi olandan sonra çöhrəyini yeyib, suyunu içdikləri Vətənin namusunu və şərəfini qoruyacaqlarmı? Sualıma böyük rus pedaqoqu Uşinskinin sözü ilə cavab verirəm: «Bu uşaqlar böyüyüb mə'mur olandan sonra üzlərinə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsalar da, onlar öz ana vətənlərinə deyil, dillərində təhsil aldıkları millətə qulluq edəcəklər». Çünki böyük ingilis filosofu V.Humboltun dediyi kimi, «xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir. Bundan da güclü olan eyniliyi təsəvvür etmək çətinidir».

Ona görə də dilə biganə olanlar xalqa da, onun ruhuna da, ənənəsinə də, tarixinə də biganə olacaq və bu xalqı özündən çox aşağı hesab edəcəklər. Bu faciəni bütün qəlbi ilə hiss edən, ömrünün 35 ilini Amerikada yaşamış böyük kimyaçı alim, son illərdə doğma vətəni Türkiyəyə qayıdan Oqtay Sinanoğlu Türkiyədə ingilisdilli məktəblərin ildən-ilə çoxaldığını görünə buna qarşı çıxmğa başladı. 1996-cı ilin dekabr ayında mən Türkiyədə müalicə olunduğum zaman onun yerli «Aydınlıq» qəzetindən çap elətdirdiyi bir məqaləni oxuyub çox həyəcanlandım. O yazır ki, Türkiyədə təhsilə ildə 1 milyard dollara yaxın pul xərclənir. Əcnəbi ölkələrdə təhsil alan türk balaları üçün isə ildə 7—8 milyard dollar sərf olunur.

Alim məqaləsini bu sözlərlə başlayır: «Əgər bir milləti məhv etmək istəyirsinizsə, onun təhsilini yabançılaşdırın».

Bu məqaləni bir-iki gün sonra Türkiyənin cümhur başkanı Süleyman Dəmirəl cənablarına təqdim etdim. Və Sovet imperiyası dövründə biz azəri türklərinin bu faciəni yaşadığımızı ona çatdırdım. O, mənim ağrımı hiss etdi. Lakin buna nə dərəcədə əlac edəcəyini deyə bilmərəm. Mən bu ağrımı bizim möhtərəm prezidentimizə də dəfələrlə demişəm və hətta Uşinskinin «Ana dili» məqaləsini ona təqdim etmişəm.

Humboltun dediyi kimi: «dil millətin ruhudur». Bu fikri daha da dərinləşdirərək böyük türk alimi Faruk Qədri Timurtaş görün millətin bir millət olaraq yaşaması və tərəqqisi üçün ana dilində təhsilin vacib

olduğunu necə ifadə edib: «Dil məsələsi bir milli müdafiə məsələsidir. Dilimizi qorumaq vətən və milləti qorumaqla birdir. Çünki dil Vətən qədər, tarix qədər, gələcək qədər əzizdir. Dil də bayraq kimi müqəddəsəstandır. Bəlkə hamısının ifadəsi olduğu üçün hamısından öndədir. Dil olmayınca, millət də olmaz.»

Mənim istiqlal uğrunda apardığım 50 illik mübarizəm əsasən ana dilimizin dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı olub. Bu barədə mən onlarla məqalə və şe'r yazmışam, hətta dram əsərlərimdə də bu məsələyə toxunmuşam.

Sovet dövründə mənə eşidən yox idi. Mənə təəccüblü gələn budur ki, müstəqil dövlət olan bugünkü Azərbaycan Cümhuriyyətində də mən bu məsələyə istədiyim səviyyədə nail ola bilmirəm. Yenə də bə'zi idarələr və nazirliklər öz vərdişlərindən dönə bilmir. Müdafiə Nazirliyi, Türk hava yolları, dəniz nəqliyyatına nəzarət edən təşkilatlar Azərbaycan dövlət dilini yaxın buraxmır.

—Bəxtiyar müəllim, adlarını çəkdiyiniz qurumlarda dövlət dilimizin aşığılanmasının səbəbi nədir?

—Birinci səbəb, bu qurumlara rəhbərlik edənlərin özlərinin ana dilini bilməməsidir. Biz onları yaxşı tanıyıırıq. Onlar lorı ana dilində birtəhər danışa bilir. Ədəbi dilimizi isə bilmir və yüksək kürsülərdən rus dilində danışmalı olurlar. Bə'ziləri də toplantılarda əvvəlcədən kiminsə tərəfindən yazılmış mətni üzündən oxuyur və elə oxuyur ki, dediyini özü də başa düşmür.

Mən hesab edirəm ki, adamları böyük vəzifələrə tə'yin edəndə başqa cəhətləri ilə yanaşı, onların dövlət dilini hansı səviyyədə bilmələri də yoxlanılmalıdır.

—Ölkəmizdə rus dilinin güclənməsi, rusca danışanların sayının yenə artması «yuxarı»danmı gəlir?

—İnsafla desək, rus dili sovet dövründəki səviyyədə işlənmir. İndi nazirliklərimizin əksəriyyəti bütün dövlət işlərini dövlət dilində aparır. Prezident təmiz ana dilində danışır. Amma bu, azdır. Bu dərdin müalicəsini bağçalardan, məktəblərdən başlamaq lazımdır. Rusiyanın Azərbaycandakı səfiri Bloxin çıxışlarının birində fəxrle dedi ki, Azərbaycan müstəqil olandan sonra rus məktəblərinin sayı artıb. Mən dərhal təhsil nazirimiz Misir Mərdanova telefon açıb Bloxinin dediyi-

nin həqiqət olub-olmadığını soruşdum. O mənə dedi ki, «Bloxin bir qədər şişirdir. Amma övladlarını yenə də rusdilli məktəblərdə oxutmaq istəyən valideynlər çoxdur».

—Dilimizin hakimiyyətini qorumaq üçün nə etmək lazımdır?

—Dediyim kimi, məktəblərdən başlamaq lazımdır. 1992-ci ildə Ermənistan parlamenti qərar çıxarıb: «Yerevandakı rus məktəbləri yalnız ruslar üçün olmalıdır. Həç bir erməni balasının rus məktəblərində oxumağa ixtiyarı yoxdur!»

Əgər bizdə də belə bir fərman olsa, nəinki yeni nəsil, hətta evində ailəsi ilə rus dilində danışan «kübarlarımız» anadilli məktəblərdə oxuyan uşaqlarının xətrinə milliləşərlər. Mənim təklifim belədir: Anadilli məktəblərdə rus və ingilis dillərinin tədrisini və onun metodikasını o səviyyədə gücləndirmək lazımdır ki, şagird orta məktəbi bitirəndə bu dillərdə sərbəst danışmağı və yazmağı bilsin.

—Və nəhayət, sonuncu sual: bizim dilimizin adı nədir?

—Bir neçə il bundan əvvəl bu barədə qəzetlərdə müzakirə açılanda mən, Sabir Rüstəmxanlı, Anar, H.Abbaszaadə, Zəlimxan Yaqub fikrimizi bildirmişdik. Və təkcə həmin müzakirədə yox, ondan çox-çox əvvəllər də eyni fikri söyləmişdim: Dilimizin adı azəri türkcəsi, millətimizin adı isə azəri türküdür.

SAMİRƏ

«Yeni müsavət», 4 yanvar, 2000

ÖZÜNDƏN NARAZILIQ

«Ədalət» qəzetinə rəğbətım Aqil Abbasa sayğalarımın başlaıyıb. Çünki nəşriyyata gəlişim də elə Aqil bəylə ilk görüşdən başlaıyıb və bunu unutmamağa çalışıram. Ona görə də onun hər hansı xahişini, tövsiyyəsini və hətta tələbini belə mahiyyətinə vararaq məmnunluqla qəbul etməyə bilmirəm.

Bir gün nəşriyyatda qarşımı kəsib dedi ki, Bəxtiyar müəllimdən bir müsahibə götür. Hərçənd böyük şairimizin çox qayğılı olduğunu bildirdim, lakin Aqil Abbasın sözünü yerə salmağı ağılıma da gətirmədən, Bəxtiyar Vahabzadəgilə yollandım. Arayış üçün onu da deyim ki, sözdən «söz» çıxaranları öncədən nəzərə alıb, sualları «nə şiş yansın, nə kabab» prinsipi üstündə kökləmişdim...

—Bəxtiyar müəllim, yaradıcılığınızı qavrayanlar Sizi düşüncə və ruhi əzablar çəkən bəşəri arzular, ideyalar şairi, böyük filosof kimi tanıyırlar. Nəzərinizcə, şe'r nədir, bəşəriyyətlə şairliyin bağlılığı necədir?

—«Şe'r nədir?» sualına dünyanın bir çox qələm sahibləri, psixoloqları, alimləri müxtəlif cavablar vermişlər. Demək istəyirəm ki, bu sualın konkret cavabı yoxdur. Şəxsən mənə görə şe'r—ürək ağrısı, könül fəryadı, duyğular fısqırtısıdır. Sualın ikinci tərəfinə gəlincə, bəşəriyyə gedən yol millilikdən keçir. Dünyanın Füzuli, Puşkin, Bayron, Şiller, Höte, Şekspir kimi bəşəri dühaları o mərtəbəyə millilikdən keçib gəliblər.

—Çox tarixçilərin ağzına su aldığı sovetlər birliyinin sərt yasaqları dövründə vicdanınız həqiqətə görə fitva verdi. Cənub dərdi bir çox şairlərimizin yaradıcılığında nisgilli bir mövzu kimi ara-sıra anılsa da, məhz Siz bu mövzunu «Gülüstan» poemanızda iki imperiyaya qarşı ittiham hökmünə çevirərək, xalqımızın ən böyük dərini ortaya qoydunuz. Hansısa şair deyir ki, «Əyil, Kürüm, əyil keç. Dövrən sən deyil, keç». Sizin misralarınız isə belədir: «Qorxu, qorxu sən nəsen? Əyilməyən başları əyən gizli qüvvəsən!» Nə dövrəyə əyildiniz, nə də qorxuya. Necə oldu ki, «Gülüstan»ı yazdınız və onu yazmaya bilərdinizmi?

—Güney Azərbaycan mövzusunda yazmaq mənim üçün zərurət idi. Mən «Gülüstan»ı yazmaya bilməzdim.

—Gerçək dərdlərimiz, ağrılarımlarımın önündə say-seçmə şairlərin yaradıcılığı istisna, çağdaş şe'rimizdə romantizm, xülyaçılıq, illüziya, azdırmalar sezilir. Düşkün duyğular, küskünlük aşılaman inilti ruhu da xeyli-

dir. Amma böyük Sabir deyir: «Ağladıqca kişi qeyrətsiz olur. Necə ki, ağladı İran oldu...» Sizcə, poeziyada ağlartılardan, iniltilərdən mübarizə vaxtına, «gül-çiçək» tərənnümündən böyük Azərbaycan amallarının təbliğinə keçilməsi şe'rimizə uğur gətirməzdimi? Bu uyğunsuzluğa necə baxırsınız ki, ilin-günün bu vaxtında əksəriyyət müğənnilərimizin repertuarında yar sevgisinə Vətən sevgisindən daha çox yer verilir?

—Hələ keçən əsrdə böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabi «Əkinçi»də yazırdı ki, «Şairlərimiz gül-bülbülü mədh, bir-birinisə həcv eləməklə məşğuldur». Bu söz bu gün nə qədər müasir səslənir (xüsusilə nəğmələrdə). Son bir neçə ildə yaranan əksər nəğmələrin sözləri bayağı, («öldüm», «yandım», «gözlədim, gəlmədi», «gəl, ey yar») musiqisi isə melodiyasız taktdan, ritmdən ibarətdir. Bu «nəğmələr» oyun havalarından seçilmir. Buna görə də müğənnilər oxuduqları zaman tullanıb-düşür, rəqs edir. Adama elə gəlir ki, ifaçılar müğənni deyil, rəqqasdır. Düşündürücü mahnılar az yaranır. Məncə, yeni yaranan nəğmələri qəbul edən əlaqədar idarələr bu barədə düşünməlidir.

—Mətbuatda bə'zən belə bir fikrə rast gəlinir ki, guya böyük əsərlər müharibədən sonra yaranacaq. Fikrimcə, bu qənaət müəyyən həqiqətlə, həm də zamandan ləngiməyi aşılaman aldadıcı təsəllidir. Necə baxırsınız, qələm zamanın—müharibənin önündə gətməlidir, ya arxasında sürünməlidir?

—Bu barədə mətbuatda söylənilən fikirlərdə müəyyən həqiqət var. Müharibə mövzusunda monumental əsərlər zaman keçəndən sonra yaranır. Əbülhəsənin «Müharibə» romanı da müharibədən xeyli sonra yarandı. Amma bu mövzuda az-çox kiçikhəcmli əsərlərin yaranacağını bilirik: Əlbəttə, bu, kafi deyil.

—Misralarınızda deyirsiniz ki, «...Bircə ondan razıyam ki, özüm-dən narazıyam». Xalqımızın adınıza bəslədiyi sevgilər-sayğılar Sizdən razılığın ifadəsi olduğu halda, Sizi özünüzdən narazı edən səbəb nədir?

—Sənətin zirvəsi yoxdur. Rus şairəsi N.Matveya deyir ki, «Allah məni kamillik zirvəsindən saxlasın». Əgər sənətkar çatdığı pilləni zirvə hesab edirsə, vay onun halına! Elə oradaca inkişaf dayanır.

Özümdən razılıq sənətkar üçün faciədir. Məndən misal gətirdiyiniz misra da qələm əhli kimi özümdən narazılığın ifadəsidir.

NİZAMİ

«Ədalət» qəzeti, 15 aprel, 1998

DAMARLARINDA TÜRK QANI AXAN HƏR BİR KƏSİN QƏLBİNDƏ GÜNEY AZƏRBAYCAN DƏRDİ VAR

Sual:—Bütöv Azərbaycan ideyasının gerçəkləşməsinə zamanı çatmış problem hesab edirsinizmi?

Cavab:— Bu mənim ən böyük arzumdur! Cavanlığımdan bu günə qədər həmişə məni göynədən arzum! Damarlarından türk qanı axan elə bir adam təsəvvür edə bilmirəm ki, onun qəlbində Güney Azərbaycan dərdi olmasın. Amma mənə elə gəlir ki, məsələnin indi bu şəkildə ortaya atılması düz deyil. Biz bu saat elə bir vəziyyətdəyik ki, ayağımızı yorğanımızdan çölə çıxaranda çox ehtiyatlı olmalıyıq. Bizim bu saat qarşımızda duran birinci məsələ Qarabağ məsələsidir. İndi vahid Azərbaycan məsələsini bura qatanda biz ondan da avara oluruq, bundan da. Yə'ni düşmənlərimiz çoxalır. Kim nə deyir desin, mənəcə, Azərbaycan türkünün rusdan əvvəl birinci düşməni farsdır. Buna görə də ideyanın indi ortaya atılmasından mən bir vətəndaş kimi ehtiyat eləyirəm.

Sual:—Azərbaycan—İran münasibətlərinin belə siyasi müstəvidə inkişafı Sizi qane edirmi?

Cavab:—Biz, əlbəttə, istərdik ki, İranla aramızda olan güney məsələsinə görə ehtiyatlı olaq. Amma heç zaman İran bizimlə barışmayacaq. Çünki İrana sərf eləmir ki, Azərbaycanın quzeyində müstəqil Azərbaycan dövləti yaransın. Ona görə də İranın ən böyük düşməni bizik. İran gecə-gündüz çalışır ki, Quzey Azərbaycan dövləti məhv olsun.

Sual:—İran—Ermənistan münasibətlərinin inkişafı Azərbaycanı yaxın gələcəkdə hansı cavab addımına sövq edə bilər?

Cavab:—İranın Ermənistanla yaxın əlaqələrinin əsas səbəbi yenə bizik. Yeni quzeydə müstəqil Azərbaycanın olması. «Düşmənimin düşməni mənim dostumdur» prinsipini yadınıza salın. Buna görə də İran çalışır ki, Quzey Azərbaycanda dövləti ayaq üstə dura bilməsin. O, çox istər ki, biz yenə rusların müstəmləkəsi olaq. Ona görə də ermənilərə kömək eləyir. Amma ermənilərə İranın yardımının səbəbi yalnız bu deyil. Tarixin köklərinə getsək elə erməni də, fars da eyni kökdəndir. Necə ki, biz macarlarla eyni kökdənlik. Mən hələ ən yaxın qardaşlarımızı demirəm. İran həmişə çalışacaq ki, Ermənistanın əli ilə bizi məhv etsin. Bu nöqtədə farsla rusun mənafeyi birləşir.

Sual:—Xaricdəki Azərbaycan diasporu Güney Azərbaycana hansı yardımı göstərə bilər?

Cavab:—Çox şey göstərə bilər. Amma qardaş, gəl açıq danışaq. Bir millətin iki oğluyduq. Mən getdim Təbrizə, Güney Azərbaycanda iki dəfə oldum. Cənublu qardaşlarımın qəlbinə girməyə çalışdım. Danimarkaya, İsveçə getdim. Məqsədim o idi ki, orada yaşayan azərbaycanlılarda milli hiss oyadam və bir Vahid Azərbaycan Cəmiyyəti yaradam. Orada beş-altı Azərbaycan cəmiyyəti var. Mən istədiyimə nail ola bilmədim. Çünki Cənubi Azərbaycanda, güneyli qardaşlarımızda—təəssüflər olsun—bunu ürək ağrısı ilə deyirəm, milli hiss, milli şüur istədiyimiz səviyyədə deyil. Ona görə də mən onlardan çox şey ummuram. Onlarda milli şüur olsa idi, Avropada ermənilərin anasını ağladardılar. Amma bunu eləmirlər. Ermənilər Avropada elmi işlərdə, vəzifələrdə, amma bizimkilər sürücüdür, fəhlədi, heç irəli gedə bilmirlər. Eybi yoxdur, qoy elə olsun. Əsas milli şüurdu, o da yoxdur. İstanbulda maşınla gedirəm, sürücüdən də heç nə soruşmuram. Mən maşına minəndə sürücü soruşdu ki, Azəri türküsunüz? Dedim—əvət. Yol getdikcə bu mənə deyir: «Hə, bu quru qüvvələri komutanlığı, bu hava qüvvələri komutanlığı, burası bizim Böyük Millət Məclisi». Allah, bu adam necə ürəklə danışır?! İftixarla, sanki mənə deyir, «mən qüdrətliyəm ha, bunu bil!» İnan Allaha, dözə bilmədim. Yaşlı adam idi, öyilib onu qucaqladım. Dedim: «Sənə qurban olum, bu qan ki, səndə var». Dedi: «Başqa cür necə ola bilər? Mənim evimin balkonundan mütəmadi bayraq asılır. Bayraq mənim varlığımdır». Adamın ürəyi dağa dönmür. Bunu sən hansı güneylidə görə bilərsən? Heç quzeydə də görə bilməzsən! Şimalda da vətən üçün yananlar azdır. Barmaqla sayılacaq qədər «Millət» deyən oğullar tapılar. Mənim uzaq bir qohumum var. Əvvəllər, birdən gedirdim onlara, görürdüm uşaqları ilə rusca danışır. Mən bu anlamazı başa sala bilmirdim ki, adam öz evində ana dilində danışar. Bunu mən öz millətimə başa sala bilmirəm. Çıx Bakıya, bir dənə Azərbaycan dilində e'lan görməzsən, reklam görməzsən. İngilisdidi, rusdu, farsca da gözə dəyir. Yaralı yerimdir. Mən bu uğurda 50 il çalışdım, buna nail ola bilmədim. Mən onlardan heç nə ummuram, heç nə gözləmirəm!

Sual: Bütöv Azərbaycan ideyası reallaşarsa, hansı mövcud problemlər önə çəkilə bilər?

Cavab:—Çox böyük problemlər ortaya çıxa bilər. Məsələn, Almaniya 40 il ayrı qaldı, hələ də tam birləşə bilmir! 200 il ayrı qalmış xalqı özünüz düşünün. Onlar başqa-başqa şüurun adamlarıdır. Təbrizdə soruşuram: «Qardaş, milliyyətin nədir? Deyir: «Şükür əlhəmdülillah müsəlmanam». Deyirəm, qardaş, mən səndən dinini xəbər almadım, səndən milliyyətini xəbər aldım. Deyir: «Şiə». Deyirəm, a kişi, şiəlik sənə məzhəbindir, milliyyətin nədir?! Deyir: «Əhli-İranam da!» Mən milliyyətlə dinin ayrı olduğunu bu adama başa sala bilmədim. Mən bu birləşməni ürəkdən, candan arzu edirəm. Ancaq istək bir şeydir, gərəklik başqa şeydir. Güneydəki soydaşlarımızın bir qismi Türk dilində danışa bilmir. Məsələn, deyir ki, «Biz eliyə bilərix ki, sizi cvimizə qonaq çağırax». Bu bizim dil deyil, farscadan tərcümədir. Birinə kitab bağışlamışam, deyir ki, «mən sizdən təşəkkür edirəm». Bu adam farsca düşünüb sonra öz dilinə tərcümə edir: «Mən əz şoma taşakkor mikonəm».

Sual:—Güney Azərbaycanda siyasi şəxsiyyətlərin rolunu necə qiymətləndirirsiniz?

Cavab:—Çox yüksək. Məsələn, Pişəvəri haqqında müxtəlif sözlər deyilir. Amma Pişəvəri elə bilirdi ki, o yolla Azərbaycanı birləşdirə bilər. Yaxud Səttarxan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani. Böyük şəxsiyyətlər idilər, intəhası əllərindən nə gəldi? Heç bir şey.

Sual:—Siz Güney Azərbaycanın tam müstəqilliyini, yoxsa İran tərkibində mədəni muxtariyyatla kifayətlənməsini məqsəduyğun sayırsınız?

Cavab:—Burada iki məsələ var. Mən, əlbəttə, arzu eliyərdim ki, Azərbaycan İrandan qopub bizimlə birləşsin. Amma real baxanda indi bu mümkün deyil! Məsələyə real baxsaq, mən ilk addımda Güneyə mədəni muxtariyyat arzu edərdim, sonrasına baxarıq.

Sual:—Güneylilərlə quzeylilərin ailə həyatı qurması, sizcə, əlaqələrin daha davamlı şəkli almasına nə kimi təsir göstərə bilər?

Cavab:—Mən istərdim ki, gənclərimiz nəinki cənublularla, türkdilli xalqlarla da ailə qursunlar. Bəlkə biz qaynayıb-qarıxa bilək.

Sual:—Sizcə, Azərbaycan dövləti niyə bütün Azərbaycan türklərinə ölkə vətəndaşlığı verməkdən çəkinir?

Cavab:—Onu deyə bilmərəm. Amma Azərbaycan vətəndaşlığı alan cənublular var. Mənə bu barədə çox müraciətlər eləyirlər. Amma bunun qabağı niyə saxlanılır, niyə kütləvi olmur, onu deyə bilmərəm.

Sual:—İran—Türkiyə münasibətləri gələcəkdə necə inkişaf edəcək?

Cavab:—Necə olacağını bilmirəm, amma bircə şeyi deyə bilərəm. Cənublu qardaşlarımızda türklərə qarşı amansız bir nifrət var. Hər dəfə Avropadan mənim evimə güneyli gələndə mən onlara deyirəm ki, ay qardaş, siz bu türklərdən nə istəyirsiniz? Onlar da sizin qardaşlarınızdır. Üç gün bundan əvvəl Frankfurtan bir cənublu gəlmişdi, mənimlə müsahibə apardı. Ona da fikrimi dedim, deyir, «Bəxtiyar müəllim, siz onları yaxşı tanıyırsınız». Deyirəm, «Ay oğul, sən də türksən, o da türkdür. Niyə özünə düşmən kəsilmisən? O da sənə qardaşın deyil?». Bax bu münasibəti mən başa düşə bilmirəm.

Sual:—Güney Azərbaycanda siyasi durum Sizi qane edirmi?

Cavab:—İndiki halda, mənə, pis deyil. Son zamanlar bir oyanış başlayıb.

İSHAQ OZANOĞLU

«Tanıtım», 19—25 noyabr, 1998

BU VƏTƏN HAMIMIZIN ANASIDIR

(*Bəxtiyar Vahabzadə soydaşlarını milli birliyə çağırır*)

Ağsaqqal şairimiz B.Vahabzadə öncə «Yeni Müsavat»a verdiyi 2 müsahibədən heç birinin çap olunmasına razılıq verməmişdi: «Sussam da bostanıma daş atanlar çoxalıb. Gör, indi danışsam nə həngamə qopacaq,—demişdi,—Dünənə kimi ustad, müəllim deyənlərin bu gün məni az qala düşməni kimi qələmə verməsi ürəyimi ağrıdır. Dava-dərman ümidinə qalmışam».

Bakıdakı mənzilində mizin üstündə sıralanmış çeşidli dərman preparatlarını görəndə millətinin əzablarına köklənmiş şairə həsr olunmuş bir misranı xatırlamışdım: «Bəxtiyarı saxla barı, axırı puç olan dünya»...

...B.Vahabzadədən yenidən müsahibə götürmək üçün Şəkiyə getdim. Əmin idim ki, dədə-baba yurdunda istirahət edən şair bu dəfə «yox» deyə bilməyəcək. Atalar nəhaq yerə üçdən deməyib ki... Üçüncü cəhdin nəticəsi olan müsahibəni diqqətinizə çatdırırıq.

—Bəxtiyar müəllim, geciksək də Sizi ad gününüz münasibəti ilə təbrik edir, Sizə yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

—Çox sağ olun. Amma mənim builki ad günüm bütün dünya türkləri üçün faciəli bir günə təsadüf etdi. Türkiyədəki zəlzələ bizi sarsıtdı.

—Elədir. Bakıda Türkiyəyə yardım kompaniyası başlayıb.

—Bu gün eşitdim ki, öz vəziyyətləri nə qədər ağır olsa da yerli camaat burda da icra aparatına gəlir, Türkiyə üçün könüllü yardım təklif edirlər. Bu məni çox sevindirdi.

—Bəxtiyar müəllim, bu gün səhərdən Şəkini bir qədər gəzdim. Deyilənə görə, Şekidə müxtəlif adda məhəllələr olduğu kimi, hər nəslin də öz ayaması, öz ləqəbi olur. Sizin doğulduğunuz məhəllənin adını və nəslinizin ləqəbini deyə bilərsinizmi?

—Əvvəla, indi gördüyünüz bu bina mənim dədə-baba yurdu deyil. Bu binanı mən 1973-cü ildə tikdirmişəm. İndi yaşadığım bu məhəllənin adı «Çay qırağı» məhəlləsidir. Mənim evimdən təxminən 100 metr o tərəfdən Kiş çayı axır. Ona görə də bu məhəllə «Çay qırağı» adlanır.

1970-ci ildə indi Bakıda yaşayan əmiuşaqlarımla məsləhətləşib dədə-baba yurduumuza uşaq bağçasına verdik. O yurd indi də uşaq bağçasıdır. Dədə-babamızın yaşadığı məhəllə isə «yuxarı baş» adlanır. Çünki o məhəllə Şəkinin dağa dirənən yuxarı hissəsindədir. Bu məhəllənin sakinləri əsasən dağçılıqla, odunçuluqla məşğuldur. Mənim babam, atam, əmilərim də o cümlədən.

—Bəs sizin nəslin ləqəbi nə olmuşdur?

—Bizə «Ətəyinə daş yığanlar» deyirlər. Rəvayətə görə, ulu babam Vahab kişi o qədər arıq olmuş ki, bərk külək əsəndə külək onu aparmasın deyərək ətəyinə daş yığarmış. Mən bu əhvalatı bir gün Süleyman Rəhimova danışdım. O, bu barədə «Məkkə daş» adlı çox məzəli bir hekayə də yazmışdı. Ümumiyyətlə, Şekidə ayamasız, ləqəbsiz nəsil yoxdur. Məhəllələrin adları da çox qəribədir. Məsələn: Gilehli, Sarıtorpaq, Ağvanlar, Ayaqyalınlar, Gəncəli məhəlləsi və s.

Söhbətin şirin yerində mənim nəzərimi binanın üst tərəfində daşın üstünə yazılmış yazı cəlb etdi: «1973-cü il, Usta Niyazi». Bu yazı latın hərfləri ilə yazıldığına görə təəccübləndim.

—Bəxtiyar müəllim, bu bina 73-cü ildə tikilmişdir. Axı, o zaman kiril əlifbası işlənirdi, latın yox.

—Doğrudur. Amma mən orta məktəbdə oxuyanda latın əlifbası işlənirdi. 1939-cu ildən sonra bizi kiril əlifbasına keçirdilər. Amma mən inanırdım ki, gec-tez biz yenə də latın əlifbasına qayıdacağıq. Mən hələ 1956-cı ildə rəhmətə gedən atamın və 1963-cü ildə rəhmətə gedən anamın da başdaşını latın əlifbası ilə yazdırmışdım.

—Bəxtiyar müəllim, Şəki öz şirin lətifələri ilə məşhurdur. Yəqin sizin yanınıza gələn ağsaqqallar, cavanlar sizə o şirin lətifələrdən danışirlar. Onlardan bir neçəsini deyə bilərsinizmi?

—Əvvəla, onu deyim ki, yanıma gələnlərin əksəriyyəti şikayətə və xahişə gəlir. Çünki əhalinin əksəriyyəti işsizdir. Şekidə şəhər əhli qədim zamanlardan ipəkçiliklə dolanmışdı. İndi şəhərdə olan ipək fabrikləri və altı min fəhləsi olan ipək kombinatı dayanmışdır. Camaat ehtiyac içində yaşayır. Keçən il Şəkiyə təyin olunmuş icra başçısı Əsrəf Məmmədov bu fabrikləri işə salmaq, camaatın güzəranını heç olmasa nisbətən yaxşılaşdırmaq üçün çox çalışır. İndi camaatın ən

böyük arzusu bu məsələnin həll olunmasıdır. O ki qaldı lətifələrə, Sizə təzə bir Şəki lətifəsi danışım:

Bazarda polis mütəmadi alverlə məşğul olan bir kişi və bir qadını tutur. Akt bağlamaq üçün qadından adını soruşur. Qadın «Fatma» deyincə polis qələmi bir kənara atıb: «Mənim yeganə bir qızım var, onun da adı Fatmadır. Qızımın xətrinə səni buraxdım. Get»—deyir.

Polis kişidən xəbər alır: «Sənin adın nədir?» Kişi cavab verir: «Vallah, Tahir olmağına Tahirdir, amma evdə və məhəllədə mənə Fatma deyirlər».

—Deyilənə görə siz, məşhur komik aktyorumuz Lütfəli Abdullayevlə dost olmusunuz. Onunla əlaqədar Şəkidə lətifələr varmı?

—Lütfəlinin Bakıda yaşayan əslən Şəkidən olan Nurəhməd Əfəndiyev adlı bir həkim dostu var idi. Lütfəli ilə həmişə zarafatlaşdılar. Nurəhməd həkim bir gün mənə zəng edib Lütfəlinin xəstəxanada yatdığını deyib xahiş elədi ki, onun görüşünə gedək. Razılaşdım. Mən aşağı düşdüyüm zaman gördüm ki, Nurəhmədin yanında bir nəfər də var. Üçümüz Lütfəlinin yanına gəldik. Palataya girən kimi Nurəhməd bizimlə bərabər gələn kişini göstərüb «bu kişi mal həkimidir»,—deyincə Lütfəli Nurəhmədin nə demək istədiyini başa düşüb dərhal onun sözünü kəsib: «Hənsinizin həkimidir?»—deyə xəbər aldı.

Bir gün mən Lütfəlidən soruşdum ki, sən ki, belə hazır cavabsan, de görək, səni söz güləşməsində bağlayan olubmu? «İki dəfə olub, özü də Şəkidə»—deyə cavab verdi.

Şəkinin girəcəyində bir Qışlaq kəndi var. Bu kəndin camaatı ilə Şəki camaatı arasında ənənəvi zarafatlaşma olduğunu Şəkidə hamı bilir. Lütfəli dedi ki, bir gün Qışlaqda təsərrüfat malları dükanına girib satıcıdan xəbər aldım: «Sizdə quşqun olarmı?» (Uzunqulağın boynuna və qarnının altına keçirilən qayışa quşqun deyilir). Satıcı dərhal cavab verdi: «Lütfəli, quşqunumuz var, amma sənin razmerin yoxdur».

Lütfəli pərt olur. Dükandan çıxanda uzunqulağın üstündə gedən bir qocaya rast gəlir. Pərtliyini unutmaq üçün qocadan xəbər alır: «Əmi, haralısan?» Qoca cavab verir: «Mən qışlaqlıyam, amma altımdakı şəkildir».

—Bəxtiyar müəllim, bu məzəli söhbətlərdən sonra bizim hamımızı düşündürən bir məsələ barəsində fikirlərinizi bilmək istərdim. Siz bizim xilasımızı nədə görürsünüz?

—Birlik, birlik, yenə də birlikdə. Bu gün mənim üçün ən ağır lı məsələlərdən biri və bəlkə də birincisi milli birlik məsələsidir. İndi hamı hamıda nöqsan axtarır. Heç kəs başqasının yaxşı və müsbət cəhətlərini görmək istəmir. Əlbəttə, heç kəs qüsursuz olmadığı kimi, heç kəs də tam qüsurlu deyil. Yaxşı insanlar ilk növbədə başqasındakı yaxşı əlamətləri görməyi bacaranlardır.

İqtidarla müxalifətin çəkişməsini hələlik qoyaq bir tərəfə. Götürək yazıçı, bəstəçi və rəssamları. Bunların da bir-birləri arasında çəkişmələr mövcuddur. Əlbəttə, yaradıcılar arasındakı «ixtilaf» əsasən üslub ayrılığından doğur. Mən əgər fikrimi açıq-aydın, ənənəvi üslubda yazıramsa, sərbəst vəznə, ənənəvi üslubda yazmayan şairi inkar etməyə haqqım yoxdur. Gələcəkdə xalq tərəfindən kimin qəbul olunacağı isə gələcəyin işidir. Bu gün bu işə bizim müdaxilə etməyimiz və bu barədə mühakimə yürütməyimiz gülüncdür.

Siyasi partiyalara gəlincə, burda məsələ başqa cürdür. Götürək iqtidarla müxalifəti... Hər ikisi Vətən və millət adından danışır, onun gələcək xoşbəxtliyinə çalışdıqlarını bildirir. Əlbəttə, bunu təbii hal hesab edirik. Sivil, müasir hüquqi Dövlət yaratmaq istəyən məmləkətlərdə bu, belə də olmalıdır. Çünki müxalifət iqtidarın aynası hesab olunur. Bunu bütün dünya düşmənçilik deyil, rəqabət hesab edir. Lakin bizdə isə bu, rəqabətdən çıxıb düşmənçiliyə çevrilir. Bəs iqtidar və müxalifət partiyaları öz daxillərində bir-birlərlə yola gedirləmi? Axı bir ideya ətrafında birləşənlər bir-birinə düşmən olmamalıdır. Amma bizdə əksinədir. Həm iqtidar, həm də müxalifət partiyaları özləri öz aralarında bir-biri ilə əlbəyaxadır.

Niyə belədir? Məncə, ona görə ki, nə müxalifətin, nə də iqtidarın üzvlərini böyük ideya birləşdirmir. Mən həm iqtidar və həm də müxalif partiyaların proqramlarını oxumuşam. Demək olar ki, hamısı eyni sözü deyir. Bəs eləyəsə, öz içlərindəki bu çəkişmə nədir?

Mən hələ 1992-ci ildə yazdığım və sevimli bəstəkarımız Cavanşir Quliyevin bəstələdiyi «Haqqı yox» şe'rinə yazmışdım:

Tarix bizi imtahana çəkirkən
İmdad umur hamımızdan bu Vətən.
Dünya da haqq səsimizə kar ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sındırıldı dəyirməndə pərimiz
Əsir oldu divə bizim Pərimiz.
Dağlarkən ocağımız, pirimiz
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən
Baxa-baxa gözümlə mil çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Bu çəkişmələrdən və didişmələrdən əzab çəkən isə xalqdır. Mən, əlbəttə, siyasətdə sadələvhəm. Bu mənim gəldiyim qənaətdir. Başqası bu vəziyyəti başqa cür də izah edə bilər. Mən başqa cür düşünənlə dava deyil, yalnız mübahisə edə bilərəm.

Böyük M.Ə.Rəsulzadənin gözəl bir sözü var: «Ana xəstə olanda onun başı üstündə övladlarının bir-biri ilə çəkişməyə haqqı yoxdur».

Mən arzu edərdim ki, müxtəlif yönlü partiyalar bir masa arxasında oturub bir ananın övladları kimi, vəzifə (YAP) və kreslo (müxaliflər) iddialarını kənara qoyub Anamızın müalicəsi və bu ananın bir şaqqaşı olan itirilmiş Qarabağ məsələsinin həlli yollarını düşünsünlər.

Həm iqtidarda, həm də müxalifətdə olanların bir çoxu ilə tanışam, dostam. Hətta bir qismi mənim tələbəm olub. Ömrüm boyu yerliçiliyə düşmənlə olmuşam. Tələbələrəm çox yaxşı bilir ki, mühazirələrimdə bu məsələyə dolayı yolla toxunardım. 70-ci illərdə filoloji fakültənin son kursunda oxuyan çox mərifətli və savadlı bir bakılı qızını bir rayonlu oğlu istəyirdi. Amma qızın atası «Mən rayona qız vermərəm»,—deyə elçiləri rədd etmişdi. Oğlanın dostları mənə müraciət etdilər. Mən oğlanın atası ilə birlikdə onlara elçiliyə getdim.

Mə'lum oldu ki, bu qız ata-ananın yeganə qızıdır və buna görə də övladlarını gözlərindən kənara buraxmaq istəmirlər. Amma buna baxmayaraq, biz valideynləri razı sala bildik. Burda mən bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bakılı ata oğlanın rayonlu olmasına görə

deyil, övladını gözündən kənara buraxmamaq üçün qızı vermək istəmirdi.

O zamanlar rayonlu, bakılı, şəkili, naxçıvanlı və s. söhbət yox idi. Bəs bu gün bizim hamımızı pərişan edən bu bölgüçülük hardan meydana çıxıb? İndi isə gözümlə qarşısında partiyalar da regionçuluq əsasında yaranır. Bu minvalla biz hara gedirik? Allah imdadımıza çıxsın!

—Bəxtiyar müəllim, siz bayaq dediniz ki, siyasətçilərimiz bir məxrəcə gələ bilmir. Siz bu məsələni həll etmək üçün bir təşəbbüs göstərmək istəməzsizsinizmi?

—Mən keçən il seçki ərəfəsində Şekidə olanda Azərbaycan televiziyasından gəlib məndən müsahibə istədilər. Bu o zaman idi ki, «Beşlər» seçkini baykot etmək qərarına gəlmişdilər. Mən çıxışında üzümü «Beşlər»ə tutub dedim: «İçinizdən bir nəfəri seçib namizədliyini irəli sürün». Məni dinləmədilər. Amma o ki var tənqid atəsinə tutuldum. Bundan çıxan nəticə odur ki, dava ideya davası deyil, yorğan davasıdır. Bu «Beşlər»dən biri də geri çəkilmədi. Çünki hamısı prezidentlik iddiasında idi. Bu iddia bu gün də davam edir.

Mənə görə ümumən iddia, şəxsi mənafeyin vətən və xalq mənafeyindən üstün tutulmasından pöhrələnir. Bir misal da çəkmək istəyirəm. Səhv etmərsə, 1989-cu ildə yazıçı Elçinlə mən Danimarka və İsveçrəyə getmişdik ki, orda yaşayan on minlərlə azəri türkünün bir qurumda birləşdirək. İstəyirdik ki, Avropa ölkələrində bizim də öz diasporumuz olsun. Bu ölkələrin hər birində 5-10 Azərbaycan dənəyi var idi. Hamısını bir yerə toplayıb məqsədimizi açıqladıq. Bildirdik ki, hər ölkədə bir qüvvətli Azərbaycan diasporu yaransın. Razılaşırdılar. Amma bu qurumlara rəhbər seçmək məsələsi ortaya gələndə hərəsi bir tərəfə çəkdi. Biz məqsədimizə nail ola bilmədik.

Sözümün əvvəlinə qayıdıb demək istəyirəm ki, şəxsi mənafe istəyimiz bizi birləşməyə qoymur. Bu günlərdə yazdığım «Sualın cavabı» şe'rimdə bu ağrını ifadə edərək deyirəm:

Qohum qohuma düşmənlər, qardaş qardaşa düşmənlər.
Bu fikir o fikirə, bu baş o başa düşmənlər.
Millet ki, bax beləcə neçə yerə bölünmüş,

Bir-birinə top atan cəbhələrə bölünmüş,
Bizim gözlədiyimiz o birlik olmayacaq.
O birlik olmayınca, dirilik olmayacaq.
... Bəs neyləyək indi biz?
Milleti çəşdiriblər.
Gerçəyi ölçən ipi elə dolaşdırıblar
Millet ayıra bilmir əyrisi nə, düzü nə?
İtirib haqq-hesabı.
Bu millət yumruq kimi birləşib, öz-özünə
Verəndə bu sualı, tapılacaq cavabı.

Hələ sovet hakimiyyəti dövründə mənim Milli Məclisdəki çıxışlarım, yəqin ki, çoxlarının yadındadır. O zaman qabaqcıl qurum hesab olunan AXC-dən millət vəkili yox idi. Buna görə də AXC-nin hüquqlarını və tələblərini mərhum yazıçımız İsmayıl Şıxlı ilə mən müdafiə edirdik. AXC-nin rəsmi qəbulu məsələsində Vəzirovla İsmayıl Şıxlının döş-döşə gəlməsini heç vaxt unutmaram. Sizin sualınızın əsas məgzinə gəlincə, siyasətçilərimizi bir məramda birləşdirmək mənim əsas işim olmuşdur. Bu məsələnin həllində əlimdən gələni əsirgəmə-rəm. Amma nədənsə liderlər bizdən kənar qaçır. Filosoflardan biri çox gözəl demişdir: «Qocaların ağı və səbri cavanların emosiyası ilə birləşəndə gözəl nəticə alınar.

—Bəxtiyar müəllim, siz hər il yay ayları Şəkiddə olursunuz. Burada məşğuliyyətiniz nədən ibarətdir?

—Oxumaq və yazmaq! Bu yay mən bir telepyes və bir silsilə şe'r-lər yazmışam. Bununla yanaşı, Cavad Hey'ətin Türkiyədə nəşr edilən «Türklərin tarix və kulturu»na bir baxış», Osman Nuri Topbaşın «Osmanlı» və Çingiz Aytmatovun «Kassandra damğası» kitablarını oxudum. Mənim fikrimcə, Çingiz Aytmatovun bu romanı möhtəşəm əsərdir. Bu əsər onun heç bir romanına bənzəmir. Bu romanında Aytmatov o biri romanlarından fərqli olaraq, milli çərçivədən çıxmış, anamız yer kürəsinə kosmosdan baxmışdır. Roman hamilə qadınların alnında özünü göstərən adi ləkənin üzərində qurulmuşdur. Bu ləkə, heç demə, hamilə qadının bətnində olan «Tavro-Kassandra» adlandırdığı embrionun anaya verdiyi «Mən bu dünyaya gəlmək istəmi-

rəm»—işarəsi imiş. Roman yarı fantastik, yarı real həyatdan bəhs edir. Mən hamıya bu romanı oxumağı tövsiyə edərdim.

—Bəxtiyar müəllim, mən söhbətimizin əvvəlinə qayıtmaq istəyirəm. Bizim birləşə bilməməyimizin səbəbi milli mentalitetimizdən gəlmirmi?

—Bu sualın cavabı çox çətindir. Ona görə ki, mən millətimizin özünəməxsus olan elə gözəl keyfiyyətlərinin şahidi olmuşam ki, birliyə gələ bilməməyimizi mentalitetlə bağlamaq istəməzdim. Biliyimiz kimi, Mirzə Cəlil yaradıcılığı boyu millətimizin çatışmayan cəhətlərini tənqid etmişdir. Yusif Vəzir Cəmənzəminli Mirzə Cəlildən soruşmuş: «Sən bu millətdə heç bir yaxşı cəhət görmürsənmi?» Mirzə Cəlil demiş: «Varsa de». Yusif Vəzir ona belə bir misal çəkmişdir: «Bizim kəndlərimizin küçələrində at belində gedən cavan bir adam görə bilməzsən. Çünki o, qarşısına çıxan ağsaqqal adama at belindən «Salam əleyküm» deyə bilməz. Bu qocaya hörmətsizlik olar. Cavan adam kənddən bir xeyli aralanandan sonra ata minər».

Xalqın bu gözəl keyfiyyətini görən Yusif Vəzir haqlı idi. Amma bu o demək deyil ki, Mirzə Cəlil öz millətini Yusif Vəzirdən az istəyirdi. Sadəcə olaraq, Yusif Vəzir bir qədər romantik, Mirzə Cəlil isə sırf realist yazıçı idi.

Mən bu misalı ona görə çəkdim ki, məsələ baxışdan asılıdır. Amma sizinlə bir məsələdə şərikəm: Xalqın milli xüsusiyyətlərini, milli mentalitetini öyrənməyin vaxtı çoxdan çatmışdır. Mərhum dostum Xudu Məmmədov və professor Nurəddin Rəzayevlə hələ 20—25 il bundan əvvəl bu barədə düşünürdük. Çünki xalqın milli xüsusiyyətlərini—onun zəif və qüvvətli tərəflərini mükəmməl öyrənmədən ziyalı milləti öz arxasınca apara bilməz. Burada məşhur hind filosofu və dövlət xadimi Mahatma Handinin məşhur «Hindistanın kəşfi» əsəri yada düşür. M.Handi uzun illər pay-piyada bütün Hindistanı kənd-kənd, oba-oba gəzmış, millətinin zəif və qüvvətli tərəflərini öyrənmiş və bir sözlə, vətəninə özü üçün «kəşf etmiş», yalnız bundan sonra «bəyaz inqilab»a başlamış və ingilis işğalçılarını bir damla qan axıtma-dan Hindistandan çıxarmışdır.

—Bu vaxta qədər neçə kitabınız nəşr olunmuşdur?

—Ana dilində 50-yə qədər, rus dilində 15, Türkiyə türkcəsində də təxminən o qədər, ingilis dilində 2, alman dilində 3, türkmən və öz-bək dillərində də 3 və s. Amma əsas məsələ kəmiyyətdə deyil. Onun keyfiyyətini isə zaman müəyyən edəcək.

—İndi çap olunan kitablarınızdan qonorar alırsınız mı?

—Yox, əksinə, müəllif özü kitabın xərcini ödəməlidir.

—Bəs başqa ölkələrdə çap olunan kitablarınız üçün qonorar alırsınız mı?

—Məsələn, Türkiyədə kultür bakanlığının nəşr etdiyi kitablarım tə'lif haqqı alıram. Amma özəl nəşriyyatlar vermir. Yalnız «Ötükən» nəşriyyatından almışam. 70 illiyimlə bağlı ABŞ-da nəşr olunan 2 kitabımın (şe'rlər və məqalələr) xərcini Azərbaycan Dövləti ödədi. Almaniyada nəşr olunan kitablarım isə qonorar almamışam. Xərcini alman dostum və tərcüməçim H.P.Əhməd Şmide ödəmişdir. Türkiyədə müxtəlif müəlliflər mənim sözlərimə yazılmış mahnıları oxuyurlar. Buraxılan kasetlərin üstündə sözləri «ononim» deyə yazırlar. Buna görə də mahnı mətnlərim üçün qonorar ala bilmirəm. Türkiyədə oynanan pyesim üçün isə qonorar almamışam.

—Bəxtiyar müəllim, mən «Türk xəyanət şöhrət gətirir» mövzusunda bir yazı yazmışdım. Milli Məclisdə bir nəfər adımı çəkməsə də mənim fikrimə hücum çəkdi.

—Elbəyi, oğlum, bu, sovet imperiyasından qalmış bir tendensiyanın qalıdır. Buna görə də mən Sizin qəzetinizdə Kamil Vəlinin fikrinə dəstək verdim. Məsələ bundadır ki, bizim prezidentimizin özü Türkiyə ilə bizi «Bir millət, iki dövlət» adlandırır. İqrar Əliyev isə bu gün də bizim türk olmadığımızı iddia edərək 40 il əvvəlki çastuşkasını oxuyub, bayatıya keçə bilmir. Onun dediyi kimi, əgər biz türk deyilik-sə, özünü türk sayıb türk dilində yazan Nəsimi, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundzadə, Mirzə Cəlil, H.B.Zərdabi, Sabir, Ə.Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, H.Cavid kimi dahilərimizi ədəbiyyat və fikir tariximizdən çıxartmalıyıq. Çox maraqlıdır, bəlkə İqrar Əliyev millətimizi türk hesab edən bu böyük dahilərdən çox bilir?

Atatürk deyir ki, «Tarixi biz yaratdıq, amma bizim tariximizi başqa millətlər yazdı». Bu yaxınlarda M.Ə.Rəsulzadənin də buna bənzər

bir fikrinə rast gəldim. O deyir: «Bizim tariximizi yazan əcnəbilər bizim şücaət və qəhrəmanlığımızı vəhşilik, özlərinin vəhşiliyini isə şücaət və qəhrəmanlıq kimi qələmə verdilər».

—Gələn il Sizin 75 yaşıınız tamam olur. Bu il avqustun 16-da Sizin 74 yaşıınızı kimlər təbrik etdi?

—1995-ci ildə mənim 70 illik yubileyim dövlət səviyyəsində keçirildi. Sağ olsunlar. Dediğiniz kimi, gələn il 75 yaşıım tamam olur. Amma gələn il yubiley keçirmək fikrində deyiləm. O vaxta kimi əgər xalqımızın güzəranı heç olmasa bir qədər düzəlsə və Qarabağ yaramız sağalarsa, mən də ürəklə yubileyimi keçirə bilərəm. Bunu isə Allah bilir. Mənim ad günümü Prezident aparatından bə'zi yoldaşlar, İsa Qəmbər, Əbülfəz Elçibəy, Sabir Rüstəmxanlı, Rauf Arifoğlu, Məmməd Araz, Pənah Hüseynov, A.Mərzili, sizin qəzetiniz, Universitetdəki müəllim yoldaşlarım, dostum Nurəddin Rzayev və başqaları təbrik etdilər. Ümumiyyətlə, otuz qədər teleqram aldım.

—Burda iş rejiminiz necədir? Mənə dedilər ki, siz günorta saat 12-yə qədər yatırırsınız. Niyə belə?

—Gündüzlər heç vaxt işləyə bilmirəm. Yalnız oxuyuram. Gecə saat 12-dən sonra masamın arxasına keçir, səhər saat 4—5-ə qədər işləyirəm. Gündüzlər xahişə gəlib-gedənlər, telefon zəngləri işə mane olur.

—Bəxtiyar müəllim, son 10 ildə ədəbiyyatımızda hadisə ola biləcək bir əsər yaranmış mı?

—Bu sualı mənə çoxları verir. Sizin nəzərinizə bir məsələni çatdırmaq istəyirəm. Ədəbiyyatda və sənətdə yarandığı dövrdə hadisə kimi qəbul edilən əsərlər çox az olmuşdur. Mən yalnız öz yaşında hadisə kimi səslənən iki əsərin şahidi olmuşam. Bir Üzeyir bəyin «Koroğlu»su, bir də Səməd Vurğunun «Vaqif»i. Lakin zaman keçəndən sonra elə həmin dövrlərdə yaranan əsərlərin sonradan hadisə kimi qəbul edilməsinin şahidi olmuşuq. Məsələn, dünya sənət tarixində Bethovenin bə'zi əsərlərinin yaxşı qəbul edilmədiyini bilirik. Belə misallardan çox çəkmək olar. Amma bugünkü mətbuatımızda tez-tez bir fikrə rast gəlirik: «İndi ədəbiyyatda və sənətdə böyük susğunluq var.» Mən bu fikrlə razı deyiləm. Yaşlı yazıçılarımızı qoyaq bir tə-

rəfə. «525-ci qəzet»də, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə, elə sizin qəzetinizdə cavan şairlərin elə gözəl əsərlərinə rast gəlirəm ki, heyrətlənirəm. Məsələn, bu yaxınlarda Qarabağ itkisi haqqında Fəmil Mehdimin gözəl bir şe'ri oxudum. Yenə bu yaxınlarda Musa Yaqubun bir silsilə şe'rləri çox xoşuma gəldi. Anarın «Otel odası», Nəbi Xəzri, Sabir Rüstəmxanlı, Qabil, Məmməd Araz, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Şahmar Əkbərzadə, Behrudi və Zəlimxan Yaqubun yeni şe'rləri gözəl ədəbi nümunələrdir. «Azərbaycan» dərgisində çox gözəl nəsr əsərləri və şe'rlər çap olunur. Onu da deyim ki, xoşbəxtlikdən cavan qələm sahibləri özlərindən əvvəlki ədəbi nəslə təkrar etmir, tamamilə yeni üslubda yazırlar. Amma bunların əsərlərinin kitab halında çap olunması çox çətinidir. Cavan şair və ya yazıçılar sponsor tapmalıdır.

Sevmədiyimiz və dağılmasını arzu etdiyimiz sovet hakimiyyəti illərində sənətə və ədəbiyyata dövlət qayğısı var idi. Əlbəttə, bu qayğı məqsədsiz deyildi. Dövlət bu qayğını onun şə'ninə təriflər demək üçün göstərirdi. Sovet rejiminə qarşı olan qələm sahibləri özlərini sığortalamaq üçün sovet ideologiyasını tərənnüm edən əsərlər yazmağa məcbur idilər. Lakin bununla yanaşı müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə edərək ürəklərini dəşən duyğu və fikirlərini də qələmə alırdılar. Məsələn, İsmayıl Şıxlı «Ayrılan yollar» romanı ilə yanaşı monumental «Dəli Kür», Rəsul Rza «Lenin» poeması ilə yanaşı «Qızıl gül olmayaydı», Xəlil Rza «Krasnodon qəhrəmanları» ilə yanaşı «Afrikanın səsi» şe'ri, Sabir Əhməd «Qanköçürmə stansiyası», Sabir Azəri «Duman çəkilib», İsa Hüseynov «Kollu Koxa», «Yanar ürək», «Tütək səsi», Anar «Anlamaq dərdi», «Yalançı padşahın nağılı», M.Süleymanlı «Köç», Elçin «Ölüm hökmü» kimi sovet rejiminin qüsurlarını göstərən, milli ruhumuzu dilə gətirən dəyərli əsərlərini yaratmadılarmı? Axı, bunları inkar etmək olmaz.

Bə'zi hallarda eşidirik ki, 70 illik sovet ədəbiyyatı heç nədir. Bu fikir çox yanlış fikirdir. Unutmaq lazım deyil ki, bir var sovet ədəbiyyatı, bir də var sovet dövründə yaranan ədəbiyyat. Süleyman Rüstəmin Lenini, Stalini, partiyayı tərənnüm edən şe'rləri ilə yanaşı «Cənub şe'rləri» silsiləsinə «heç nə» demək olarmı? Səməd Vurğunun partiya, partiya rəhbərlərinə həsr etdiyi şe'rləri ilə yanaşı «Vaqif», «In-

san», «Fərhad və Şirin» kimi pyeslərini, «Aslan qayası», «Aydın əfsanəsi», «Aygün» kimi poemalarını, «Azərbaycan», «Şair, nə tez qocaldın sən», «Mən tələsmirəm», «Unudulmuş tək məzar» kimi şe'rlərini inkar etmək olarmı? Əhməd Cəmilin «Can nəne, bir nağıl de», «Kəndə bahar axşamı», Osman Sarıvəllinin «Sənin ad günün», «Bu yer onun yeridir» kimi şe'rlərini, «Gətir, oğlum, gətir» poemasını, N.Xəzrinin «Kiçik təpə», Qabilin «Nəsimi» poemaları, S.Rüstəmxanlının «Ana dili» şe'ri, nəhayət, Əli Kərimin «Qayıt», «Qaytar ana borcunu», «İki sevgi» şe'rləri məgər sovet ideologiyasını tərənnüm edir?

Süleyman Rəhimovun «Saçlı» və «Ağbulaq dağlarında» romanlarını, «Ötən günlər dəftərindən» başlığı altında yazdığı hekayələrini, M.İbrahimovun «Gələcək gün» romanını, Mir Cəlalin Sabirə həsr etdiyi «Yolumuz hayandandır» povestini, «İclas qurusu», «Qaymaq», «Bostan oğrusu», «Anketov» kimi satirik hekayələrini, Mehdi Hüseynin «Yeraltı çaylar dənizə axır» romanını, İlyas Əfəndiyevin pyeslərini ədəbiyyat tariximizdən çıxartmaq olarmı?

Bir sözlə, 70 illik sovet dövründə yaranmış əsərləri eyni damğa ilə damğalamaq olmaz. İndi mən çox təəssüf ki, unudulmaqda olan gözəl təbiət şairimiz Hüseyn Arıfdən bir misal gətirmək istəyirəm. Şe'r-də belə bir əhvalat təsvir olunur: bağa çəpər çəkmək üçün payalar basdırılır. Bu payaların biri göyərir və çəpəri dağıdır. Bu, həyatın verdiyi faktdır. Amma bu faktı görün şair necə ümumiləşdirib, ondan fəlsəfi nəticə çıxarır:

Ağac tək ucalmaq istəyənləri
Paya tək çəpərdə saxlamaq olmaz.

Fikir nə qədər dəqiq, nə qədər aydın və nə qədər tutarlıdır. Bəli, bu şe'r də sovet dövründə yaranıb. Lakin bunun hansı dövrdə yaranmasının bir önəmi varmı?

—Bayaq siz Xəlil Rzanın «Afrikanın səsi» şe'rinin adını çəkdiniz. O şe'r Afrikadanmı bəhs edir?

—Xeyr, o şe'r-də bizim dərdimiz dilə getirilib. Amma Afrikadan qalxan kimi istifadə edilib.

İstəmirəm azadlığı zərrə-zərrə, qram-qram.
İstəyirəm qolumdakı zəncirləri qıram, qıram.

Müəllif o zaman senzuranın fikrini yayındırmaq üçün sadəcə olaraq şe'rinin adını «Afrikanın səsi» qoymuşdur. Lakin burda şair öz qollarına vurulmuş zəncirləri qırmaq arzusunu ifadə edirdi. Xəlil Rzadan başqa bir misal çəkmək istəyirəm. Təxminən, 70-ci illər olardı. O, Cənubi Azərbaycana həsr etdiyi «Tikanlı məfillərlə sarılan yaralar» adlı bir poema yazmışdı. Poemanın sonluğu bu sözlərlə bitirdi:

Həyat belə qala bilməz
O sahilə, bu sahilə.

Bu parça yuxarıların e'tirazına səbəb olmuşdu. Ona görə də Mərkəzi Komitənin nümayəndəsinin iştirakı ilə bu məsələ Yazıçılar İttifaqında müzakirə edilirdi. Bir çox yazıçılar, o cümlədən də mən poemanın Güney Azərbaycana həsr olunduğunu və burda pis niyyət olmadığını sübuta çalışdım. Lakin MK-nın nümayəndəsi yuxarıda misal gətirilən iki misradan yapışb deyirdi ki, «həyat bu sahilə belə qala bilməz» fikri yanlışdır. Çünki o sahilə kapitalizm hökm sürür. Bu sahilə isə azad və xoşbəxt güzəran keçiririk. Şair nəyə görə bu sahilə də həyatın belə qalmayacağını iddia edir? Bu zaman Rəsul Rza hövlnək ayağa qalxıb dedi: «Bəli, şair düz deyir. Həyat bu sahilə də belə qalmayacaq. O sahilə kapitalizm sosializmə keçəcək, bu sahilə də sosializm kommunizmlə əvəz olunacaq».

Xəlil Rza mənim tələbəm olmuşdur. Sonralar isə tələbəm mənim məsləkdaşıma, fikirdaşıma çevrildi. Tez-tez görüşərdik. Şe'rlərimizi bir-birimizə oxuyardıq. Xəlil Rzanı tanıyanlar bilir ki, o, əvvəllər qələmlə, sonralar isə partativ yazı makinası ilə, görüşdüyü adamlarla elədiyi söhbətləri yazardı. Bu yaxınlarda mərhum şairimizin ömür-gün yoldaşı Firəngiz xanım mənə telefon açıb dedi ki, Xəlil Rzanın arxivi ilə məşğul oluram. Burdakı yazıların içində Xəlil Rzanın sizin haqqınızda olan xeyli xatirələri və ayrı-ayrı əsərləriniz haqqında məqalələrini toplamışam. Mən istəyirəm ki, bu yazılar çap olunsun.

Mən «Azərbaycan» nəşriyyatının direktoru Nazim İbrahimovla danışdım, əsər redaktə üçün Azər Bağirova verildi. Redaktor Firəngiz

xanımın birlikdə kitabı redaktə elədilər və həmin kitab bu günlərdə çapdan çıxmışdır.

Bəli, qardaşım Elbəyi, biz bu dəhşətli rejimdən keçib gəlmişik.

—Mən eşitdiyimə görə sizin şair Qasım Qasımzadə ilə bir kibrit qutusu əhvalatı olmuşdur. Onu bizim oxuculara danışa bilərsinizmi?

—Rəhmətlik Qasım Qasımzadə ilə çox möhkəm dost idik. Bərabər oxuyurduq. Qasım çox vətənpərvər və sözün həqiqi mənasında türkçü idi. O zaman universitet indiki İqtisadiyyat Universitetinin binasında yerləşirdi. Dərsdən çıxıb Akademiyaya tərəf gedirdik. Söhbət rejimin törətdiyi cinayətlərdən gedirdi. Mən əsəbi vəziyyətdə Qasımdan soruşdum: «Bu işlərin axırı nə olacaq?» Qasım heç tərəddüd etmədən «Sən öl, vallah, billah, bu rejim dağılacaq». Əlbəttə, mən də bu rejimin yaşamaq haqqı olmadığına və gec-tez dağılacağına inanırdım. Amma mən inamımı daha da möhkəmləndirmək üçün Qasıma dedim ki, «Sənin bu sözün əfsanəyə bənzəyir». Mən bu sözü dediyim zaman artıq Akademiyanın qapısı ağzındaydıq. Bir də baxdım ki, Akademiyanın qabağında yerdə bir kibrit qutusu var. Dedim: «Qasım, mən o kibrit qutusunu götürəcəyəm. Əgər onun içində birçə dənə də olsa yanmamış kibrit tapsaq, sənin dediyin həqiqət olacaq».

Əyilib qorxa-qorxa kibrit qutusunu qaldırdım. Hiss etdim ki, qutu doludur. Qutunu açdım. Qutudakı bütün çöplər yanmamış çöplər idi. Onda mən Qasıma dedim ki, sən papiros çəkən deyilsən. Gəl əhd edək, sən dediyin gün gələndə mən sənə bir papiros verəcəyəm və həmin qutudakı çöpün biri ilə sənin papirosunu yandıracağam. Mən həmin qutunu 1991-ci ilə qədər saxladım və istiqlalımız e'lan olunan gün dediyimizi elədik. O gün Qasım ilk və son dəfə siqar çəkdi.

—Siz ilk gənclik illərinizdən başlayaraq müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə ilə sovet imperiyasına qarşı yazmışınız. Rejimə qarşı sizdəki bu antipatiya haradan cücərmişdir?

—Ailə tərbiyəsindən. Mənim atam, babam və əmilərim hamısı savadsız idi. Amma babam hər dəfə namaz üstündə bir sözü təkrar edərdi: «Ya rəbbim, sən bizi bu zülmədən xilas elə». Eyni sözləri nənəm, anam və əmilərimin arvadları da təkrar edərdi. Bildiyiniz kimi, 1930-cu ildə Şəkiddə kollektivləşmə siyasətinə qarşı böyük üsyan oldu.

O zaman mənim 5 yaşım var idi. Amma hər şey yadımdadır. Üsyançılar şəhəri 4-5 gün əllərində saxladılar. Bakıdan ordu gəldi. Üsyanı dağıtdı. Üsyançıların bir qismini qırdılar, bir qismi isə dağlara çəkildi. Bizim evimiz dağın ətəyində, meşənin girəcəyində yerləşir. Rus əsgərləri bizim evimizin yanından keçib, qaçaqların gizləndiyi meşələrə gedərdilər. Atışma səsləri indi də qulağımdadır. Öldürdükləri qaçaqları dağaşağı sürüyürdülər. Bu dəhşətli faciəni görən babamın hönkür-hönkür ağladığı yadımdadır. Onun dediyi bir söz indi də qulağımda cingildəyir: «İlahi, sən bu zülmü götürmə». Mən bunların şahidi olduğumdan, hələ körpəliyimdən o rejimə qəlbimin dərinliyində böyük nifrət yaranmışdı.

—Bəxtiyar müəllim, AXC vaxtında Milli Məclisdə fəmilialarımızın sonundakı rus sonluğundan imtina məsələsi qoyulmuşdu. Bu barədə Sizin fikriniz nədir?

—«Ov» və «yev»-dən imtina etmək. Onu «lı, li» ilə əvəz etməyi məsləhət bilərdim.

—Məmməd Araz deyir: «Bu da belə bir ömürdü, yaşadıq». Siz necə yaşadınız bu ömrü? Günahlarınız, qəbahətləriniz oldumu?

—Günahsız adam olar? Mənim də günahlarım və qəbahətlərim olub. Və bu barədə mənim xeyli şe'rlərim var. Ancaq bircə şeyi deyə bilərəm ki, Vətənim və millətim qarşısında heç bir günahım olmayıb. Çox qəribədir. İmperyanın qılıncı başımın üstündə olanda mən nə imperiyadan, nə də onun KQB-sindən qorxmamışam. İmkan daxilində sözümü deyə bilmişəm (Bu yerdə Bəxtiyar müəllim mənə masanın üstündə cərgə ilə düzülmüş dərman şüşələrini göstərir). İndi ölüm-zülüm yaşayıram, dərmanların köməyi ilə. Ona görə də indi əvvəlki ötkəmliyim elə bil məndən üz döndərüb.

—Səhv eləmirəmsə, 2 il bundan əvvəl prezident Heydər Əliyev KQB işçilərinin yubileyində dedi ki, 60-cı illərdə Bəxtiyar Vahabzadənin həbs olunmasına imza atılmışdı. Onu mən qoymadım. Bu barədə siz nə deyə bilərsiniz?

—Onu mən də eşitdim. Qəzetlərdə də yazılmışdı. Bu il yazıçı Rüstəm İbrahimbəyovun 60 illik yubileyində də prezident bu barədə danışdı. O, dedi ki, 60-cı illərdə Bəxtiyar disident kimi tanınırdı. Biz

onu çox çətinliklə həbs bəlasından xilas etdik. Bunu mən də o zaman hiss edirdim. Tutulacağımı hər gün gözləyirdim. Amma nədənsə qətiyyənlə qorxmurdum. Atam müsəvat dövründə əsgərlik etmiş, o zaman əsgərlikdə müsəvat partiyasına daxil olubmuş. Amma bunu hamıdan gizlədirdi. Atamın Nuru Həsənoğlu adlı əsgərlik yoldaşı vardı. O, KQB-də böyük vəzifədə çalışırdı. O zaman hamı ona Nuru Qasanoviç deyirdi. Atam isə savadsız bir fəhlə idi. Buna görə də əlaqələri yox idi. Amma həmişə mənə deyirdi ki, dəniz qırağında (o zaman KQB-yə «dəniz qırağı» deyərdilər) Nuru adında mənim bir əsgərlik yoldaşım var idi. Həmin Nuru Həsənoğlu sonralar «İnturist» otelinin direktoru oldu. Bir gün o, mənə yanına çağıraraq (o zaman atam çoxdan ölmüşdü) mənə atamla əsgərlik yoldaşı olduğunu dedi və mənə xeyli öyüdnəsihət verdi. Və mənə bə'zi şe'rlərimə və xüsusən «Gülüstan»a görə xeyli danladı. Heç demə, o da mənim tutulmaq təhlükəsi qarşısında olduğumu bilirmiş.

—Sizin «İki qorxu» poemanız şair tənəyyülündən doğmuş, yoxsa olmuş hadisədir?

—Əslində mən olan hadisəni qələmə almışam. Bununla yanaşı, sənətin öz tələbləri də var.

—Siz olmuş hadisəni danışa bilərsinizmi?

—1946—1947-ci illərdə məşhur «Cüclərim» mahnısının müəllifi Qəmbər Hüseynli ilə yaradıcılıq əlaqələrimiz var idi. Qəmbəri mənimlə şəxsiyyətinə və əqidəsinə dərin hörmət bəslədiyim yazıçı dostum H.Abbaszaadə tanış etmişdi. Qəmbər Hüseynli Mirzağa Əliyev küçəsində bir zirzəmidə yaşayırdı. Bir gün eşitdim ki, Qəmbər Hüseynlini tutublar. 3 ildən sonra onu buraxdılar. Onunla yenidən yaradıcılıq əlaqələrinə başladım. Mən onun nə üstə həbs olunduğunu bildirdim. O, kiminləsə elədiyi söhbətdə Stalini söymüş, həmsöhbəti də onu satmışdı. Mən bunu bildiyim halda bu barədə susur, ondan heç nə soruşmurdum.

Bir gün yaradıcılıq söhbətimizi qurtarandan sonra Qəmbər güzərəndən şikayətə başladı. Bu məqamda mən ondan nə üstə həbs olunduğunu xəbər aldım. O, elə bil birdən-birə bomba kimi partlayıb «o yaramaz despot Bığibəyi söymüşdüm»—dedi (O zaman Stalinə gizli

söhbətlərdə «Bıgıbəy» deyərdilər). Bu söz onun ağzından qəflətən çıxdı. Başa düşdüm ki, dediyyə peşman olmuşdur. Rəngi ağappaq ağardı, əlləri əsməyə başladı. Mən onu bu vəziyyətdən xilas etmək üçün onun sözünü dəstəkləyib, günahsız Cavidlərin, Müşfiqlərin məhv edilməsində məhz Stalinin günahkar olduğunu dedim.

Bu söhbət axşam 9-10 radələrində olmuşdu. Mənim ona dəstək verməyimə baxmayaraq o, özünə gələ bilmir, dili topuq çalırdı.

Mən evə gəldim. Birdən içimdə bir səs baş qaldırdı: «Mən niyə qəlbimdəkiləri Qəmbərə dedim? Mən hardan bilirəm ki, o, məndən söz almaq üçün qəsdən Stalin haqqında o sözləri deməmişdir? Axı, KQB tərəfindən tutulan siyasi məhbuslar həbsdən elə-belə azad ola bilmirlər. Onları «verbovat» etmədən buraxmırlar». Bu fikirlər içində çırpınır, gecəni yata bilmirdim. Saata baxdım, artıq gecə saat 1-dən keçib. Bizim qapının ağzında bir maşın dayandığını eşitdim. Qonşunun qapısı döyüldü. Kimsə adres soruşurdu.

Mən onu bilirdim ki, KQB adamları gecələr həbs edir. Dərhal düşündüm ki, bəlkə məni elə bu gecə həbs edəcəklər. Sonra ağıma gəldi ki, Qəmbərlə söhbətimiz axşam saat 9-10 radələrində olmuşdur. O məni yalnız səhər sata bilər. Və dərhal o qərara gəldim ki, səhərin açılmasını gözləyim, o yuxudan oyanmamış onlara gedim və ondan xahiş edirəm ki, məni satmasın.

Anamın bir qıçı tramvay altında qalıb kəsilmişdi. Ona görə protez geyirdi. Anam mənim antisovet ruhda yazdığım şe'rləri protezinin sarığında gizlədərdi. Dərhal qalxıb protezin içindəki şe'rləri çıxarıb yandırdım. Səhər saat 7⁰⁰ olunca qalxıb geyindim, evdən çıxmaq istəyirdim ki, qapının zəngi çalındı. «Kimsən»—deyə sorduqda Qəmbərin xırıltılı səsini eşitdim: «Mənəm». Qapını açınca Qəmbər boynuma sarılıb: «Bəxtiyar, mən Stalin haqqındakı o sözləri zarafatca demişəm, Stalin bizim atamız, dahi rəhbərimizdir, qurban olum, məni satma»—dedi. Mən də eyni sözləri təkrar edib Qəmbərin boynuna sarıldım: «Stalin bizim atamız, dahi rəhbərimizdir, mən də o sözləri elə-belə dedim»—deyə-deyə hər ikimiz hönkürürdük. Heç demə, Qəmbər də mənim kimi bütün gecəni yata bilməmiş, sübh tezdən yanıma gəlmişdir.

Bu, zamanın faciəsi idi. Biz bu dəhşətli günlərdən keçib gəldik. Və mən bu faciəni «İki qorxu» poemamda qələmə aldım.

—Mən eşitmişəm ki, «Yollar—oğullar» poemasının üstündə də başınız belə çəkib.

—Elədir. Amma o poema haqqında donos yazan öz şair yoldaşım idi. Adını çəkməyəcəyəm. O indi dünyasını dəyişib. Övladları var. Onun ruhunu incitmək, ailəsinin isə ovqatına soğan doğramaq istəmirəm.

1950-ci illərin sonu 60-cı illərin əvvəlində Əlcəzairlə Fransız işğalçıları arasında müharibə gedirdi. 8 illik bu müharibə əlcəzairilərin qələbəsi ilə bitdi. Fransız işğalçıları ölkədən qovuldu. O zaman mən qəzetlərdən oxudum ki, müharibədə iki qolunu itirmiş bir mücahidi müstəqil Əlcəzairin başçıları özləri ilə bərabər BMT-yə aparmış və binanın qarşısında dalğalanan müstəqil ölkələrin bayraqlarının yanında Əlcəzairin milli bayrağını qaldırmağı həmin mücahidə tapşırmışlar. İki qolundan məhrum olmuş həmin mücahid uğrunda mübarizə apardığı müstəqil dövlətin bayrağını dişləriylə qaldırıbmış. Mən bu xəbəri oxuyunca hönkür-hönkür ağladım və dilimdən bir nida çıxdı: «İlahi, bu gündən bizə də qismət elə».

Bundan sonra mən Əlcəzairin tarixini, 130 il əvvəl Əlcəzairin istiqlalı uğrunda mübarizə aparan Hacı Əbdül Qadirin və o məğlub olandan sonra nəvəsi Zeynəbin yenə də eyni mübarizəni davam etdirməsi haqqında xeyli kitab oxudum və nəhayət, «Yollar—oğullar» poeması yarandı. Mən bu poemada müstəmləkə zülmünə mə'ruz qalmış xalqların istiqlal arzusunu və millətlər üçün istiqlalın nə qədər zəruri olduğunu qələmə almışdım. Poemanı 1964-cü ildə tamamlayıb «Azərbaycan» dərgisinin redaksiyasına verdim. O zaman həmin redaksiyada çalışan donosçu şair poemada mənim nə demək istədiyimi anlamış və bir üz MK-ya, bir üz KQB-yə, bir üz də o zamanlar Yazıçılar İttifaqının sədri olan Mehdi Hüseynə vermişdi. Onun KQB-nin ştatdankənar işçisi olduğunu onsuz da biz bilirdik. Amma üzünə vurmurduq, vura da bilməzdik.

Poemanı oxuyan rəhmətlik Mehdi Hüseyn məni müdafiəyə qalxmış və poemanın üstünə bu sözləri yazmışdı: «Müstəmləkə xalqlarının

öz azadlığı uğrunda apardığı mübarizə nə zamandan yasaq edilmişdir? Poema çapa gedə bilər».

Bu məsələ o zaman I katib işləyən V.Axundova qədər gedib çıxdı. V.Axundovun Mehdi Hüseynlə möhkəm dost olduğunu bildirdim. Mehdi Hüseyni eşidən V.Axundov da «bu məsələni Yazıçılar İttifaqının rəhbərləri həll etməlidir»,—deyə bizə dəstək verdi.

Böhranlı vəziyyət keçəndən sonra Mehdi Hüseyn məni evlərinə çağırırdı. Məni qucaqlayıb əsərimi təqdir etdi və onun «bizim edə bilmədiyimizi sən etdin» sözləri indi də qulağımda səslənir.

Mehdi Hüseyn sevdiyi məşhur kəlamları və şe'r parçalarını cib dəftərcəsinə yazırdı. O, əlini cibinə salıb həmin dəftərcəni çıxartdı və «Yollar—oğullar» poemasından aşağıdakı parçanı oxudu:

Dağ olub üstümə qat-qat qalınca,
Məndən uca dağlar kölgə salınca
Daş olub dağlardan uzaq olaydım.
Ay olub nurumu gündən alınca
Bir evi nurladan çıraq olaydım.

«Bəli, bu, bizim dərdimizdir»—dedi.

Söhbətimizi Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə başladığ, mən istəyirəm ki, elə bu mövzu ilə də bitirək. Söhbəti Şekidə başladığ, Bakıda qurtaraq. Bakıya gəldim. Ertəsi günü Türkiyənin Bakıdakı səfirliyinə getdim. Türkiyənin cümhur başkanı Süleyman Dəmirələ başsağlığı teleqramı göndərdim. Səfirin özünə də başsağlığı verib və öz vicdani borcunu ödəmək üçün ordan birbaşa «Azər—Türkbank»a gəldim. «Yeni Müsavat» qəzetinin 22—23 avqust tarixli sayında mən xalqıma müraciət edərək millətimizi Türkiyəyə yardıma çağırmışdım. Axı onlar hər zaman bizim arxamız, dərdimizin ortağı olmuşlar.

Mən bankda gözəl bir mənzərənin şahidi oldum. Camaat yardım üçün növbəyə durmuşdu. Bu fəxrəddici haldır. Hər kəs öz bacardığı qədər Türkiyəyə yardım etmək istəyirdi. Yardımın çoxu-azı olmaz. Bu yardım vicdanımızın səsi, Türkiyəyə olan böyük məhəbbətimizin ifadəsidir.

Orada mən Əhmədliyə gələn təqaüddü bir qoca ilə rastlaşdım. O, 50.000 manat təqaüd alır, amma bu təqaüddən 10.000 manatını yardım üçün gətirmişdi. Mən bir daha millətimizi Türkiyədəki qardaş və bacılarımıza yardıma çağırıram.

Evə gəlib bəstəkar F.Sücaəddinə və Eldar Mənsurova zəng etdim. Belə qərara gəldim ki, Türk qardaşlarımızın faciəsinə şərik olduğumuzu bildirmək üçün bir mahnı yazaq. Yazdığım mahnının mətnindən bir neçə bəndi oxucularıma təqdim etməklə müsahibəni bitirmək istəyirəm.

... Dostunuza dost olmuşuq,
Yağınıza biz yağıyıq.
Dərdimizin ortaqları,
Dərdinizin ortağıyıq.

Sizin hər ağrı-acınız,
Mənim ağrı-acılarım.
Allah olsun yardımçınız,
Əziz qardaş-bacılarım.

Dərdinizdə, nəş'ənizdə,
Biz sizinlə daim birlik.
Ölənlərə rəhmət olsun,
Qalanlara səbr istərik.

Xoşbəxtliklə bitər daim,
Hər belanın, dərdin sonu.
Qəbul edin qəlbimizin,
«Keçmiş olsun»,—arzusunu.

«Yeni müsavat», 27,28,29,30 avqust, 1999

MÜSAHİBƏ*

«Eğitim-bilim» jurnalı—Azərbaycanın Mehmet Akifi kimi tanınan şair Bəxtiyar Vahabzadə ilə Bakıdakı evində «Əsrin reportajı»nı reallaşdırdıq...

«Məni şair edən millətimin dəridir»

Azərbaycanın iftixarı olan böyük şair Bəxtiyar Vahabzadə ilə Bakıdakı evində jurnalist dostum Yılmaz Polad ilə Qurban bayramının dördüncü günü görüşməli olduq. Həmişə baxışları qəmli olan Vahabzadənin gözləri gülürdü. Görüşümüzdən son dərəcə razı qaldığını hiss etdik. Bu günləri ona bəxş edən Allaha şükür edirdi. O, bu günü—millətinin istiqlalını, uzun illər Türkiyədən gələcək qardaşlarını böyük həyəcanla gözləmişdir. Babası son dəqiqələrini yaşadığı anlarda Bəxtiyarın atasına və əmilərinə: «Övladlarım, ümidinizi itirməyin, türklər mütləq gələcək, bizə dinimizi və əslimizi tanıdacaqlar!»—deyərək dünyasını dəyişmişdi. Bu söz balaca Bəxtiyara çox təsir etmişdi. O, Allahın adının çəkilməsi belə qadağan edildiyi; insanı insan kimi, millətin millət kimi qiymətləndirilmədiyi, qanlı diktaturanın hakim kəsildiyi bir ölkədə boya-başa çatmışdır.

Özü başda olmaqla, xanımı və nəvələri bizlərə xidmət etmək üçün pərvanə kimi başımıza fırlanırdılar. Bizə əvəzsiz qonaqpərvərlik göstərirdilər. Şairin şe'rlərində təkə zamanın yox, dilimiz, dinimiz, tariximiz, adət və ənənələrimiz, dünyagörüşümüz, incəsənətimiz, bir sözlə, bizi özümüzə tanıtdıran, yüz illərdən bəri yaşadan, yıxılmaqdan və məhv olmaqdan qurtaran keyfiyyətlər öz əksini tapmışdır. Türk ədəbiyyatı haqqında qələmə aldığı çox qiymətli tədqiqat və axtarışları ilə seçilən professor, doktor Mehmet Kaplanın nöqteyi-nəzərinə, Vahabzadənin şe'rləri brilyanta bənzər şe'rlərdir. Bu şe'rlərdə musiqi ahənginin qorunması, qafiyələrin yeniliyi, orijinallığı, dili səhər mehi kimi tərəvətli, düzgün, məna dərinliyi ilə seçilməkdədir. Anadolu türkləri brilyanta bənzər soydaşlarından yüz illərlə məhrum edilmiş, aranı keçilməz, xəcalət doğuran hasarlar, dəmir pərdələr ayırmışdır.

* Mənimlə müsahibə aparan müxbir bu müsahibədə bə'zi xatalara yol vermiş, məni prezidentin «baş danışmanı» adlandırmış, eyni mətləbi bir neçə dəfə təkrar etmiş, bir neçə yerdə də mənim demədiklərimi yazmışdır. Buna görə də mən həmin xataları düzəltməyə, redaktə və ixtisar etməyə məcbur oldum— (B.V.)

Şair, yazıçı, millət vəkili Vahabzadə göz yaşlarını silmədən «Məni şair edən günahsız və böyük xalqımın dəridir»—deyirdi.

Şairin evinə axşam saat 9-da getdik. Onlardan ayrılanda gecə saat 3-ün yarısı idi. Yə'ni, şairlə beş saat yarım söhbət etməli olduq. Bizim bütün suallarımıza cavab verdi. Söhbətimiz şe'r, şair, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat və Türkiyə—Azərbaycan münasibətlərindən getdiyi zaman xalqının başına gətirilən müsibətləri tarixin süzgəcindən keçirir və yeri gəldikcə qarşıda duran vəzifələri də izah edirdi.

Türkiyədə Bəxtiyar Vahabzadə ilə belə geniş və uzun söhbət, zənnimcə, türk mətbuatında ilk dəfə «Eğitim-bilim» jurnalında veriləcəkdir. Bu gözəl insan ilə apardığımız müsahibəni sizin də diqqətinizə çatdırmaq istəyirik.

—Hörmətli şair, Türkiyə mətbuatında nəşr edilən «Gün var min aya dəyər» adlı şe'r kitabınız böyük marağa səbəb olmuşdur. Bundan sonra lentə yazılan şe'r kasetiniz və çap edilən başqa kitablarınız oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı. Bəxtiyar Vahabzadə öz sözü ilə bizə bir tanışlıq verə bilərmə?

—Deməli, mənim tərcümeyi-halımı bilmək istəyirsiniz?

—Bəli, cənab şair!

—Mən 1925-ci ildə Azərbaycanın quzeyində yerləşən Şəkiddə anadan olmuşam. Ailəmiz—atam, əmilərim, babam, babamın babası odunçu olmuşlar. Mənim anadan olduğum məhəllə meşənin girəcəyində yerləşir. Bizim nəslimizi «odunçu» kimi tanıyırdılar. 1930-cu ildə Şəkiddə rejimə qarşı böyük bir üsyan baş verdi. Xalq ayağa qalxdı. Ancaq Bakıdan göndərilən rus ordusu üsyanı qanla yatırdı. Xalq dağlara, meşələrə və başqa şəhərlərə qaçdı. Düz on il bizim rayonumuzdan olan adamların bir qismi meşələrdə qaçaq kimi yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Rus əsgərlərinin ardı-arası kəsilməyən hücumları nəticəsində qaçaqları və onlara yardım edənləri tutub öldürürdülər. Bu hadisələrdə mənim ailəm də böyük çətinliklərlə qarşılaşdı.

1934-cü ildə atam çətinliklərə dözməyərək Bakıya köçmək məcburiyyətində qaldı. Əmilərimin bə'ziləri Orta Asiyaya köçdü. Çünki olduqca böyük tə'qiblər və zülmələr bitmək bilmirdi. Buna baxmayaraq babam Şəkiddə qaldı. Babam deyirdi: «Ölsəm də Şekidən getməyəcəyəm!» Babam 80 yaşında qoca bir kişi idi. Mən üçüncü sinfi Şəkiddə qurtarıb,

dördüncü sinfi Bakıda davam etdirdim. 1942-ci ildə qəbul olduğum Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini 1947-ci ildə başa vurdu.

Ustadım olan görkəmli şair Səməd Vurğun haqqında doktorluq dissertasiyasını yazdım. Sonrakı illərdə dosent oldum, sonra professor adını aldım. 1950-ci ildən 1990-cı ilə kimi eyni fakültədə müəllimlik etdim. 1990-cı ildən təqaüdə çıxdım. İşdən təqaüdcü olmaq olar, ancaq şairlikdən yox.

Hal-hazırda şe'r, səhnə əsərləri və məqalələr yazıram. Eyni zamanda da millət vəkiliyəm. Artıq qocalıq dövrümü yaşayıram. Bundan sonra Allahın mənə bəxş etdiyi ömrü yaşamalıyam. Nə qədər sürəcəyini isə Allah bilir.

—Sizə xoş ovqat arzu edirik. Əgər icazə versəniz, şairlik fəaliyyətiniz barədə söhbətimizi davam etdirək. İlk dəfə şe'r yazmağa nə vaxt və necə başlamısınız? Sizi şair Vahabzadə edən hansı hisslərdir? Şe'rə marağınız necə başladı və necə inkişaf etdi?

—Hələ orta məktəbdə oxuyarkən məndə şe'r yazmağa həvəs oyandı. İlk şe'rlərimi də bu illərdə yazdım. Ədəbiyyata və şe'rə münasibətim əsasən belədir: «Ürəkdə böyük dərd, ağlıda böyük düşüncə, fikir və əqidə olmasa, böyük əsərlər yaratmaq mümkün deyil. Sənət, şe'r can yağıdır, ürəyin sızılmasıdır. Sovet dövründə xalqımız sovet zülmünə məhkum idi. Ana dilimiz rəsmi idarələrdən qovulmuşdu. Bu zülmə bir şair kimi dözmədiyim üçün üsyankar idim. Nəinki dərdimizi yazmaq, fikrimizi açıq söyləmək mümkün deyildi. Ancaq ev şəraitində ana dilində danışırıdım. Bütün dövlət idarələrində rəsmi sənədlər yalnız rus dilində aparılırdı. Mən 1954-cü ildə bu məsələyə qarşı üsyan qaldırdım. Bu illərdə «Ana dili» adlı bir şe'r yazmışdım. Bunun nəticəsində də başım bəlalar çəkdi. Ana dili, bir millətin milli varlığı, milli kimliyidir. Əgər bir millətin ana dili yoxdursa, demək millətin özü də yoxdur. Allah Ayxan Sonqara rəhmət eləsin! O, «Dil və düşüncə» adlı əsərində bu məsələni çox gözəl yazmışdır: «Dil millətin varlığıdır!» Ana dilinin ölümə məhkum edilməsi, demək, millətin özünün məhkum edilməsidir.

Mən «Ana dili» adlı şe'rimdə deyirdim:

Siz ey doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən,
Fasonlu ədəbazar!

Ruhunuzu oxşamaz qoşmalar, telli sazlar!
Bunlar qoy mənə olsun.
Ancaq Vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi
Sizlərə qənim olsun!

Bunları yazırdım, ancaq çap edilməsi üçün bir neçə dəfə senzurdan keçməli idi. Yazdıqlarımızın hamısı senzurdan keçdiyi üçün bə'zi şe'rlərim əldən-ələ keçir və hər adam bu şe'rın üzünü çıxararaq sayını artırır, başqalarına yayırdılar. Sovet İttifaqı dövründə milli əqidəyə sahib olan insanlar ardı-arası kəsilmədən tə'qib olunurdu. Daima nəzarət altında idilər.

Millətimizin əksəriyyəti (20—25 milyon) İran Azərbaycanında yaşayır. Bizi bir-birimizdən ayırmışdılar. Bunu mən qəbul edə bilmirdim. Biz farslarla rusların pəncəsində qalmışdıq. Yazar Cəmənzəminlinin «Biz həmişə iki od arasında qalmışıq» deməsi tam həqiqət idi. Buna e'tiraz olaraq yazdığım «Gülüstan» aldı poemamı Şekidə çap etdirdim. Bu şe'rim də əllərdə gəzdi. Hətta İran Azərbaycanına da gedib çıxdı. Çox böyük marağa səbəb oldu. Bunun üçün də rəsmi dairələrin tə'qibinə mə'ruz qaldım.

«Gülüstan» poemama görə mənə bir bəhanə ilə universitetdən kənar etdilər (1962). İki il işsiz qalmalı oldum. Mənə heç yerdə işə qəbul etmir, kitablarım çap edilmirdi. Bu zamanlar kitabı nəşr edilən şair və yazıçılar dövlətdən külli miqdarda qonqorlar alırdılar. Kitabı nəşr olunmayan şair və yazıçılar, adətən, aclıq çəkirdilər. Mən o vaxtlar nəşr olunmuş kitablarım üçün xeyli pul alırdım. Olduqca ağır vəziyyətdə idim. Uzun əziyyətdən sonra, yə'ni iki il sonra mənə yenidən universitetə qaytardılar. Amma həmişəlik olaraq nəzarət altında idim.

Elə bil gizli bir əl mənə qoruyurdu. Vaxtilə universitetdə dərs ediyim tələbələrin bə'ziləri senzurada işləyirdilər. Onlar mənə gizli eyhamlarımı anlasalar da, buna göz yumurdular. Yazılarımı senzura edənlər mənə başa düşür, amma özlərini elə aparırdılar ki, guya başa düşmürlər.

Mənim Moskvada nəşr edilən kitablarımdakı şe'rlərdə milli problemlərimiz az olsa da, yenə millətçi fikirlərim duyulurdu. 1969-cu ildən sonra Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi Heydər Əliyev müəyyən məqamlarda mənə müdafiə edirdi. Hətta o, 1982-ci ildə mənə millət vəkili olmağımı dəstəklədi. O zamanlar Mərkəzi

Komitədə böyük vəzifədə çalışan H.Həsənov kimi milli hissə malik olan adamlar gizli yolla milli ruhlu ziyalıları müdafiə edirdilər. Sovet dövründə də yaxşı insanlar az deyildi və onlar bizim kimiləri qanadları altına almışdılar. Bə'zi şe'rlərimdə əhvalatı xarici ölkələrə keçirir, bu üsuldən istifadə edərək millətimin dərdlərini yazırdım. Məsələn, «Latın dili» şe'rimdə yazırdım: «Latın xalqı yoxdur, amma onun dili yaşayır. Elə millətlər də var ki, özləri yaşayır, ancaq dilini öldürmüşlər». Mən burda Azərbaycanı nəzərdə tuturdum. Ancaq Azərbaycanın adını çəkmirdim. Hadisənin olduğu ölkə kimi Mərakeşi göstərmişdim. Çünki Mərakeşdə olduğum zaman ərəblərin ərəb dili əvəzinə fransızca danışdıqlarının şahidi olmuşam.

Şair xalqının dərdinə şərik olmalıdır. Xalqın dərini qələmə alan şair və yazıçının əsərləri mütləq oxunmalıdır. Əgər oxunmursa, günah yazarın özündədir.

İndi fabrik və zavodlarımız işləmir. İşsizlik son həddindədir. Dərdlərimiz, problemlərimiz çoxdur. Hər şeyin sonu olduğu kimi, bunun da sonu olmağına əminəm.

—Türkiyənin hesablamalarına görə dünyada ən çox kitabları oxunan tanınmış şairlərdən birisiniz. Sizi şair edən daha hansı xüsusiyyətlərdir?

—Yuxarıda dediyim kimi, ən əvvəl məni şair edən xalqımın, millətimin dərdir. İkincisi isə ulu dədələrimizdən bizə miras qalan milli dəyərlərimizin, gözəl adət və ənənələrimizin və xüsusən dinimizin yasaq edilməsi məni çox narahat edir və bunlara dözmürdüm. 1931—1932-ci ilə qədər dinimizə və milli dəyərlərimizə o qədər də toxunmurdular. Mənim gözlərimin qarşısında nənəm Qur'an oxuyar, namaz qılar, atam, anam və əmilərim də dinimizin tələb etdiyi bütün qaydalara əməl edirdilər. Evimizin yaxınlığındakı məsciddən azan səslərini eşidər və bu ruhda tərbiyə olunardım. 1930-cu ildə Şəkiddə baş verən üsyandan sonra Şəki mahalından minlərlə adamı güllələdilər. Beləliklə, sovet quruluşuna qarşı nifrətim hələ uşaqlıqdan formalaşdı.

1977-ci ildə mən İstanbula gəlmişdim. Oteldə ikən azan səsinə oyandım. Mən bu ilahi səsi yalnız cocuqluğumda eşitmişdim. Tüklərim biz-biz oldu. Yata bilmədim və «Allahu-Əkbər» şe'rini yazdım:

Allaha ucalan ulu bir yolun,
İlkin pilləsidir Allahu-Əkbər!

Haqqı dananların üzünə dəymiş
Haqqın sillesidir Allahu-Əkbər!

Göylərin nidası ucalıb yerdən,
Daim xilas edər xeyiri şərdən...
Qüdrəti-kamilin minarələrindən,
Gələn nəğməsidir Allahu-Əkbər!

Məkana, zamana, dövrə o sultan!
Odur həqiqətə qapılar açan.
Mö'minlik yolunda qəlbə nur saçan
İman şö'lesidir Allahu-Əkbər!

Yeri gəlmişkən, babamla bağlı maraqlı bir xatirəmdən bəhs etmək istərdim. Çünki mənim tərbiyəmə babamın böyük tə'siri olmuşdur.

Babam son dəqiqələrində, canını tapşıracağı vaxt atamı və bütün ailə üzvlərini yanına çağıraraq uşaqlarına belə bir vəsiyyəət etdi: «Türklər gələcək, heç ümitsiz olmayın!»

Ailəmizdə babamın vəsiyyəti həmişə yada düşür və bu qayda ilə böyüyürdük. Ancaq bunu nə məktəbdə, nə də küçədə danışmazdıq. Müsəlmanlığa və türklüyə bəslədiyimiz məhəbbəti babam bizə aşılamışdı. Babam namazının vaxtını heç ötürməzdi. Atam da onun kimi dindar bir adam idi. Amma anam namaz qılanda əlini yuxarı qaldıraraq bu duanı oxuyardı: «Ya rəbbim, bizi xilas eylə! Ya rəbbim, dinimizi, imanımızı pis niyyətlərdən, əməllərdən qor!».

Mənim böyük qardaşım İsfəndiyar İkinci dünya müharibəsində cəbhədə həlak olmuşdu. Anam onun üçün belə dua edərdi: «Ya rəbbim, otları yerdən necə göyədirsənsə, mənim balamı da eləcə göyərt və mənə göndər!»

İndi mən də bu gün millətimin bu ağır güzərandan qurtarması üçün dua edirəm. Hamaz qılmıram. Çünki yaddaşım korlanmışdır. Sürələri əzbərləyə bilmirəm. Amma anamın duasını hər gün təkrar edirəm: «Ya rəbbim, sən millətimi düşdüüyü bu bəlalardan xilas eylə! Milləti bir tikə çörəyə möhtac etmə!»

Mən bu gün də övladlarıma və nəvələrimə bə'zi şeyləri başa salmağa çalışıram: «Sən kimsən, hardan gəlib, hara gedirsən, sənənin millətin və dinin hansıdır?»

Dörd yaşında olan nəvəm Dilarəyə deyirəm: «Dilarə, qızım, sən kimsən, dinin hansı dindir?»

Nəvəm Dilarə isə cavab verir: «Baba, mənim dinim İslam dinidir. Özüm də türکم!»

Nəvələrimi başa salır və onlardan öyrətdiyim cavabı aldıqda sevinirəm. Uşaq əsil-nəcabətini tanımasa, haradan gəldiyini bilməsə, haraya gedəcəyini də bilməz. Mən ulu babalarımın şəkillərini otağında divardan asmışam. Onları nəvələrimə göstərirəm ki, öz köklərini unutmasınlar.

Dinsiz bir millət yoxdur. Dinsiz yaşamaq qeyri-mümkündür. Sovet hakimiyyəti dövründə bizə hansı millətdən olduğumuzu və hansı dinə məxsus olduğumuzu məqsədli şəkildə unutdurmağa çalışırdılar. Bizdə olan milli şüur hissini qopartmağa və imperialist mədəniyyəti bizə sırtmaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər edirdilər. Millətin məhəvə doğru getməsində bu mədəniyyətin rolu az olmamışdır.

Biz ardıcıl olaraq həmişə Türkiyə havası ilə nəfəs almış və alırıq. «Türkiyəm mənim» adlı şe'rimdə yazıram:

Ruhumu, eşqimi sənə bağladım;
Mənim taleyimin öz bəxti sənşən.
Təkcə mənim deyil, ey ata yurdum,
Türklük dünyasının paytaxtı sənşən.

İmzalar içində imzam yox ikən,
Səni varlığımıza isbat sanmışam.
Mənim sevincim də, güvəncim də sən;
Hər zaman mən sənə arxalanmışam.

Durur üreyimdə iki dağ kimi,
Ana Vətənimlə Ata Vətənim.
Sənin dırnağına bir daş dəydimi,
Bakıda üreyim qanayar mənim.

Türkiyənin başı üstünü alan PKK beləsinin tezliklə qaldırılması üçün də Allaha dua edirəm. PKK gülləsi ilə öldürülən gənclər mənim də balalarımdır. Vəhşicəsinə öldürülənləri ekranda gördükə üreyim qana dönür.

İndi dünyada altı türk dövləti var. Bir barmağı sındırmaq olar. Ancaq altı barmağın hamısını birdən sındırmaq olmaz. Bu altı barmaq

bir ağacın budaqlarına bənzəyir. Bir budağı kəsə bilərsən, amma ağacı kəsmək çətindir. Bunun üçün də bu gün bizə birləşmək lazımdır. Bu birləşmədə isə Türkiyənin öz yeri və payı olduqca böyükdür. Türkiyə bütün türk və İslam dünyasının mərkəzi olmalıdır.

—İndi də ermənilərin işğal etdikləri Qarabağ problemi barədə fikrinizi bilmək istəyirəm.

—Qarabağ münaqişəsi başlayan gündən əlimə qələm alan kimi bütün bədənəm lərzəyə gəlir. Daxilimdəki təlatümü və e'tirazı istədiyim kimi varaqlara köçürməyə gücümü çatdırıram. Hiddətim və qəzəbim fikirlərimi aydın bir şəkildə, bütün dəqiqliyi ilə ifadə etməyə mane olur. Çünki xalqıma açıq-aşkar edilən zülm o qədər böyük və dəhşətlidir ki, bunları insanın ağı qavramır. Şahidi olduğum bu bəlalər bir dilin qrammatika qaydalarına sığışmır. Burada ancaq qışqırmaq və haqqı danan dünyanı lə'nətləmək gərəkdir. Erməni mafiyası o qədər güclüdür ki, yalan və iftiraları ilə bizim həqiqətlərimizi kölgədə qoymuşdur. Biz isə nə edəcəyimizi bilmirik. Biz meydana tək qalmış, Türkiyədən başqa səsimizə səs verən yoxdur.

Keçən əsrdən bu yana davam edən erməni təbliğatı nəticəsində Yer kürəsində yaşayan bütün türkləri «mədəniyyətsiz» və «vəhşi» millət kimi, erməniləri isə dünyanın ən zavalı, yazıq, bununla belə, mədəni milləti kimi qələmə vermişlər.

Sovet dövründə Stalin sadəcə olaraq türklərin əlifbasını dəyişmişdir. Bəs nə üçün gürcü və erməni əlifbasına toxunmadı? Stalin təkcə türk xalqlarını sürgün etdirmişdir. Bu gün Moskvanın bütün nazirliklərində, mətbuat orqanlarında, elmi mərkəzlərində ən azı bir neçə erməni yüksək vəzifələrdə çalışır.

Biz isə uzun illərdir ki, bir-birimizə quyu qazmaqla məşğul olmuşuq. Ermənilər kadrlar hazırlayanda, bizim liderlərimiz, rəhbərlərimiz şüurlu vətənpərvər insanları partiyadan xaric edirdilər. 1960-cı ildə Yerevan universitetinin prorektoru açıq şəkildə, heç utanmadan Naxçıvan və Dağlıq Qarabağın onlara verilməsini tələb edərkən bizim rəhbərlərimiz susaraq cavab vermədilər. Yeganə cavab verən Abbas Zamanovu isə partiyadan çıxartdılar. Mən də buna cavab olaraq «Torpaqdan pay olmaz!» adlı şe'rimi bir məclisdə oxudum. Bunun nəticəsində KQB məni mühakimə etdi. Uzun müddət radio və televiziya-

dan kənar edildim. Bizim verdiyimiz cavabların qarşısında rəhbərlərimiz susmasaydılar, bizə arxa olsaydılar, o zaman ermənilər yeni xüyalara düşməzdilər. Bizim millət vəkillərimiz Çar dövründən susmağa üstünlük vermişdilər. Buna cavab olaraq «Xalq deputatlarına açıq məktub» adlı şe'rimi yazdım:

Sənə səs verdim ki, yoldaş deputat,
O yüksək kürsüdə səsin gur olsun!
Sənə öz səsini vermədim ki, mən,
Qulağın kar olsun, gözüün kor olsun!

Sənə səs verdim ki, hər qarış yerin
«Əzəli sahibi mənəm» deyəsən.
Sənin torpağına göz dikənlərin
Dərsini verməkdən çəkinməyəsən!

Biz öz borcumuzu bilmədik yenə,
Heç demə millətin vəkilliyinə
«Aşkarlıq» dövründə lal-kar gerekmiş,
Bizə aşkarlığı inkar gerekmiş!

Ukrayna şairi Oleynikin qeyd etdiyi kimi, «özünü ucaltmaq xatirənə başqasını gözəndən salmağın özü ən böyük alçaqlıqdır». 20 Yanvar 1990-cı ildə rusların Bakıya soxularaq günahsız xalqı qətlə yetirdikləri o dəhşətli günün sarsıntılarını aşağıdakı misralarda qələmə aldım:

Qatil gülləsinə qurban gedirən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər!
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər!

Onlar susdurulan haqqı dindirər,
Qaraca torpağı qiymətləndirər,
Donan vicdanları qeyrətləndirər,
Axı, el qeyrəti çəkdi şəhidlər!

İnsan insan olur öz hünərilə,
Millet millet olur xeyri, şərilə.
Torpağın bağına cəsədlərilə
Azadlıq toxumu ekdi şəhidlər!

—Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mədəni əlaqələrə münasibətiniz necədir?

—Çox lazımlı bir məsələyə toxundunuz. Məni ən çox narahat edən də bu məsələdir. Türkiyə Azərbaycanı ilk tanıyan ölkədir. Bu, belə də olmalı idi. Lakin iki ölkə arasında mövcud olan bugünkü əlaqələr mənim istədiyim səviyyədə deyildir. Hər iki ölkədə diqqətsizlik vardır. Ancaq 70 milyon əhalisi olan Türkiyənin böyük dövlət olduğunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bizim əslimiz, kökümüz birdir. Ortaq babalarımız olan Göytürklər haqqında bir pyes yazmışam. Türkiyənin bu əsərdən dörd əllə yapışacağını gözləyirdim. Bu əsər Azərbaycanda bir neçə ay ərzində 50 dəfə oynanmışdır. Hər dəfəsində də bütün zal dolu olur. Bakıda çalışan türkiyəli iş adamları, tələbələr, hərbiçilər və dostum Namik Kamal Zeybək bu pyesə tamaşa etdilər. Nazirlər də gəlmişdilər. Onlar da həyəcanlı idilər. Yavuz Bülənd Bakilər çox sağ olsun, «Özümüzü kəsən qılınc» adı ilə Türkiyə türkcəsinə çevirdi və kitab halında çap edildi.

Türkiyə teatrolarına müraciət etdim ki, bu əsəri Türkiyədə də oynasınlar. Lakin Türkiyənin heç bir teatrosu bu əsərə sahib çıxmadı. Bakı Dövlət Milli Teatrosunu Türkiyəyə apardıq.

Kayseridə göstərilən bu tamaşa çox təmtəraqlı keçdi.

Əsərimi mərkəzi şəhərlərdə göstərmədilər, bir-iki əyalət şəhərlərində göstərdilər. Bir dəfə Ankarada—kiçik bir zalda göstərildi. Zal bomboş idi. Çünki Türkiyənin kultür bakanı bu tamaşaya heç kəsi də'vət etməmişdi. Zalda yalnız şəxsən mənim də'vət etdiyim 30—40 adam var idi. Olduqca pərt oldum. Mənə çox pis tə'sir bağışladı.

Mədəniyyət naziri İstəmişan Talaya dedim ki, «Sənin adın böyük türk xaqanının—İstəmi xanın adından götürülüb. Heç olmasa adına hörmət edib Göytürk xaqanlığından bəhs edən bu əsərə tamaşaçıların gəlməsini təşkil edəydin. Budurmu bizim qardaşlığımız? Bir-birimizə hörmətimiz?»

Namik Kamal Zeybəkin köməkliyi sayəsində bu əsər Qazaxıstanda tamaşaya qoyulacaqdır.

Türkiyədə bə'zi adamlarla söhbət edəndə onları başa düşmürəm. Elə bil heç türk deyillər. Mən onların müsəlmanlığına və türklüyünə şübhə ilə yanaşıram. Onları seyr etdikcə, ölkəmizdəki bə'zi üzəndirəq

rus qafalı insanlar gəlir gözümün qabağına. Sovet vaxtı bizim səhnəmizdə yalnız kommunist əqidəli türk yazıçıların əsərləri tamaşaya qoyulardı. Məsələn, Nazim Hikmət, Əziz Nesin kimi ədiblərin əsərləri. İndi isə məsələ başqa cürdür. Buna baxmayaraq əlaqələr və münasibətlər çox zəif inkişaf edir. Xüsusilə də alimlərimizin əməkdaşlığı olduqca məhduddur. Şəxsən mən mədəni münasibətlər sahəsində Türkiyədən çox şeylər gözləyirdim. Özümə təskinlik verərək, qarşıdakı illərdə bu münasibətlərin düzələcəyinə ümid bəsləyirəm.

Mən hörmətli prezident Süleyman Dəmirələ bu ölkədə Türk Dünyası Akademiyasının yaradılmasını və çox ciddi elmi-tədqiqatların birlikdə aparılmasını təklif etdim. İndi elmsiz heç bir iş görə bilmərik. Münasibətlərimizi xırdalıqlardan kənar edib reallaşdırmalıyıq. Gənclərimizin Türkiyədən öyrənəcəkləri çox şeylər vardır. Bizim də Türkiyəyə verəcəyimiz xeyli şeylər var. Ölkəmizdə elm, ədəbiyyat, incəsənət olduqca inkişaf etmişdir. Lakin müasir texnologiyamız yoxdur.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında, demək olar ki, dil problemi yoxdur. Ancaq özbək, qazax, qırğızlarla aramızda dil nöqteyi-nəzərindən xeyli fərqlər var. Məgər bunları ortaq bir müstəviyə gətirmək vaxtı deyilmi? Altı türk dövləti üçün qarşılıqlı bir lüğət hazırlasaq necə? Əfsus ki, bu dövlətlər arasında elmi və ədəbi əlaqələr çox zəifdir. Biz bütün elmlərə dair terminologiya hazırlamalıyıq. Məqalələrimdə bu mövzuya aid təkliflər irəli sürürəm. Biz bunları vaxtında etməliyik ki, gələcək nəsillərimizin xeyrinə olsun. Türk Dünyası Akademiyasının mərkəzi Türkiyənin rəhbərliyi ilə yubanmadan yaradılmalıdır. Bu sahədə vaxt itirmək olmaz.

—Əziz Nesin, Nazim Hikmət... Kimdir bunlar?

—Nazim Hikmət böyük şairdir. Onun ideologiyası kommunist ideologiyası idi. Ancaq bu ideologiya iflasa uğradı. Nazim Hikmət ömrünün sonlarında kommunist ideologiyasının çürüklüyünü başa düşmüşdü. Nazim Hikmətlə bir neçə dəfə görüşmüşəm. Onunla tanış olanda çox gənc idim. Bizim şairimiz Rəsul Rza ilə bərabər Moskvaya gedəndə Nazim Hikmətin görüşünə gedərdik. Olduqca maraqlı söhbətlərimiz olardı. Bə'zən mən də söhbətə qarışıb suallar verərdim. Həyatının son günlərində Nazim Hikmət kommunist ideologiyasının artıq mənasız və çürük olduğunu anlamışdı.

Əziz Nesinlə də Bakıda bir neçə dəfə görüşmüş, əsərlərini oxumuşam. O, həqiqətən çox uğurlu bir yazıçı idi. Onun hekayələri dünyaya yayılmışdır. Ancaq qəlbimin dərinliklərində ona qarşı bir inciklik var.

—Bəşşət Məhmət Akifi necə qiymətləndirirsiniz?

—Məhmət Akif XX əsrin tanınmış ən böyük türk şairidir. Hər Türkiyəyə səfərimdə bizim ilk cümhur başqanımız olan Məhmət Əmin Rəsulzadə ilə Akifin qəbrini ziyarət edirəm. Mən bir vaxt Azərbaycanın milli marşını yazmaq fikrinə gəldim. Buna görə də rus marşları ilə bərabər dünyanın nə qədər marşı vardırsa, hamısını diqqətlə oxudum, təhlil etdim. Belə qərara gəldim ki, Akifin yazdığı milli marşa tay olacaq bir marş, demək olar ki, yoxdur. Onu əvəz edəcək ikinci bir marş çətin ki, tapılsın. Bu, olduqca güclü bir əsərdir. Akif fenomenidir. Hələ onun «Çanaqqala şəhidləri» adlı şe'rinə demirəm. Dünyaya şəhidi ondan gözəl təsvir edən ikinci şair gəlməmişdir. Bu mövzuda ondan daha böyük bir şe'r təəvvür edə bilmirəm. Bu cür qüvvətli söz söyləmək qeyri-mümkündür. Mən Akifin qarşısında baş əyir və ona sitayiş edirəm. Allah ona rəhmət eləsin! Onun şairliyi əqidə və əməlindən yaranmışdır. «Safahat» mənim stolüstü kitabımdır. O, 70 milyon xalqın qəlbində yaşayır. Onun fikirlərini yaşatmalıyıq. Türk xalqları onu dərinləndən tanımalı və öyrənməlidir. O yaşadığımız əsrin poeziyasının bayraqdarlarından biridir.

—Nəcib Fazıl Kısakürek haqqında nə deyə bilərsiniz?

O, xarici görünüşünə görə sizə oxşayır. Sizə baxanda onu xatırlayıram. Onun şe'rlərini oxumusunuzmu?

—Nəcib Fazıl Şəxsən tanımıram. 30 ildir ki, Türkiyəyə gedib-gəlirəm. 35 il bundan qabaq Bakıda Ertan Yüleklə tanış oldum. O, Londonda oxuduğu vaxt Moskvaya gəlmişdi. Orada onunla tanış oldum. O, mənə dedi ki, siz Nəcib Fazıla oxşayırsınız. Çoxları da bunu təsdiq edir. Bundan sonra mən onun «Çilə» kitabını oxudum. Hiss etdim ki, mən ona təkcə xarici görkəmlə deyil, ruhən də yaxınam. O da bizim böyük şairlərimizdən biridir.

—Siz həm də millət vəkilsiniz. Ye'ni həm şair, həm siyasətçisiniz. Ölkəniz kommunist rejimindən xilas olub demokratiyaya doğru keçid dövrünü yaşayır. Azərbaycan artıq 8 ildir ki, azad bir ölkədir. O dövrlə indiki dövr arasında hansı dəyişikliklər olmuşdur? Azərbaycan istiqlalı ilə bağlı nələr söyləyə bilərsiniz?

—Xalq arasında belə bir söz işlədilir: «İki sevinc bir yerə sığmaz». Sovet İttifaqı dövründə qarnımız tox idi. Ac adam yox idi. Ancaq istismar var idi. Azadlığımız isə yox idi. Ancaq millət gözütoş yaşayırdı. Azadlığımız bizi çox sevindirmədi. Torpaqlarımızın bir hissəsi ermənilər tərəfindən işğal edildi. Ölkədə işsizlik var. Olduqca çətin vəziyyətdəyik. Fabrik və zavodlarımız dayanmışdır. Sovet İttifaqından qalan köhnə texnologiya yeniləri ilə əvəz olunmalıdır. Millətin əksəriyyəti çətin vəziyyətdədir. Əlbəttə, bunlar müvəqqətidir.

Mən sovet zamanı ölkəmin istiqlalını arzulayırdımsa, indi millətin rifahını arzulayıram. Ədəbiyyat həyatın aynasıdır. Əgər bir yazıçı yaşadığı zamanın dərdlərini əsərlərində əks etdirmirsə, onda o, ədəbiyyat deyildir. Sənət sənət üçün yox, xalq üçündür. Sovet İttifaqı dövründə kitablarımız yeddi milyon nəfər üçün 40—50 min tirajla çap edilirdi. Hal-hazırda isə kitablarımız iki-üç min tirajla çap edilir.

—74 yaşınıza baxmayaraq, Sizi olduqca çevik görürəm. Bu çeviklik Sizde hardandır? Məsələn, gündə neçə saat işləyirsiniz?

—Gecə saat 12-dən mənim işim başlayır. Gün işığında yaza bilmirəm. Bu hal məndə gənc yaşlarımdan adətə çevrilib. Səhər saat 6-da iştahla yemək yedikdən sonra 6³⁰-da yatıram və gündüz saat 12-də, ya da 1-də qalxıram. Fikrimi ancaq gecələr cəmləşdirə bilirəm. Və deyirəm ki:

Əgər olmasaydı dünyaca dərdim,
Dərdin yoxluğunu mən dərd edərdim.

Biz şairləri dilləndirən dərdədir. Akifi dilləndirən də elə dərd olmuşdur.

Mən Azərbaycan və Türkiyədəki partiyalar arasındakı mübahisə və didişmələri heç cür başa düşə bilmirəm. Nə üçün belə edirlər? Partiyaların mübahisələrinə baxarkən qəlbim sıxılır. Yeddi milyon əhalisi olan Azərbaycanda 30-dan çox partiya var. Bu kimə lazımdır? Anası xəstə olan övladların savaşımağa, didişməyə haqqı yoxdur!

—Əfəndim, bu gözəl müsahibəniz üçün sizə təşəkkür edirəm.

—Mən də təşəkkür edirəm. Türkiyəli bütün qardaşlarıma ən səmimi salamlarımı yetirin.

«Eğitim-bilim», may, 1999

«EGİTİM-BİLİM» DƏRGİSİNİN SUALLARINA CAVABLAR

1. Üçüncü minillikdə ədəbiyyatın və sənətin necə olacağı barədə nə deyə bilərsiniz?

—Verdiyiniz bu sual ətrafında dünyanın bir çox filosofları və ədəbiyyatçıları müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Mən bu fikirlərin bəziləri ilə rus məbatından tanışam. Bu mübahisələrdə bir-birinə zidd fikirlər çoxdur. Bəzilərinin fikrinə görə üçüncü minillikdə elmi-texniki tərəqqi ədəbiyyatı və sənəti meydana çıxaracaq. Əvvəla, bu fikri, ədəbiyyatın və sənətin bütün növlərinə aid etmək olmaz. XX əsrin ikinci yarısından sonra yeni texniki tərəqqi ilə bağlı televiziya sənətinin yaranmasının şahidi olduq. Buna görə də texniki tərəqqi həmişə özü ilə bərabər yeni sənət növlərinin yaranmasına səbəb olur. Bu mə'nada hələlik kino sənəti də inkişafdadır.

Son illər böyük həcmli roman janrına meylin azalması faktıdır. Sabah nə olacağını isə yalnız Allah bilir.

İkinci tərəfdən mə'lum həqiqətdir ki, ruhsuz, mə'nəviyyatsız cəmiyyət ölü cəmiyyətdir. Həqiqət budur ki, insanın insanlığı əgər onun mə'nəviyyatının dərəcəsi ilə ölçülürsə, mə'nəviyyat olmayan yerdə nə insan var, nə də insanlıq. İnsanlıq olmayan cəmiyyət kimə və nəyə lazımdır? Buna görə də nə qədər insanlıq var, onun bir o qədər mə'nəviyyata ehtiyacı var. Axı, insan ağı ilə bərabər hissi, həyəcanı, mə'nəviyyatı ilə insandır. Həyəcanın, mə'nəviyyatın qidası isə ədəbiyyatdır, sənətdir. O da mə'lumdur ki, insan hələlik bizə mə'lum olmayan sirləri öncə hissi, emosiyası, sonralar isə ağı, məntiqi ilə dərk edir. Nütonun cazibə qanununu ondan bir neçə əsr əvvəl Nizami şəri ilə kəşf etmişdi.

Mehrabi eşqdır uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərini?

Burada Nizami «eşq» dediyi zaman Yerin cazibə qanununu nəzərdə tutub.

İnsan hissini, ruhunun, mə'nəviyyatının cəmiyyətin gözəlləşməsində, insanların daxilən zənginləşməsində nə qədər böyük önəmə malik olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

2. Türk şe'rinin və ümumən türk ədəbiyyatının Dünyaya çıxmasının səbəbini nədə görürsünüz?

—Türk şe'rini və ədəbiyyatını dünyaya çatdırmaqla bilmək ilk növbədə onu yaradanlardan asılıdır. Belə ki, türk yazarları məhdud, fərdi hisslərdən uzaqlaşmış dünyanın global problemlərinə toxunmağı bacarmalıdır. Çağdaş yazıçı dünya səviyyəsində düşünməyi bacarmalı, yalnız öz məhdud hisslərini deyil, bəşəriyyəti narahat edən problemlərdən yazmalıdır.

Mən burada açıq danışmaq, düşündüyümü demək istəyirəm: YUNESKO-nun apardığı araşdırmalar sübut etdi ki, çağdaş dünyamızda ən çox oxunan və sevilən iki yazardan biri türk oğlu Çingiz Aytmatovdur. Ona görə ki, o, dünyanı düşündürən global problemlərə toxunur. Məsələn, onun sonuncu romanı «Kassandra damğası»nda müəllif kosmosdan dünyaya cərəyan edən hadisələrə baxır və bəşəriyyətin yanlış yolla getdiyini və bu gedişin onu fəlakətə apardığını ortaya qoydu. Ç. Aytmatovun, demək olar ki, bütün romanları idrakla hissin vəhdətindən yaranır. Onun böyük bəşəri problemlərə toxunmasına baxmayaraq, Nobel mükafatı komitəsi bu mükafatı ona qıymadı. Bu mükafatı yəhudi şairi İ. Brodskiye verdilər. Eləcə də məşhur türk yazarı Yaşar Kamal. İndi nəticəni özünüz düşünün.

Mənim fikrimcə, türk şe'ri və ədəbiyyatının gələcəyi hər halda bizdən də asılıdır. Çağdaş Türkiyə şe'ri formaca əsasən modernizm yolu ilə gedir. Böyük tarixə malik olan və dünyaya böyük Füzulilər və Yunus İmrələr vermiş türk milləti indi öz ən'ənəsindən üzülmüşdür. Mən ən'ənədən tamamilə imtinanı qəbul etmirəm. Çağdaş türk şe'ri, təəssüflər olsun ki, öz ən'ənəsindən tamamilə üzülüb, Qərbi təqlid yoluna düşmüşdür. Təqlid yaxşı şeydirsə, öz atamızı kənarda qoyub başqasını niyə təqlid edirik? Mən yalnız ədəbiyyat və sənətdə deyil, elmi texnologiyayı da təqlid etməyin əleyhinəyəm. Qərbdən çağdaş elmi texnologiyayı da olduğu kimi götürmək bizi bu sahədə də uzağa apara bilməz. Yaponlar kompüterini eynilə Qərbdən götürmədilər, onu yaponlaşdırmağı bacardılar, öz milli zəminlərinə uyğunlaşdırdılar. Əgər diqqətlə baxsanız, yapon avtomobillərinin faraları qırıq yapon gözlərinə bənzəyir. Kənardan baxdıqda, bu avtomobilin məhz yapon avtomobili olduğunu təyin etmək olur. Biz türklər isə Qərbdən aldığımız texnologiyaya heç nə əlavə etmədən onu olduğu kimi qəbul edirik.

Ədəbiyyat və şe'r də onun kimi. Mənim türkiyəli qələm yoldaşlarım Qərbdən modern şe'r formasını olduğu kimi almış, ona milli boyamızı əlavə edə bilmirlər. Ən'ənədən tamamilə üz döndərirlər. Buna görə də bu şe'ri nə Qərb qəbul edir, nə də özümüz. Mənə Türkiyənin bir çox ədəbi-bədii jurnalları gəlir. Orda çap olunan şe'rləri oxuyuram. Amma əksəriyyətini anlamaq bilmirəm. Doğrusu, mənim üçün tapmağa şe'rləri anlamaq çətindir.

Unutmaq lazım deyil ki, dünyada köksüz, ən'ənəsiz olan tək bir şey varsa, o da inkubator cücələridir. Onların atası olmadığından bədir. Ona görə də, xalq bəşəriyyəti, yəni bəşəriyyətin ruhu, başqa yerdən gəlmə mədəniyyəti qəbul etmir. Doğma xalqın qəbul etmədiyini isə bəşəriyyət heç zaman qəbul etməyəcək.

3. Toplumunu modalardan qurtarıb öz mədəni dəyərlərinə yönəltmənin yolunu nədə görürsünüz?

—Bunun yeganə yolunu yenə də öz minillik ən'ənələri ilə bəhrələnməkdə görürəm.

Hələ 1450 il əvvəl Göytürk xaqanı Bilgə xaqan daş üstünə yazdırmışdır: «Ey türk, göy yarılmaqda, ayağın altındakı torpaq çök-məyincə sən dilini, törəni kim poza bilər? Ey türk, titrə və özünə dön. Sən özünə dönəndə böyük olursan».

«Böli, hər millət özü olanda böyük olur. Mən bu barədə çox düşünmüş və «Özüm olmalıyam» adlı bir şe'r də yazmışam:

Özünü dərk eylə, özünü anla,
Gah ona, gah buna baş əydin, yetər.
Özgəyə bu qədər yalmanmağınla
Özünə düşmənsən, özgedən bəter.

Bizim özlüyümüz getdi büsbütün
Hanı bəs kişilik, hanı bəs qürur?
Dünyaya hökm edən qoca Şərq bu gün
Qərbin çubuğuyla oturub-durur.

Yada əyilməkdən, vallah yorulduq,
Bezmədik özgəni yamsılamaqdan.
İtdi məniyimiz, tanınmaz olduq
Təmiz qanıma qan calamaqdan.

Tanımaq istəmir bu dünya bizi,
Təqlidə boğdurduq mənliyimizi.

Nəyəmsə, mən oyam, qarayam, ya ağ,
Niyə özgəsinə güvənməliyəm?
Özüm olmalıyam, mən özüm ancaq,
Özüm deyiləmsə, demək heç nəyəm.

4. Rok musiqisinin yer aldığı toplantıya yüzlərlə adamın gəlməsini nədə görürsünüz?

—Modaya uymağa. Özündən xəbərsizlikdə. Öz ata-babasını tanımağa və şəxsiyyətsizlikdə.

5. Türk şe'rinin az oxunmasının səbəbi nədir?

—Siz bu sualı verərkən, yəqin ki, yalnız Türkiyə türklərinin şe'ri haqqında fikir yürüdürsünüz. Məncə, siz başqa qardaş xalqlarındakı vəziyyətdən xəbərsizsiniz. Bununla belə, çağdaş türk şairləri içərisində qüvvətli şairlər də var. Məsələn, Yavuz Bülent, Ayxan Unal, Atilla İlhan, Əbdürrəhman Qaraçoç—şe'rləri mənim çox xoşuma gəlir. Başqa türk xalqlarının şe'rlərinə gəlincə (məsələn, müasir özbək və qazax şe'ri), burda məsələ başqa cürdür. Bu cümhuriyyətlərdə şe'rin oxucusu çoxdur. Qazax şairlərindən Oljas Süleymenov, Muxtar Şahanov, türkmən şairlərindən Annaberdı Ağabəyev, özbək şairi Abdulla Arif, C.Kamal, qırğız şairi Suyunbay Eraliyev və başqalarının əsərləri dünyaya dillərinə tərcümə olunub.

6. Türk dilində çoxdan vətəndaşlıq hüququ qazanmış, kök e'tibarilə ərəb və fars sözlərinin uydurma sözlərlə əvəz olunmasına necə baxırsınız?

—Bu sualınızla siz mənim yaralı yerimə toxundunuz. Böyük şair Yəhya Kamalın «Ağzımda anamın ağ südü» adlandırdığı türkcəni siz Türkiyə türkləri çox bərhad hala saldınız. Məni bağışlayın, siz bir tərəfdən «ortaq dilə gedəlim» deyirsiniz, o biri tərəfdən isə dilimizdəki «məktəb», «müəllim», «tələbə», «kitab», «təbiət», «həyat», «sağ ol» və s. kimi bütün türk xalqlarının anladığı oraq sözlərimizi dilinizdən qovub, onu «okul», «öyrətmən», «öyrənci», «yapıt», «doğa», «yaşam», «mersi» və s. kimi uydurma sözlərlə əvəz etməklə bülbül cəhcəhinə bənzər türkcəmizi qısırqalaşdırdınız. Beləliklə də, başqa türk

xalqları ilə əlaqənizi üzdünüz. Bu gün kəndlərdə yaşayan azəri türkü Yunus İmrəni, Qaracaoğlu, Aşıq Veysəli sizin ziyalılarınızdan daha yaxşı anlayır. Rəhmətlik S.Banarlı çox gözəl yazmışdı ki, «müəllim» sözü ərəbdən götürülsə də, biz onu ərəb kimi deyil, türk kimi tələffüz etməklə bu sözü türkləşdirmişdik.

Bu yaxınlarda Moskvada dərc olunan «Rus dilində türk sözləri» adlı kitabda türkcədən götürülmüş yüzlərlə sözlərdən bəhs olunur. Müəllif yazır ki, dilimizdə olan brat (qardaş) sözü türkcədəki «bir ata» sözündən götürülmüşdür. Yəni bir atadan törəmiş. İndi soruşuram: ruslar «brat» sözünü türkcə olduğuna görə dillərindən qovmalıdırlarmı?

Saman yolu telekanalında bu barədə ürək ağrısı ilə danışan şair dostum Y.B.Bakilərin fikirlərinə qoşulur, onun dilimizə zorla gətirilmiş uydurma sözlərə qarşı e'tirazına tamamilə haqq verirəm.

1999

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

<i>Əqidəsinin, cəsarətinin və zəhmətinin Bəxtiyanı</i>	5
--	---

RƏ'YLƏR VƏ MÜLAHİZƏLƏR

<i>Sənət sənət üçündür, yoxsa xalq üçün?</i>	17
<i>Əxlaq və mə'nəviyyət</i>	21
<i>İztirablı qəlbin feryadı</i>	27
<i>Təşəkkürə təşəkkür</i>	30
<i>Əsrin ölüm siyahısı</i>	33
<i>Müəllifdən</i>	36
<i>Türkiyəyə ilk səyahət</i>	55
<i>Dünyanın sultanı—Elmdir</i>	56
<i>Geyinmək, yoxsa soyunmaq?</i>	64
<i>«Tənqid yarpaqları» haqqında qeydlər</i>	66
<i>Şe'r necə yaranır?</i>	69

ŞƏXSİYYƏTLƏR

<i>İstiqlal şairi</i>	77
<i>Dostum Cavad Hey'ət</i>	79
<i>Axıra qalmaq qorxusu</i>	84
<i>Ləyaqət mücəssəməsi</i>	87
<i>Nəcəbət və nəzakət simvolu</i>	89
<i>Köhnə dost</i>	92

MƏKTUBLAR

<i>Çingiz Aytmatova məktub</i>	97
<i>Bu pərişan günlərin sonu olacaq</i>	102
<i>Tariximizi saxtalaşdıran «alim»</i>	103
<i>«Türkiyə arxamızda olmasaydı, başımıza çox bəlalər gələrdi...»</i>	105
<i>«Ərən» qəzetinin baş redaktoru Ramazan Qafarlıya</i>	106
<i>«Yağmur» dərgisinə</i>	107
<i>«Egitim-bilim» dərgisinə</i>	109
<i>Əxlaq normaları</i>	112
<i>Əziz Muxtar bəy!</i>	114
<i>Sizinlə dərhləşmək istəyirəm</i>	115

SƏNƏT

<i>Həsən Turabov</i>	121
<i>Cavanşir Quliyev</i>	124
<i>Səhnamizin bizə nəsib olan Nəсібəsi</i>	127
<i>Vasif Adıgözəlov</i>	130
<i>Qurban Pirimov</i>	132
<i>Zülfünün «Rastı»</i>	134

ÇIXIŞLAR

<i>Əsarətimiz, istiqlalımız və Türkiyə</i>	137
<i>Azərbaycanın Bülbülü</i>	141
<i>20 Yanvar</i>	143
<i>Atatürk kultür mərkəzinə təşəkkür</i>	147

MÜSAHİBƏLƏR

<i>Sevən doxsanında hələ cavandır</i>	151
<i>Müxbir sualları cavablar</i>	157

<i>Rus generalı ilə üzləşmə</i>	160
<i>Mə'murlar yenə də öz övladlarını anadilli</i>	
<i>məktəblərdə oxutmurlar</i>	164
<i>Özündən narazılıq</i>	168
<i>Damarlarında türk qanı axan hər bir kəsin qəlbində</i>	
<i>Güney Azərbaycan dərdi var</i>	170
<i>Bu Vətən hamımızın anasıdır</i>	174
<i>Müsaibə</i>	194
<i>«Eğitim-bilim» dərgisinin suallarına cavablar</i>	207

Rəssamı *Abdulla Ələkbərov*
 Bədii redaktoru *Eldar Cəlilov*
 Texniki redaktoru *Səadət Quluzadə*
 Korrektorları *Gülavuş Sadıxova,*
Günay Məmmədova

Çapa imzalanmış 26.07.2000. Kağız formatı 60x84¹/₁₆. Ofset çapı.
 Ofset kağızı. Fiziki çap vərəqi 13,5. Tirajı 500. Sifariş 62.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
 «Təhsil» nəşriyyatı
 Bakı, 370073, Şəhriyar küçəsi, 6.

«Təhsil» nəşriyyatının kompüter mərkəzində yığılmış,
 metbeəsində çap olunmuşdur.

Vahabzadə Bəxtiyar Mahmud oğlu

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

(məqalələr toplusu)

Bakı, «Təhsil», 2000

